

319.376

6

1. évf.
1991/92
3. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGUTATÁS

Szemle a hazai és a külföldi
irodalomból

1. évfolyam 1991/1992.
3. szám

Tiszteletbeli főszerkesztő:
Benda Kálmán

Felelős szerkesztő:
Cholnoky Győző

A referátumok szövegét
gondozta:
Futala Tibor

Grafikai tervező:
Szabó János

Felelős kiadó:
Juhász Jenő
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár főigazgatója

Szerkesztőség:
Budapest, Molnár u. 11. Pf. 244
1368 Telefon: 118-8515

Megjelenik negyedévenként
Eves előfizetési ár:
800 Ft, külföldön: 40\$, 360 Kcs
Előfizethető
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár
MNB 232-90142-7662 számláján
Terjeszti a szerkesztőség

A lap egyes számai - 200.- Ft-os
áron - megvásárolhatók az
Országos Idegennyelvű
Könyvtárban,
a Könyvtárellátó Vállalat Kódex
Könyvruházában
(Bp. V. Honvéd u. 5.)
és az Aula Kiadó
könyvesboltjában
(Bp. IX. Kinizsi u. 1-7.)

HU ISSN-1215-2684

Készült:
Dél-Pesti Észkv SZ/5
Nyomdaüzem
Felelős vezető: *Blróz Endre*

*A kiadvány a
"Magyarországi nemzeti
és etnikai kisebbségekért"
és az "Ilyés" alapítvány
támogatásával jelenik meg.*

Tartalom

Néhány szó a T. Olvasóhoz 199

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

Népek és régiók Európája (Héraud, Guy) 201
Széchenyi István és a nemzetiségi kérdés (Fried István) 203
Magyarok az Egyesült Államokban (Várdy, Steven Béla) 206
A csehszlovakizmus ma. Mire emlékezünk és mit felejtettünk
el? (Střítecký, Jaroslav) 210
A nemzetiségek Gorbacsov ellen. A soknemzetiségű köztár-
saságok kézbentartása, avagy irány az etnikai homogenitás
felé? (Huttenbach, Henry: A soknemzetiségű köztársaságok
irányítása - Lewis, Robert: A köztársaságok az etnikai homo-
genitás felé tartanak?) 212
Nemzetek, nacionalizmusok, írók (Mikeln, Miloš) 215

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Romániai magyar irodalom (Alföld különzám) 216
Szabédi László a traszszilvanizmusról (Pomogáts Béla) 218
Még, talán. A vajdasági magyar irodalom "itt és most" (Bányai
János) 220
ipolyi Arnold Magyar Mythológiájának szlovák vonatkozásai
(Krupa András) 221
A hivatalos makedón "irodalmi nyelv" szerbesítése (Čámuša-
nov, Kosta) 223

Kisebbségek nyelvhasználata

Többnyelvűség a magyarországi iskolákban, különös tekintet-
tel a nemzeti kisebbségek oktatásügyére (Székely András
Bertalan) 225
A vajdasági magyarok iskolaügye (Bálint Sándor: Gyerek hí-
ján nincs iskola. - Tóth Lajos: Az anyanyelvű oktatás a nem-
zeti kisebbségek fennmaradásának és fejlődésének alappillé-
re) 227
Nemzeti Tanterv = Walesi Tanterv? (Lewis, Helen) 230

Kisebbségek kultúrája

A kulturális regionalizmus hagyománya és jövője (Pomogáts
Béla) 232
Társadalmi környezet - kisebbségi szemszögből: a romániai
magyar kultúra intézményei a csíkszeredai Kommunikációs
Antropológiai Munkacsoport mérlegén 233
Emlékezés az Edélyi Múzeum Egyesületre (Entz Géza) 236
Az erdélyi magyarok kutatásának helye az 1990-es éve finn-
ugrisztikájában - lengyel vélekedés szerint (Wiśniewski, Rafa-
el) 238
Közművelődési könyvtári szolgáltatások Svédországban az
etnikai és nyelvi kisebbségek számára (Gulyas, Miklos) 239

Kelet-közép-európai együttműködés

1989 és Kelet-Közép-Európai nemzeti kisebbségei (Magocsi,
Paul Robert) 241

Néhány szó a T. Olvasóhoz

Már készen volt e levél-féle az olvasóhoz, amikor kaptuk az örvendetes hírt: lapunk tiszteletbeli főszerkesztőjét, Benda Kálmánt Széchenyi-díjjal tüntették ki. A neki szóló gratuláció mellé - jó adag egoizmussal - magunknak azt kívánjuk, hogy sok más tennivalója közepette továbbra is vállalja szolgálatunk istápolását.

Rátérve eredeti mondanómra: "Módszertani kérdések" címmel új rovattal jelentkezünk. A rovatok számának szaporítása természetesen nem célunk, hiszen minél több témakörre "szabdaljuk" a szemlézett dolgozatokat, annál nehezebb a folyóiratban eligazodni. (A közlemények zöme több tudományágat is érintő kérdéseket taglal; besorolásuk a dominancia elve alapján történik. A téma szerint célzott visszakeresést ezért a negyedik számmal kiadott kumulált tárgyszójegyzék segíti majd.)

Hogy mégis gyarapítottuk a témakörök számát, annak két oka van. Az egyik egy látszólag tudományon, kutatáson kívüli ok: amint azt Helmut König e számban szemlézett dolgozatában kifejti, a viharos gyorsasággal lezajló kelet-európai változások (elsősorban a Szovjetunió felbomlása) új feladatok elé állították a nyugati (s hozzáteszem: a kelet-közép-európai) világ kutatóit. A korábbi, elsősorban regionális kutatásokkal szemben - javasolja König - növelni kell a "differenciált", egyénített törekvések komparatív erejét". E szemléletváltozásnak természetesen erőteljes hatása lesz a kutatások metodikájára. A másik ok látszólag technikai jellegű, s példa rá az új fejezetben szemlézett másik közlemény az amerikai népszámlálások történetéről. A nyelvi és etnikai kisebbségek statisztikai azonosítását szolgáló módszerek áttekintése a kutatásoknak egy olyan területét reprezentálja, amely nem pusztán technikai jellegű, hanem fundamentuma és része magának a kisebbségtudománynak - éppúgy, mint példának okáért a szociológiának a matematikai statisztika. (A téma külön is időszerű nálunk, mert ahogy Báthory János - e számban szemlézett cikkében - kifejti, a magyarországi kisebbségek valóságos lélekszámának megállapítására sem az 1980-as, sem az 1990-es népszámlálási adatok nem alkalmasak.)

Három megjelent szám után - akárha röviden - illő szólnunk eddigi tapasztalatainkról és terveinkről. Úgy tűnik, olvasóink elfogadják a Kisebbségkutatás szerkesztési elveit és gyakorlatát, sőt - az érdeklődésből megítélhetően - a vállalkozást hiánypótlónak tekintik. Törekedtünk is arra, hogy - ígéretünknek megfelelően - tárgyilagosan és egyben sokszínűen tájékoztassuk olvasóinkat a téma tudományos irodalmáról. A nézetek ütköztetésének, a magyar és nem magyar álláspontok szembesítésének szándéka - úgy vélem - a szemlézett források összetételéből is kiderül. Be kell valianunk viszont, hogy nem várt szempontok és lehetőségek is előbukkantak a gazdag anyagban való "búvárkodás" nyomán. Az egymástól eltérő tudományos nézetek, iskolák ugyanis nemcsak nemzeti-etnikai alapon perelhetnek egymással kisebbségi kérdésekben (mint pl. a történelmi Magyarország nemzetiségi politikája vagy Erdély történetének megítélése magyar és más nemzeti szemszögből), hanem ettől függetlenül is (például Szé-

chényi nemzetiségekkel kapcsolatos eszméinek ellentéte a korabeli uralkodó magyar nézetekkel). Aztán: az idő előtti kétnyelvűség veszélyeire a nemzetiségkutatás hívta fel a figyelmet (ld. e számban Bálint Sándor és Tóth Lajos dolgozatát a Korunkból), viszont a jelenségre nyilvánvalóan fel kell figyelnie a "normál" iskolaügynek is. És folytathatók a sort. Mindebből az következik, hogy a kisebbségkutatás nem egyszerűen "kölcsonveszi", adaptálja a klasszikus diszciplínák módszereit-eredményeit, hanem alkalmasint gyarapítja is őket.

Külön kell szólnunk a szemlézett dolgozatok időszerűségének és időtállóságának ellentétpárjáról. A folyóirat közleményeinek - természetesen - a lehető legfrissebb, legaktuálisabb információkat kell hozniuk. A technikai korlátoktól eltekintve azonban ennek az elvnek van még egy korlátja: a közlemények megbízhatósága, mondhatni tudományossága, időtállósága. A két ismerv alkalmasint ellentétben állhat egymással: e számban például Huttenbach Szovjetunió tanulmánya, a Nationalities Papers Pamjaty különszáma vagy a jugoszláviai válsággal kapcsolatos háttér-tanulmányok - aktualitásukat tekintve - nyilvánvalóan nem versenghetnek a napisajtó információival, de a bennük található elemzések, megállapítások burkoltan vagy kevésbé rejtett formában éppenséggel "megjósolták" a jövőt.

A szemlézés technikájáról annyit, hogy ebben a számban már bátrabban élünk a több forrásra alapozott szintézisek megfogalmazásának módszereivel, amit - reményeink szerint - a későbbiekben akár tematikus számok kiadásával teljesíthetünk ki.

Bevalljuk, a vártnál nagyobb nehézségekkel találtuk szembe magunkat a terjesztés szervezése során. Reméljük, hogy ezeket a nehézségeket mindinkább sikerül kiküszöbölni. Mindenesetre feladjuk a teljes évfolyamra való előfizetés kizárólagosságát: a jövőben számonként is (200.- Ft-os áron) megvásárolható lesz a lap a Könyvtárellátó Kódex Könyvruházában (Budapest, V. Honvéd utca 5.), az Aula Kiadó könyvesboltjában (Budapest, IX. Kinizsi utca 1-7.) és az Országos Idegennyelvű Könyvtárban (Budapest, V. Molnár utca 11.)

Egyebekben minden olvasói részvételt, javaslatot szívesen fogadunk, sőt várunk; ígérjük, érdeemben reflektálunk mindegyikre.

Budapest, 1992. március 16.

Cholnoky Győző
felelős szerkesztő

Nemzeti tudat

Nemzeti és etnikai folyamatok

Népek és réglók Európája

"Az államok a történelem vak produktumai; a történelem pedig a hatalom és a véletlen együttese. Ezért az államok nem azonosak a népcsoportokkal. Az államok névsora és határaiak vonalai nem felelnek meg - hacsak nem véletlenül - a népcsoportok névsorának, illetve a köztük húzódó valódi határoknak."

A különböző európai nyelvekben a "nemzet" fogalma eredetileg az etnikai nemzet, az "etnikum", a nyelvközösség fogalmával volt azonos. Jelentése - francia kezdeményezésre - csak fokozatosan szállt át az "államnemzet" fogalmára. Újabban felmerült az "akarati nemzet" (Willensnation) fogalma is. Ezt Ernest Renan a "mindennapi népszavazás" eredményének nevezte.

Az államnemzet szószólói azt hirdetik, hogy ők egy "nemzet"-et alkotnak, letagadják a kisebbségek létezését. Ezek a nyelvi vagy akarati egységről szóló állítások hamisak, ami rögvest kiderülne, ha pl. az európai etnikai helyzetet valaki(k) felmérné(k).

"Európában az egyes népcsoportok mostani helyzete a saját státus nem-lététől és a kisebbségek közötti kvázi-egyenjogság státusáig terjed."

A második világháború után a "kisebbségek kollektív jogainak" fogalmát az "egyének diszkrimináció-mentes rendszere" váltotta fel (ld. az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát 1948-ból, illetve az e nyilatkozaton alapuló egyéb dokumentumokat). Ez azonban álszent megoldás, ui. a kisebbség egyes tagjai csak a többségnek való alávetettség révén kezeltetnek "diszkrimináció-mentesen".

Mindazonáltal itt-ott Európában is fennmaradt a kollektív jogok rendszere (jelesebb példák: dél-tiroli németek, ausztriai horvátok és szlovének, schleswigi németek és dánok stb.), bár sokkal több a vele ellentétes rendezés és gyakorlat.

"A kisebbségi helyzet morálisan elfogadhatatlan, ebből következően teljes mértékben ellentmond annak az elvnek, hogy minden ember egyenlő. Emellett ez a helyzet a nyelvek és a kultúrák meghamisításához vezet; mindkettő folklórrá korcsosul, vagy egészen eltűnik."

Ez pedig - ahogy Edward Sapir fogalmaz - nem teljesítmény, hanem elszegényítés. Számos nyelvész és pszichológus van azon az állásponton, hogy a nyelv és a nép jellege között szoros összefüggés áll fenn. Sőt még a politológusok (pl. a választási szokásokban) is ki tudják mutatni a nyelvi sajátosságok érvényesülését.

A minden népcsoportra jellemző gondolkodási és cselekvési mód azt bizonyítja, hogy a nyelvnek nemcsak kommunikációs szerepe van. A szociolingvisztika mint egy új tudományág, nem véletlenül jött létre. El kell fogadnunk azt a megállapítást is, hogy "a nyelv és a kultúra, amelyek minden nyelvújítóhoz

hozzátartoznak, nemcsak olyan értékeket képeznek, amelyeket az egész emberiség számára meg kell őrizni, hanem döntő jelzőeszközként alkotják annak a kollektív tudatnak, amelyet ma nemzeti identitásnak nevezünk."

Mindennek - természetesen - politikai konzekvenciái is lennének. Elsősorban is el kellene vetni a nacionalizmust, amely tulajdonképpen államnacionalizmus: a kifelé az agresszivitás és a hegemonia felé tart, befelé pedig erősíti azokat a kapcsolatmintákat, amelyek a nagyobb népcsoport kisebbségek fölötti dominanciáját biztosítják (törvényhozás, kormányzás, közigazgatás stb.).

"Ha . . . fel akarjuk szabadítani a kisebbségeket, akkor az etnikailag plurális összetételű, nem tisztán nemzeti államokat etnikai szervezeti egységekkel kell felváltani úgy, hogy etnikai ellentét ne álljon fenn." Ez azt is jelentené, hogy a szuverenitás magasabb - európai szintre helyeződne. Ez a megoldás a "téves történeti döntésekből eredő kisebbségek" (köztük pl. a határmenti magyarság) sorsát rendezné a határok egyszerű megváltoztatása révén. "Ez jóvátételi feladat lenne nemcsak az érintett államok, hanem ugyanolyan mértékben a népek közössége számára is."

Határváltoztatásokkal azonban nem oldható meg a "kényszerű kisebbségek" helyzete (ide tartoznak a vegyes nemzetiségű körzetek, a szórványok, a nemzeti öntudattal rendelkező zsidók és - újabban - a vendégmunkások). Esetükben olyan kulturális autonómiát kellene biztosítani, amely maximális fejlődési esélyeket tár fel számukra. Ez ötféle jog biztosítását jelenti a következő sorrendben:

1. az önfenntartás joga, amely "forradalmi elv, miután a mai államokban nincsenek meg azok a népek és népcsoportok, amelyek úgy jelentkeznek mint létező csoportok, hanem a központi hatalom az, amely azok létezését megállapítja vagy elhallgatja".
2. a saját határrendezés joga, azaz hogy egy népcsoport saját maga állapíthassa meg területének határait - egy döntőbizottság felügyelete mellett.
3. az önrendelkezés joga, amelynek jegyében egy adott népcsoport maga válassza meg azt az államot, amelyhez tartozni kíván, s eldönthesse a saját államalapítást is. "Az Egyesült Nemzetek ezt a jogot a legkisebb népcsoportnak is odaítéli, az európai népcsoportoktól viszont megtagadja. Ez a diszkrimináció elviselhetetlen."
4. Az önszerveződés joga, azaz a népcsoport maga határozhatja meg a közügyek belső rendjét.
5. Önkormányzati jog, amelynek égise alatt a népcsoportnak ügyeit önmagának és szabadon kell igazgatnia, s nem szabad e tekintetben állami felügyeletnek működnie.

Az ötféle rendezésnek - természetesen - meg kell találnia a maga "technikáit". Ezek lehetnek: népszavazás, népi kezdeményezések, személyi státuszok jóváhagyása. Feltételezhető, hogy ilyesmit a "nemzetiségtartó" államok nem fogadják kezdeményezni, s az is valószínűtlen, hogy e tekintetben nemzetközi egyezményeket lehet kötni. Erre egy európai alkotmányközgyűlés vagy egy európai törvényhozás lenne a legalkalmasabb.

Összegezeként: "A föderalizmus nagyszerűsége abban rejlik, hogy lehetővé válik általa az egység és a különbözőség összekapcsolása . . . Amennyiben a nagymemzeti rendezési elvnek, amely olyannyira felelős a történelmi sérelmekért, még szerepet kell játszania, úgy legfeljebb a nyelv és kultúra területén. Fel kell hagynunk a nemzeti hadsereggel, a nemzeti diplomáciával és a nemzetgazdasággal. Ezek azok a feladatok, amelyek vagy Európa, vagy pedig Európa és a régiók előtt állnak. A nemzetek részére viszont a legtisztább szintet, mégpedig a kultúrát és a szellemet kellene fenntartani."

Héraud, Guy: Népek és régiók Európája. = Regio, 2. évf. 1991. 2. sz. 74-88.p.

F. T.

Széchenyi István és a nemzetiségi kérdés

Jovan Jovanović Zmaj szerb költő, akit a magyar kultúra terjesztéséért, nívós tolmácsolásaiért a Kisfaludy Társaság tagjává választott, Széchenyi István emberi nagyságát, politikai karakterét abban látja, hogy a nemzetiségek igazáért szembe mert szállni a hivatalos (nota bene! sokszor a köznek tulajdonított) akarrattal.

Az irodalomtörténész Fried István a politika- és a gazdaságtörténet területére is át-átcsapva vetíti elénk a "legnagyobb magyar" sokoldalú, sokszínű figuráját.

Szerzőnk dolgozata elején leszögezi, hogy "az a leegyszerűsítés, miszerint Széchenyi előbb gazdasági megerősödést kívánt, s csak utána, megfontoltan, politikai változást, ezzel szemben Kossuthék felnagyítván a 'szláv' veszélyt, előbb a magyarság politikai biztonságát akarták kétségen kívülé tenni, s csak aztán a gazdaságit, ismét a tetszetős, de nemigen bizonyítható antinómiákra szűkítő szemlélet rovására írható." Az ellentét valójában azért alakult ki, mert míg Kossuthék jobban tájékozódtak a megyei kis- és középnemesi világban, következőképpen jobban eligazodtak a napi taktikai csatározásokban, addig Széchenyi - külhoni kapcsolatai révén is - képes volt nagyobb távlatokban, a "szomszédokat" is figyelemmel kísérve, végiggondolni és kidolgozni kulturális-gazdasági terveit. Igenám, - teszi hozzá Fried, - de míg Kossuth nemzetiségi politikája, ahogyan politikai gondolkodásának rendszere is, szerves egészé fejlődött, addig Széchenyi romantikus, rapszódikus körmondataiban eltévedtek a "vármegeyi klasszikus retorikán" nevelkedett emberek, és minthogy alig-alig fedezték fel bennük a koherens gondolkodást, ellentmondásosnak minősítették Széchenyi dialektikus attitűdjét. Ez az oka annak, hogy Széchenyi felfogását csak a kortársak és utódok viszonylag szűkebb köre - Kemény Zsigmond, Székfi Gyula, Németh László, Teleki Pál - tette részben vagy egészben magáévá.

Fried a továbbiakban Kemény Zsigmond Széchenyi-pártoló tanulmányait, Ján Kollárnak a "szláv irodalmi kölcsönösségre", valamint Herdernek a szláv karakterológiára utaló megnyilatkozásait, Ljudevit Gaj máig ható pánszláv remnieszenciáit idézi. Külön passzust szán Lúdovit Štúrnek, akinek hegeliánus-

messianisztikus elképzelései a legnagyobb, legtartósabb hatást gyakorolták (gyakorolják) a magyarság hegemoniáját támadókra. A szerző mindezeket Kemény Zsigmond meggyőződésével ellenpontozza: "Széchenyi hitte, miként nem erőszakos nyelvterjesztés, de az értelmi felsősség olvasztó és kibékítő, hódító és megnyugtató ereje által nemzetiségünket oly magas tőkélyre lehet emelni, hogy valamint az európai polgárosodást magába átveszi s keleti sajátságai szerint önállólag reproducálja; szintűgy alkalmassá fog válni közvetítőnek Kelet és Nyugot közt, alkalmassá szellemével Keletre hatva, nagy európai hivatást tölteni be: mert származása és fajrokonsága az előázslai népekhez közelebbi bejáratot nyit, mint a többi nyugoti nemzeteké, s mert másfelől, nem lévén a szlávoknak a hatalom miatti természetes vetélytársa mint a germán elem, erkölcsi befolyása kevesebb féltékenységet, gyűlöletet és ellenállást fejtend a keleti szláv népességnek ki."

Kemény Zsigmond jól látta, hogy Széchenyi a birodalmi érdekek szolgálatába (is) fogott gazdasági terveivel elsősorban az európai és a magyar közeledést ösztökélte. Még hozzá úgy, hogy bőségesen élt a herderi eredetű nép- és nemzetegyeniség fogalmával. Az ebből adódó feladatot így határozta meg: "Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni s szepelőkben minemőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni . . ." A Kelet Népében megfogalmazott mondatok mellé Fried Széchenyinek a Hunniában már korábban megjelentetett gondolatait párosítja: "Nekik is (ti. a nemzetiségeknek is!) mosolygott a nemzetiség anygala, ők is meg vannak híva tökéletesedhetőségük által az emberiségnek tán egy láncolatját alkotni . . ."

Kossuth, Pulszky Ferenc, de még Wesselényi Miklós is az ilyenfajta megnyilatkozásokat úgy értelmezi, hogy "Széchenyi a szláv mozgalmakat a magyarság túlhajtásának tulajdonítja". Holott Széchenyi a Hunniában és másutt és máskor is nem egyebet mondott ki, mint hogy a "tűrődelem tűrődelmet szül", hogy mennyi kárt okozott a nyelvterjesztésben mutatkozó "nevetséges gőg" és a "képtelen arrogancia". Másfelől tudni kell azt is, hogy a gróf mennyire megértőnek mutatkozott a "hosszas álom" után hirtelen feltámadt nemzeti érzéssel kapcsolatban, amely rögtön akarja helyrehozni, "mit elődink nyolc század alatt mulasztottak el".

Az előbbiekhöz még hozzá kell tenni: Széchenyi sem ekkor, sem később nem hagy kétséget afelől, hogy csak a magyart tudja az ország diplomatikai nyelvének elképzelni.

Ugyanakkor számtalanszor visszatér a nemzetiségek nyelvhasználatának körére, a nemzetiségi öntudat jelentkezéseinek formáira. Nálánál senki sem ment el messzebbre a reformkorban, amikor kifejti: "Nemzetiség ki nem zárja az emberiséget, mint viszont ki saját véréhez hű, nem kevésbé hű az egész emberi családnak, mert kifejlett nemzetek lépcsőin emelkedik magasbra az emberiség. . . S onnan, mert mindennek előtt imádjá hazáját a szebb lelkületű, nem következik, hogy legkisebb gyűlöletet is kelljen keblében azért más nemzetek ellen

táplálni."

Széchenyi, aki jó, sőt helyenként közeli "társasági" viszonyban állt román, cseh és horvát arisztokratákkal, tisztán meg tudta ítélni (ellentétben a magyar liberális ellenzékkel), hogy p.o. "másféle, horvát vezérelt délszláv egységet képzelt el néhány horvát vezető, másfélét a fejedelemségbéli szerbek, és ugyancsak másféle politikai jövőről álmodoztak a magyarországi szerbek". A pánszlávizmus rémképét Fried Széchenyi-interpretációjában mindenekelőtt a német(országi) sajtó festette föl, és az ott olvasottakat párosította a liberális ellenzék az agresszívan viselkedő cári hatalom politikájával, jóllehet, a nemzetiségi mozgalmak az igazolás- és érvrendszert gazdagító szláv egyetemesség hangsúlyozása mellett a nemzetegységek egyenjogúvá tételéért küdöttek".

Széchenyi világosan látta: a szerbeknek, románoknak, horvátoknak - s természetesen a németeknek és a ruszinoknak is - Magyarország határain túl is élnek testvéreik, s ezért úgy kell Magyarországon politizálni, hogy ez sose menjen feledésbe. Egyúttal az ország kapcsolatrendszerét az európai közösségbe belépni akaró fejlődő-eszmélő országokkal is szervezettebbé lehet tenni, s így Magyarország közvetítő funkcióvá kapcsolható nyelvi-nemzetiségi megosztottságát. Máig ható szavak! Nem véletlen, hogy a hazája fiaitól félreértett, támadott Széchenyit a szlávok és az erdélyi szászok éppen emiatt magasztalják.

Széchenyi számára a fogalmi gondolkodás meghonosítása, a "minőségnek" a nemzeti gondolkodás középpontjába emelése nem pusztán nyelv-, hanem politikai, nemzeti probléma is. Az a soknyelvűségtudat, amelynek körében élt, nem engedi meg számára, hogy a nyelvterjesztés és a nemzetépítés közé egyenlőségjelet tegyen. Amikor a nemzetiségek vezetői gyanakodva, nemegyszer ellenségesen figyelik a magyar nyelvi mozgalom fejlődését, Széchenyi is ennek ad hangot: differenciálatlan türelmetlenséget, mértéken túli csapongást vet Kosuthék szemére. Széchenyi számára a magyarosítás nem cél, a magyarosodás viszont viszont önként vállalt kötelezettség, amelyet a nemzetiségek azért tudnak a magukénak, mert anyagi jólétük és nemzetiségi létük is a magyarrá lett állam keretei között biztosítható. Mindebből mit sem von le az a tény, hogy mára már világosan látjuk: nem a magyar nemzeti mozgalom "provokálta", s ezáltal hívta létre a nemzetiségi mozgalmakat, itt nem az akció-reakció folyamata zajlott le. Széchenyi sem ezt állítja!

Alaptétele szerint "a legkisebb erőszak is ellenhatást, és egyetlenegy igazságtalanság ezer megbosszulót szül". S ha nem alkotott is Széchenyi öntörvényű politikai rendszert, fejezi be gondolatmenetét Fried István, a nemzetiségi kérdésről határozott és egyértelmű, a kossuthi tervek alternatívájaként felvázolt álláspontja volt.

"Széchenyi a "civilisatio" varázshatalmában reménykedett, amely minden népet arra késztet, hogy kifejtse tehetségét, mind közelebb kerüljön az emberiség eszméjéhez. S mint a magyarság állhatatos ébresztője, a lassú és megfontolt, körültekintő és a gazdaság meg a kultúra területére egyaránt kiterjedő reformoktól várta nem egy nép, hanem valamennyi Magyarországon honos nép haladá-

sát; Magyarország teljes jogú belépését az európai népek családjába."

A tanulmányt gondos jegyzetapparátus, a Széchenyi-idézetek és -utalások lelőhelyeit, az egykorú röpiratokat, értékeléseket és az egyéb szakirodalmat tartalmazó felsorolás egészíti ki.

Fried István: Széchenyi István és a nemzetiségi kérdés. - Tiszatáj, 45 évf. 1991. 9. sz. 49-66. p.

Cs. A.

Magyarok az Egyesült Államokban

Szerzőnk, Steven Béla Várdy, a pittsburgi egyetem Kelet-Európa Története Tanszékének munkatársa az USA-ba bevándorolt magyarokról írt cikkét azzal a kérdéssel kezdi, hogy lássuk csak, mit tud az átlag amerikai azokról, akik a mostanában zaljő radikális politikai változások okán a hírekben sokat szereplő Magyarországról érkeztek annak idején az Új hazába. Mindjárt le is szögezi: igen keveset. Ezt követően szemléletes módon mutatja be országunkat: mai területe kb. akkora, mint Indiana államé, lakossága azonban kétszerese annak. Az egykori Osztrák-Magyar Monarchiát - ahonnan az első világháborút megelőzően tömegesen érkeztek kivándorlók -, Texasszal veti össze, mondván, hogy az egész valahai nagyhatalom elért volna Texas területén, s az annak részét képező történelmi, vagy Nagy-Magyarország Texas felén lérne el.

A bevándorlások előtörténetét vázolva, Toynbee-t is idézve, leszögezi: Amerika elsősorban angolszász és protestáns képződmény. Az "alapító atyák" angolszász-germán-protestáns szellemiségét ugyan a később érkezők általában kénytelenek voltak a magukévá tenni, mégis lassacskán megkülönböztetődött a "kivánatos" és a "nem-kivánatos" bevándorlók köre. A múlt század végére aggodalmak vetődtek fel, nehogy a hagyományoktól eltérő kultúrájú bevándorlók tömege árássa el Amerikát, még ha munkaerejükre időszakosan égető szükség is van. Az új bevándorlók nagyrészt katolikus, görög-keleti vagy zsidó vallásúak voltak, különös, a germán nyelvektől eltérő nyelveken beszéltek, sok volt közöttük a tanulatlan, dél- és kelet-európai paraszti elem. Voltak - persze - tanult emberek is ebben az áradatban. Egyrészt a kivándorlókat követő saját papjaik, meg sok olyan elkeseredett, csődbe ment, vagy egyszerűen szerencsevadász tanult ember, aki itt próbált új életet kezdeni, nemegyszer zavaros ügyeket hagyva maga mögött Európában. Ez az az időszak, amikor az angolszász amerikaiak az új emigránsokról és rajtuk keresztül azokról a nemzetekről, amelyek nem legjobb képviselőiket "delegálták" Amerikába, nagyon kedvezőtlen képet kezdtek kialakítani. A lengyelekről például az általános európai megbecsültségüktől teljesen eltérő, igen gonosz image kerekedett Amerikában, tápot adva az azóta is elterjedt "polyák-vicceknek" (Polish jokes).

A "hunky"-nak elkeresztelt magyarokról kialakult amerikai kép nem volt ennyire kedvezőtlen, de mindenképpen rosszabb, mint amit ez a nép megérdemelt

volna. Legalábbis Amerika-észak-keleti részén a "huncky" máig is szakképzetlen, városi gettóban lakó és felettebb piszkos ipari munkákat végző embert jelent. A szerző szerint az igazsághoz hozzá tartozik, hogy az úgynevezett "huncky"-k többsége nem is magyar, hanem a történelmi Magyarország területéről érkező, s így magyarként bejegyzett szlovák volt, akiknek körében az 1870-es években az első "magyar" kivándorlási hullám megkezdődött. A "valódi" magyarok mentésére a szerző megjegyzi, hogy egyes felmérések szerint körükben az írás-olvasás tudása majdnem olyan mértékű (89 százalékos) volt, mint a német kultúra áldásait élvező csehek között.

Ezzel szemben az 1848/49-es szabadságharcot követő dzsentri-emigráció pozitív magyar-képet hagyományozott az amerikai társadalomra. Tovább javította a helyzetet az a rendkívül művelt réteg, amely a második világháború környékén érkezett. (Szerzőnk felsorolja közülük a közismert neveket Kármán Tódortól Bartókon át Solti Györgyig.) Jót tett hírnevünknek 1956, majd a legutóbbi évek politikai eseménytörténete. Rontotta viszont a rólunk alkotott képet a második világháború idején a tengelyhatalmakhoz való kapcsolódásunk, s az a tény, hogy a "huncky"-k több generáció eltelte után sem mind tudták magukat a társadalmi létrán feljebb verkedni.

Korai magyar beutazók

Az első hitelesíthető magyar az Újvilágban Budai Parmenius István (1555-1583), aki Sir Humprey Gilber 1583-as expedíciójával érkezett ide. Amerikai nevezetességre tett szert a "korai magyarok" közül Kováts Mihály ezredes (1724-1779), a függetlenségi háború idején a lovasság egyik létrehozója, Benyovszky Móric, akinek a fia Texasban telepedett le, Bölöni-Farkas Sándor, akinek *Journey in North America* (1834) c. műve sok magyar számára adott inspirációt a politikai reformok és az önrendelkezés tárgyában, gróf Haraszty Ágoston, a kaliforniai bortermelés elindítója, aki később Nicaraguába távozott, s ott állítólag aligátorok falták fel, majd maga Kossuth Lajos, nagyhírű, bár célját végül el nem érő előadó körútja során. Szerzőnk megemlíti még Esterházy Oszkárt, aki a vasútépítésben vállalt vezető szerepet, Pulitzer Józsefet, a sajtómágnást, Keszler Gyula "kapitányt", aki "whiskey"-király lett, s mellékesen Ferenc József császár "örököse" (már ami Schrott Katalin színésznő kegyeit illeti).

A Kossuth-emigráció

A szabadságharc leverését követően több ezer magyar emigráns érkezett, általában ideiglenes szándékkal, mégis legtöbbjük végleg Amerikában maradt. Az 1867-es kiegyezést követően csak néhányan tértek vissza Magyarországra. A legtöbb "49-es", ahogy őket közkeletű névvel illették, tanult ember volt, s igyekezett olyan foglalkozást keresni, amivel elkerülheti a sanyarú pionír-sorsot. Volt azonban köztük egy Újházi László nevű (1795-1870) igazi telepes, aki megpró-

bált a Vadnyugaton egy Little Hungary-t létrehozni; ez azonban megvalósíthatatlan utópiának bizonyult, mégha fenn is állt egy darabig lowában Új-Buda. Újházi később ezt a tervét feladva, a kedvezőbb éghajlatú texasi San Antoniába költözött.

A "49-esek" "úri életet" keresve többnyire katonának álltak; sokan Dél-Amerikában. Mások a polgárháború tisztjeivé lettek. Vasváry Ödön tiszteletes (1888-1977) számításai szerint az 1849-ben Amerikába érkező mintegy négyezer magyar közül (ebben nők és gyerekek is benne vannak) mintegy ezren szolgáltak tisztként a polgárháborúban. Hét tábornok, tizenöt ezredes, tizenhárom őrnagy, sok kapitány és főhadnagy került ki soraikból. Köztük találjuk azt a Julius S. Stahel (Számvald Gyula) vezérőrmagyot, aki a magyarok közül elsőként részesült kongresszusi Dicsőségrendben.

Bevándorlás a nagy gazdasági válságok idején

Az első világháru t megelőző évtizedekben kb. 1,7 millió magyar állampolgár, köztük kb. 650 000 magyar nemzetiségű ember vándorolt ki Amerikába. Szerzőnk a kivándorlás fő okaként azt jelöli meg, hogy bár nagy gazdasági fejlődés indult a kiegyezés után, azonban ez az elszegényedett vidéki népességnek csak kisebb részét tudta odahaza felszívni. Eközben Rácz István és Puskás Julianna folyamatban levő emigrációs kutatásaira is felhívja a figyelmet.

Az 1909-ben a Clevelandben kiadott Szabadság c. napilap által közölt kivándorló-levelek felettébb hitelesen vallanak a kivándorlás okáról. Íme közülük kettő:

"Ha az ember rendes megélhetést találna otthon, nem hiszem, hogy azokon kívül, akik a törvény elől menekülnek, bárki is emigrálna."

"Ha a hazám bárcsak harmadát biztosítaná annak, amit itt keresek, egy percig se gondolkoznék, hogy hazatérjek."

A kivándorlók közül, bár sokan csak időszakosra tervezték amerikai tartózkodásukat, nagyon kevesen tértek vissza. Nemcsak azért, mert ahogy szerzőnk mondja, "féltek a rettentő osztálytudatos Magyarországra visszatérni", de mert időközben megházasodtak, gyerekeik születtek stb. Ezt követte Magyarország első világháborús veresége, amely végleg szétfoszlatta a hazatérési reményeket. A háborút követő új országalakulatok sokuk számára azt is lehetetlenné tették, hogy egykori hazájukba térhessenek vissza. A maradási kényszer következményeként megerősödtek a magyar szervezetek, az emigránsok berendezkedtek a végleges letelepedésre.

A politikai emigráció kezdetei

Az 1921-es kvóta-törvény (Johnson-Reed Act) az évenként Amerikába érkező magyarok számát 1000 főben limitálta. A kvóta elvileg egészen 1968-ig érvényben maradt. A két háború között még így is kb. 44 000 magyar érkezett

Amerikába, a második világháborút követő könnyítések után aztán további mintegy 60 000. Köztük a háború végeztével mintegy 17 000 volt a "DP" (displaced person = hontalan), majd kb. 40 000 az "ötvenhatos".

A 30-as évek emigrációjának és az 56-os emigráció összevetése

Szerzőnk befejezésül összeveti a 30-as és a második világháborút megelőző évek alatt elmenekültek és az 56-os emigránsok indítékait és viselkedését. Láthatóan a korábbi emigráció pártján áll, s köréből sok híres és közismert nevet sorol fel (atomtudósok, matematikusok, orvosok, a híres holográfus Gábor Dénes, pszichoanalitikusok, történészek, művészek). Mivel a lista a magyar közvélemény számára ismerős, itt nem közöljük.

A háború után hontalanul sodródó "DP"-k helyzetének különösen kellemetlen oldala volt, hogy "ex-ellenségeknek" tekintették őket, és elhelyezkedési lehetőségeik nem sokban különböztek a majd száz évvel azelőtti "hunkyk"-étól.

Az 56-os emigránsok, bár "szabadságharcosok"-nak mondták magukat, rendkívül fiatal bevándorló-csoportot reprezentáltak (33 százalék 19 év alatt, több mint 50 százalék 20 és 39 év között), s így "igen kis részben vehettek csak részt a tényleges harcokban". "Legtöbbjük apolitikus volt, s jobban érdekelte Magyarország felszabadításánál az, hogy a saját maga számára jobb életet teremtsen." Társadalmi összetételük is igen vegyes volt, egyrészt hatással volt rájuk a korábbi magyar osztálytagozódás, másrészt a társadalmi átalakulás során az egalitáriánus eszmék befolyása alá kerültek.

Különös módon éppen ez a nemzedék tudta legsikeresebben megvetni a lábát Amerikában. Bár kevésbé képzettek, s kevésbé kifinomultak voltak, mint a 30-as évekbeli elődjek, gyakorlati készségeik és műszaki ismereteik hozzásegítették őket ahhoz, hogy "self-made-man"-ekké váljanak. Az 56-os generáció lassacskán összeolvadt a háború után érkezett hontalanok vagy azok gyerekeinek generációjával. Érdekes módon már nemcsak a tudományos és művészeti életben, de az üzleti világ területén is sok magyar vált sikeressé, akik egyre szorosabban kooperálnak a Nyugat felé orientálódó "új Magyarország" utazó képviselőivel. Közülük Soros Györgyöt és az 56-os Andrew Grove (Gróf András) multi-milliomost említi szerzőnk. Csak a politikai életben találunk kevés magyar származásút, a kaliforniai Tom Lantos kivétel.

Várdy, Steven Béla: The Hungarians (Magyars) in the United States. = Ethnic Forum, 10. vol. 1990. 1-2. no. 63-79.p.

T. A.

A csehszlovákizmus ma. Mire emlékezünk és mit felejtettünk el?

1991. február 4-én a Csehszlovákiában működő akadémiai filozófiai intézetek konferenciát rendeztek a nemzetek, nemzetiségek és etnikai csoportok a demokratikus társadalomban témaköréből. Ezen hangzott el az alábbiakban referált előadás.

Előadója - B. Anderson – *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London-New York, 1983) c. művének alapján a nemzeti önazonosítás három paradoxonából indul ki (1. A modern nemzetek objektíven igen fiatalok, miközben a nemzeti önazonosításban szubjektíven feletébb ősinek, a történelem előtti időkre visszanyúlóknak minősítetnek. 2. A nacionalitás egyetemes, de minden esetben kizárólag partikulárisan érvényesül. 3. A nacionalizmus politikai ereje szöges ellentétben áll filozófiai esendőségével és inkohereciájával). A nemzet kultusza szorosán összefügg a halál és a halottak kultuszával. A "hős" képlete sokkal régibb, mint a "polgáré". A hősiesség nem más, mint a meghatározott szabályok szerinti halálosztogatás és halálélfogadás szisztematizált hajlandósága. Az ismeretlen katona sírja e kultusz jellemző szentsége. A régi vallások a fatalitást és a véletlent értelmező egységekbe köttették. A nemzet eszméje e vallások szociális integráló erejének megszűnte után ürt tölti be: a fatalitást kontinuitássá, a véletlent pedig jelentőséggel rendelkező dologgá változtatja. Így a nacionalizmus mágiája a lehetőséget sorssá fordíthatja. A vallásos és másféle értékpluralizmus helyébe a nemzeti állam lépett a szuverenitás pótlólagos szimbólumaként. Érte az utóbbi kétszáz évben az európaiak milliói akár meghalni is hajlandók voltak.

Mindezt tudva, megkérdezhető: megtagadjuk-e magunkat a nemzettudományi fuvolázók csábhangjának? Átadhatjuk-e magunkat a kollektív feledésnek, ezúttal pl. a csehszlovákizmus kérdéskörében.

A csehszlovákizmus nem rosszabb és nem jobb, mint a többi nemzeti identifikáció, azaz unifikálással mos össze különféle tényleges problémákat, a valódi dolgoknak hamis nevet ad. Ehhez a csehszlovákizmus hívei és ellenségei, ha más-más okból is, egyaránt ragaszkodnak.

A tisztábban látás végett kétféle csehszlovákizmust kell megkülönböztetni, úm.

1. a nyelvit, amit nem a csehek, hanem a körülmények hoztak a szlovákságra;
2. az egységes csehszlovák nemzet elméletére vonatkozót, amely az első csehszlovák állam hivatalos elmélete lett.

A nyelvi csehszlovákizmus a nyelvi elhatárolatlanságban gyökerezik, és a szlovák irodalmi nyelv kialakulása és elterjedése előtti időszakra jellemző. Hiba lenne, ha a nemzeti és politikai csehszlovákizmus elmélete alá sorolnánk be. Eredetileg nem volt köze az efféle elméleti konstrukciókhoz, egyszerűen a nyelvi gyakorlat kérdése volt (vö. pl. a Kralitská Biblia szlovákiai használatával). A különböző szláv irodalmi nyelvek kialakulása - akárcsak az egységes német irodalmi nyelv - kodifikációs kezdeményezésekhez kötődik (1843-ban Štúrnek lép-

tek ez irányban). Ezért történelmietlen minden olyan következtetés, hogy a szlovák nyelvet tulajdonképpen a csehből kellene levezetni, illetve hogy a szlovák nyelv a kedvezőtlen körülmények miatt szakadt le a cseh nyelvről.

A közelmúltban és napjainkban gyakorta oly élesen felvetődő nyelvi kérdést jőzanul az egyébként természetes haladásnak számító, de a térségben tökéletlenül végbement delatinizálási folyamattal összefüggésben kellene értékelni. E tekintetben a kiindulási pontok a következők:

1. A jozefinista germanizáció anacionális volt, a felülről jött felvilágosodás terméke.
2. Az alapképzettségénél magasabb képzettségű csehek majdnem teljes mértékben és teljes nyugalomban germanizálódtak, mindennemű erőszakos elnemzetlenítési akció nélkül.
3. A bécsi centralizálás elleni cseh tiltakozást az arisztokrácia szervezte, és az általa támogatott intellektuális és kulturális mozgalom fejezte ki.
4. A magyar állam történetére nem szabad a magyar nemzeti állam eszméjének hívei és ellenfelei szemével nézni.
5. A történeti Magyarországon (Uhry) az antifeudális erők (Széchenyi, Wesselényi, Kossuth stb.) már a "nemzetiség = demokrácia" pozíciójából küzdöttek, ami azután maga után vont a közismert szlávellenes következményeket, mégpedig azért, mert itt az egyéb szláv társadalmak fáziskésésben voltak a csehekhez képest polgári intézményeik kiépítésében.

A szlovák társadalom is, akárcsak a cseh és a német, a polgári társadalom nyelvi variánsaként született újjá. Eközben az etnikai viszonyokkal való összefüggés felettébb relatív volt. E változások keretében sok cseh vált németté és megfordítva, illetve sok szlovák lett magyarrá és megfordítva. E tények fényében nem állják meg a helyüket az ősi nemzeti jellemvonásokkal kapcsolatos fikciók, a nemzetudós professzorok évezredek küzdelmekkel - mint a történelem értelmével - kapcsolatos fecsegései, amelyek - mint már szó volt róla - valós dolgokat neveznek el hamisan, s ezzel hátráltatják a kívánatos irányú - demokratikus és polgári - fejlődést. Sajnálatos, hogy a cseh, a szlovák és a csehszlovák magas politikában a nemzeti állam eszméje még mindig jelen van. Sőt: még az emigránsok és a másként gondolkodók is mint valami természetes dologról írtak róla. Ez az eszme, amelyet eredetileg a viszonylag természetes etnikai határok közé vont összpolgári társadalom konkretizálásának gondolataként vetettek fel (Thierry, Guizot, Gervinus, Palacký), hajlamos kiszorítani a polgári állam eszméjét. Pedig illenék az első Csehszlovák Köztársaság bukásából okulni.

Ezt az újonnan alakult országot a cseh nacionalisták (Kramář, Dýk és a többiek) nemzeti államként kívánták meghatározni. Első alkotmányában azonban mégis polgári államként került meghatározásra. Ezt azonban csak bizonyos, később végzetesnek bizonyult kompromisszummal sikerült elérni. Masaryk és Beneš úgy vélekedett, hogy e kompromisszumnak a csehszlovákizmus ideológiájából fakadó tehertételeit a polgárok nevelésével ki lehet küszöbölni.

Csakhogy nem lehetett. A politikai-polgári csehszlovákizmus elbukott a nacionalista, az államalkotó nemzetet feltételező csehszlovákizmussal vívott küzde-

lemben. Ez az utóbbi variáns tette lehetővé, hogy a cseh állam behatoljon a volt felsőmagyarországi hatalmi vákuumba. Nem valószínű, hogy ezt a cseh expanziót ma minden vonatkozásában el kellene ítélni: a szlovákok feltétlenül "rosszabbul állnának", ha nem következik be. Ám ez a kérdés, némely szlovák és magyar történész eredményei ellenére, igazában nincs feltárva. Így hát maradnak a közforgalomban a vice-versa sztereotípiák: "a cseh testvérek megmentették a szlovákokat a magyar barbárságtól (e vélekedés terjesztésében maga Masaryk is ludas)", "a Kelet-Szlovákiában kikiáltott Szlovák Tanácsköztársaság inspirálóan hatott az ország fejlődésére", "a cseh burzsoázia gyarmatot csinált Szlovákiából".

A csehek és szlovákok közötti felesleges feszültségek - Freud szavával élve - a kis különbségek nárcizmusára vezethetők vissza, amelyre az a jellemző, hogy a közelivel szemben sokkal agresszívabb, mint ami távolabbra esik. Ennek megnyilvánulásai ellen "példaként a cseh és a szlovák gyerekeket vehetnénk: minden probléma nélkül megértik egymást, a nyelvi különbségeket inkább atraktivitásként élik meg, kölcsönösen utánozzák egymást, értékelik a különbségek báját, tárgyyszerűen gondolkodnak és tárgyalnak egymással". Persze, csak addig, amíg nem oltják beléjük, hogy abban a közeli másságban teljesen elveszhetnek, amíg nem ébresztik fel bennük az asszimilációtól való irtózatot. (Tulajdonképpen a még meg nem riasztott gyerekek és a cseh-szlovák vegyesházaságok, amelyek hol cseh, hol szlovák utódokat nemzenek, jelenthetnék a cseh-szlovákizmus legkívánatosabb, harmadik válfaját.)

Nem volna szerencsés, ha nem látnánk, hogy a cseh és a csehszlovák magas politika protestáns jellegű. Korábban azonban a szlovák és a cseh katolikus egyház is munkálkodott a felvilágosodás és újjászületés érdekében. Éppen ezért kellene a történelem evangélikus és katolikus értelmezéséből eltávolítani a tabukat, majd ezt a történelmet tárgyyszerű kritika alá kellene vetni. Ez csak akkor fog sikerülni, ha a történelmi igazságtételre való igénye nem vakít el senkit olyannyira, hogy jövőjét kizárólagosan a múltban lássa.

Štřítecký, Jaroslav: Českoslovakizmus dnes. Co si pamatujeme, co sme zapomeli. = Slovenské pohľady, 107. roč. 1991. 8. č. 56-60. p.

F. T.

A nemzetiségek Gorbacsov ellen. A soknemzetiségű köztársaságok kézbentartása avagy Irány az etnikai homogenitás felé?

A Nationalities Papers, az (egykori) Szovjetunió és Kelet-Európa Kisebbségeit Kutató Társaság folyóirata 1991. április végén tartott tudományos tanácskozást a fent közölt címen. Az elhangzott előadásokat a lap 1991. tavaszi száma tette közzé. Közülük két olyan cikk változatát ismertetjük, amelynek megfigyelései maradandónak, jóslatai pedig adekvátnak bizonyultak az elmúlt időszak fölgyorsult eseményei során.

Henry Huttenbach, a konferencia egyik szervezője és a különszám társkiadója azt fürkészi dolgozatában, hogy mennyire irányíthatóak a Szovjetunió soknemzetiségű köztársaságai. Megállapítja, hogy a köztársaságok közti konfliktusok nem is annyira a Kreml "marchiavellianus prédikációi", mint a ténylegesen meglevő régi, meggyökeresedett történelmi, kulturális, gazdasági és területi viták következtében jutottak el a kezelhetetlenségig. Vajon a közbeavatkozás erősíti-e a peresztrojka esélyeit, vagy annak ellenében dolgozik? Talán magánál a fejtegetésnél is meggyőzőbb a hozzá tartozó függelék, ahol a fekete grafikontömbök szembeszökően mutatják, hogy az egyes köztársaságokban milyen extrém nemzetiségi arányok alakultak ki. Oroszországban "tűrhető" az oroszok 84 százalékos aránya, azonban az ukrainai helyzet (73 százaléknyi ukránnal szemben 21 százalék orosz) már kritikus a józan megfigyelő számára. Kazahsztán 40 százalékot kitevő orosz lakossága pedig, ami épp azonos a helyi kazah őslakosság részarányával, egészen goromba adat. Észtországban több mint 20, Lettországon 28 százaléknyi orosz él. Litvániai a maga 80 százalékra tehető őslakosságával és mindössze 9 százalék oroszral aránylag "tisztá" képlet a Baltikumon. Az odatelepült/telepített oroszok aránya Moldovában (13 százalék), Grúziában (8 százalék), Azerbajdzsánban (8 százalék), Kirgiz-földön (26 százalék), Tadzsikisztánban, Türkmenisztánban és Üzbegisztánban (9-10 százalék között) is tetemes. A mindig nehezen értelmezhető és veszedelmes "egyéb" kategóriát illetően kiemelkedik Örményország (14 százalék), Ukrajna (6 százalék), Kirgiz-föld (14 százalék + 12 százalék üzbég), ami az ott jelen lévő oroszokon túlmutatón bonyolítja a helyzetet.

Huttenbach a gorbacsovi nemzetiségi politika legnagyobb tévedésének, hogy ne mondjuk, "leglitvánosabb-leglátványosabb" kudarcának azt tartja, hogy a nemzetiségi villongásokat és a peresztrojka által is bátorított elszakadási törekvéseket a peresztrojka korszaka előtti módszerrel - központi katonai beavatkozással - akarta rövid úton rendezni.

Kudarcnak bizonyult a gorbacsovi politika részéről az 1991. március 17-én megtartott népszavazás is. Egyetlen köztársaságban sem született olyan eredmény, amely a központosított Unióhoz való visszatérést támogatta volna.

Különös, ám a fejleményekből jól magyarázható, hogy az egyes köztársaságokban élő orosz kisebbségek, amelyek egyre kellemetlenebbül érzik magukat, groteszk módon a nagy országon belüli "kisebbségi" jogaikért kezdenek el harcolni, s ezért sokhelyütt maguk is az elszakadás mellett szavaztak.

Huttenbach beszámol az első orosz menekült hullámról is, amely immár jelentős áradásként ömlik ki a nemzetiségi háborúkba bonyolódó köztársaságokból. Így több tízezer orosz menekült hagyta el évtizedes lakóhelyét az Azerbajdzsánból elmenekült mintegy negyed milliónyi örménnyel, az Örményországból menekült azeriekkel és az Azerbajdzsánba telepített mesketiekkel együtt.

Moldovában a kiélezett helyzet összes bonyolult összetevője megfigyelhető: katonai sikertelenség a központi rendfenntartó erők részéről, helyi mini-köztár-

saság alakítására irányuló törekvés a török eredetű, de keresztény gaguzok részéről, "érdeklődés" a szomszéd Törökország részéről (a szerző a román érdekeltségekre és motívumokra nem tér ki).

A moszkvai központ a belügyi csapatok létszámának hirtelen emelésével próbált helyzetén javítani: a korábban 36 000 főnyi speciális erők létszáma 90 000-re duzzadt. Fokozza a csapatok bevetésének bonyodalmaikat, hogy személyi állományuk főként orosz.

Huttenbach elemzésének végén azt a riasztó kérdést teszi fel: mi lesz, ha az Orosz Köztársaság olyan részein, ahol kisebbségi elnevezések alatt mégis orosz dominanciájú közigazgatási egységek működnek, szintén hasonló indulatok kezdenek el munkálkodni, azaz ha ezek a kisebbségek sem akarják már majd tovább túrni a belső orosz dominanciát?

A konferencia másik fontos dokumentuma Robert Lewis-nek, a Columbia Egyetem képviselőjének köszönhető. Ő azt vizsgálta, hogy mennyire és meddig fogják túrni a Szovjetunió függetlenségéért harcoló népei azt, hogy igen nagy tömegben kénytelenek un. "törvényes nemzeti szülőföldjükön" (az angol szövegben: legal national homelands) kívül élni? A szülőföldre formálható kizárólagos igény újabb és újabb villongások melegágya lehet.

A szovjet alkotmány új szecessziós - kiválási - törvénye szerint egy adott köztársaságban akkor kell népszavazást tartani, ha az ott honossággal rendelkező szovjet állampolgárok legalább kétharmada felveti az esetleges elszakadás kérdését, illetve azt népszavazásra bocsátandónak tartja. Lewis is kiemeli, hogy sokhelyütt a nem-öslakos, de honos polgárok jó részétől sem várható, hogy az Unióban való bentmaradás mellett fog szavazni. Így pl. Lettországból is sok orosz voksolt a függetlenedés mellett.

Jelenleg a Szovjetunió "törvényes nemzeti szülőfölddel" rendelkező 50 nemzetisége közül 19,1 százalék, azaz kb. 49 millió ember él e földön kívül. A "kivülélési" tendencia az elmúlt 10 évben erősödött. 1989-ben e népesség 55 százaléka volt az orosz, ami azt jelenti, hogy az összes orosz nemzetiségű ember egynegyede szülőhelyén kívül lakott. Mivel a szecessziós törvény által megkövetelt kétharmados arány majdnem mindenhol elérhető, az efféle népszavazások sorra-rendre várhatók. Nem lesz kivétel ez alól az Orosz Köztársaság területe sem, ahol egyelőre 31 autonóm köztársaságból 22-ben az oroszok száma még meghaladja a "benszülötteket" (különösen a szibériai olajmezők körzeteiben), mivel 1989 óta fokozódó ütemben zajlik a nem öslakosok visszavándorlása szülőföldjükre. A közép-ázsiai régiókban egyes megfigyelők szerint a visszatértek száma a 200 000 főt is eléri. S ők gyakorta nagyobb nacionalisták, mint azok, akiknek nem kellett szülőföldjükről elmozdulniuk. Tehát ebben a "hazagyekvők" migrációban újabb veszélyek rejlenek.

Huttenbach, Henry: Managing a Federation of Multiethnic Republics = Nationalities Papers, 19. vol. 1991. 1. no. (Special Issue) 26-31. p.

Lewis, Robert: Are Republics Becoming Ethnically Homogenous? = Nationalities Papers, 19. vol. 1991. 1. no. (Special Issue) 67-72. p.

T. A.

Miloš Mikeln szlovén író véleménye szerint a mai nacionalizmusnak két forrása van. Az egyik az emberi identitástudat szükségyszerűsége, mely a vallási vagy a nemzeti közösséghez való tartozás vágyában fejeződik ki.

A vallás akkor lehetséges út, ha társadalmi hatóereje van (ma valószínűleg egyedül az iszlám ilyen). Ennek hiányában a nemzethez, illetve nagy nemzetek esetében egy régióhoz, a soknemzetiségű országokban valamely etnikumhoz való tartozás lehet megoldás a tömegek számára.

A mai nacionalizmusok másik forrása a modern ipari társadalmak hanyatlásával függ össze. A modern ember már nem érzi biztonságban magát a különféle erős, egységes szervezetekben. Fél mindentől. Az ipari kor hanyatlása sok kis nép számára mégis az első lehetőség, hogy kinyilvánítsa önálló identitását. Ez a kor, ez a társadalom a partikularitás, a másság és a pluralizmus segítségével szeretné felvirágoztatni önmagát.

Az ipari kor szülte állami szervek és birodalmak szétesésében vannak. A nagy egynemzetiségű államokban fájdalommentesen jönnek létre a különböző régiók. A soknemzetiségű államokban pedig, például az Egyesült Államokban, az emberek gyökereik után kutatnak. A többnemzetiségű demokráciák is hagyják, hogy kisebbségeik - például a flamandok és a vallonok - békében alakítsák ki saját identitásukat. A soknemzetiségű nem demokratikus birodalmak felbomlása viszont fájdalmas és veszélyes, nemcsak önmaguk, hanem a világ számára is.

A nem demokratikus államokban a különböző kulturális szinten élő népek között bizonyos történelmi helyzetben és bizonyos történelmi tudat esetében a nemzeti eufória fastiszta jelleget ölthet. Ez történik Szerbiában is 1987 óta, a nemzeti bolsevizmus megjelenésével. Egy mély gazdasági válságban és általános frusztrációban élő nemzet a régi védőbástyák mögé sorakozik fel, és a korszakváltásról tudomást sem véve, a jövő helyett a múltba vezető tragikus utat választja. Sajnos ez Jugoszlávia más részeiben is erősíti a hasonló látens folyamatokat.

A szerb probléma kulcsa Koszovo, az a hely, ahol Milošević nemzeti bolsevizmusa néhány év óta meghúzta a ravaszt, és ezzel hatalomra került. Amíg tart az a nemzeti konszenzus Szerbiában, miszerint Szerbia jogosan alkalmaz terort, szegregációt és apartheidet a koszovoi albánokkal szemben, egyetlen szerb sem hiheti - az értelmiségek sem kivételek -, hogy a horvátországi vagy boszniai szerb kisebbség bármi mást várhat. Ezért akarja Szerbia kormánya és ellenzéke egyaránt, hogy szerb fennhatóság alá kerüljön minden olyan terület az országban, ahol szerb települések vannak.

Vajon miért van az, hogy a fenti helyzetben egyes népek fasisztává válnak, mások pedig nem? Egy hamis nemzeti mítosz létével próbál erre magyarázatot találni Miloš Mikeln, bár maga is hangsúlyozottan veszélyesnek tartja az erre vonatkozó gondolatait és cáfolatokra vár. De a német történelmi tudatban élő Tannenberg mítosz és a szerb történelmi tudatban és Milošević szótárában élő Ko-

szovo (Rigómező) mítosz közötti megdöbbentő párhuzam készíti erre a következtetésre az író. Társítja még ehhez a szlovének hasonló - általa halálmítosznak nevezett - Karintia (Korosko)-mítoszt. Nem lehetséges - teszi fel a kérdést -, hogy a különbség azon népek között, amelyek válsághelyzetben szélsőségesen nacionalistává vagy nácivá válnak, és azok között, amelyek nem, pusztán csak annyi, hogy az utóbbiaknak nincs halálmítoszuk?

Mi az író feladata a sokféle nacionalizmus megerősödése idején? Megérteni és megértetni igazi mibenlétét a nemzettel.

Ami ezen túl van, az politika. Az író persze belekeveredhet a politikába, sőt néha írók egész csapata lép politikai arénába a nemzettudat képviselőjeként. Ez elkerülhetetlen, amikor egy nép az identitásáért küzd. Más a helyzet azonban, ha a közös nemzeti erőfeszítést fasiszta irányzatok használják ki. Ahol szélsőséges nemzeti eufória uralkodik, ott egy írónak éppoly nehéz ellenállnia, mint a nemzet bármely más polgárának. Ellenállás esetén fel kell készülnie, hogy konfliktusba kerül a hatalommal és az egész félrevezetett néppel.

Az összes puskaporos hordó közül legnagyobb a Szovjetunió. Ennek többségi nemzete, amely már az egész birodalomban letelepedett, és etnikai kisebbségként együtt él az ottani népekkel, vajon meg fogja-e próbálni egyben tartani a birodalmat? Ki tudja . . . És segíthet-e régi mítoszok elemzése a jóslásban?

Mikeln, Miloš: Nemzetek, nacionalizmusok, írók. = Kortárs, 35. évf. 1991. 9. sz. 31-37. p.

K. O.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Romániai magyar irodalom 1970-1990

A romániai magyar irodalom 1970-1990 címmel rendezte meg november 15-16-án az 1990. évi irodalmi napokat Debrecen városa, a Magyar Írószövetség, az Alföld szerkesztősége és a Kölcsey Ferenc Művelődési Központ. E tanácskozás bemutatásának szentelte az Alföld című folyóirat 1991. évi 2., csaknem teljes számát.

A tanácskozás nem maradhatott meg pusztán a cím adta keretek között. Már a bevezető referátum jelezte: itt másról is szólnak kell esnie, mivel e hetvenéves irodalom történetének egészére vonatkozó premisszák átgondolása, tisztázása nélkül az utóbbi húsz év jelenségeiről sem lehet helytálló képet alkotni. Most lehetőség nyílt arra is, hogy a nemzetiségi irodalmak szemléletének elvi alapjai ugyancsak új értelmezést nyerjenek (Cs. Gyimesi Éva).

Egyébként: a legutóbbi két évtized erdélyi irodalmának történeti és kritikai áttekintésére, megítélésére csak a jelenleg zajló történelmi változások elcsitulásával, az új értékelési szempontok kialakítása után lesz igazán mód (Láng Gusztáv).

Többször elhangzott ugyan, hogy 1990 után új irodalomtörténeti korszak kezdődik a romániai magyar irodalom életében, de egy-egy új irodalmi korszak kijelölésével, az irodalomtörténeti periodizációval mindig nagyon csínján kell bánni. Egyrészt figyelembe kell venni az alkotás folyamatának öntörvényű sajátosságait, másrészt meg kell különböztetni az alkotás folyamatában a művekben jelentkező változásokat és az intézményrendszer változásait (Gálfalvy Zsolt).

Igen sok szó esik manapság a kisebbségi irodalmak és az anyaországi irodalom viszonyáról. Egyesek úgy vélik, hogy az egység és a különbözőség a lényeg: egység az irodalom nyelvi, etnikai, történelmi és kulturális sajátosságai-ban, különbözőség társadalmi feltételeiben. A "kettős kötődés" elvét érvényesítő álláspont a státus megítélésében sokkal közelebb áll a valósághoz, mint amelyek a kisebbségek irodalmát a többségi nemzet irodalmához tartozónak tekintik (Cs. Gyimesi Éva).

Volt, aki azt mondta: azok a minősítések, melyek a kisebbségi irodalommal kapcsolatban annak sajátossá tevőiként gyakran megfogalmazódnak - kettős kötődés, hídszerep, kultúra közvetítés stb. - nem többek üres általánosságoknál (Láng Gusztáv). Az egyetemes magyar vagy az egységes magyar irodalomról szólva, ma már mindinkább kétségessé válik az egység szorgalmazása. A nemzetiségi magyar irodalomnak nem az alá-főlé rendelés szabja meg az anyaországhoz való viszonyát (Ilia Mihály).

Annál is kevésbé, mert újra kell mérlegelni a magyarországi és az erdélyi, illetve az ősszmagyar és az erdélyi irodalom értékviszonyát. Minden mű újraértelmezi a maga hagyományait, s ezek az újraértelmezések azok az értéktöbbletek, amelyeket a magyarországi irodalmi és nemzettudat a kisebbségektől kaphat. De természetesen ez oda-vissza érvényes, tehát a magyarországi hagyományértelmezések is releváló erejűek lehetnek az erdélyi írók vagy írócsoportok számára (Láng Gusztáv).

Valóságos vita alakult ki arról a feltevésről, hogy a kisebbségi irodalom az anyaországihoz képest jóval egyneműbb, hiányzik belőle az értékek többszólamúsága. Külön vita tárgya, hogy a transzszilvanista eszmények - pozitív, a megmaradást szolgáló erkölcsi hatásuk mellett - hogyan kerültek szembe olykor a kollektív érdek, az irányzatosság "kötelező" érvényét el nem ismerő esztétikai szempontokkal, a szabadelvű és személyiségközpontú művészi törekvésekkel (Cs. Gyimesi Éva). Másfelől: vajon a szabadságesztétika valóban kizárja-e azt, amit transzszilván etikának vagy esztétikának szoktak mondani, vagyis a kötöttségeket? (Czine Mihály).

Világossá válhat a vita nyomvonala, ha nem azt állítjuk, hogy a közösség és a szabadság esztétikája között van feszültség, hanem úgy fogalmazzunk, hogy irodalmunkban folyamatosan és hagyományosan két irányzat jelenléte, olykor konfrontációja észlelhető. Egyfelől egy olyan irányzaté, amelynek értékrendje centrumában a nemzet, a közösség sorsa a meghatározó. Másfelől egy olyan irányzaté, amely a személyiséget helyezi a centrumba. Az irodalmi autonómia csak akkor lehet igaz, ha az esztétikai többszólamúság maradéktalanul kibonta-

kozhat benne (Koczkás Sándor).

A tanácskozás után a kérdés az marad: hogy vajon mindaz, ami újólág kezdődik, milyen helyet kaphat a romániai magyar irodalomban és magában az egyetemes magyar irodalomban (Jókai Anna).

Romániai magyar irodalom 1970-1990. Debreceni irodalmi napok 1990. november 15-16-án. = Alföld, 42. évf. 1991. 4-79. p.

H. Z.

Szabédi László a transzszilvanizmusról

Pomogáts Béla a fenti címen adja közre Szabédi eddig ismeretlen levelét. Ezzel kapcsolatban ismerteti a harmincas években lezajlott transzszilvanizmusvitát (idézve főként Jancsó Elemér, Szemlér Ferenc, Kacsó Sándor, Szenczei László megnyilatkozásából), annak végső tanulságait.

A harmincas évek elején fellépő "második" erdélyi nemzedék eszmei tájékozódása vitákkal és küzdelmekkel indult: számot kellett vetnie az idősebb generáció eszméivel, s bizonyos mértékig le kellett számolnia azzal a transzszilván ideológiával, amelynek az erdélyi megértésre és együttműködésre irányuló törekvései rendre hajótörést szenvedtek a nagyromán nacionalizmus miatt. A "második nemzedék" megbecsülte a helikoni irodalom eredményeit, de fellépéségtől kezdve elutasította az Erdélyi Helikon irodalompolitikáját, pontosabban azt az óvatosságot és bizonyos mértékű konzervativizmust, amely ennek az irodalompolitikának része volt.

A fiatalok eszmekereső küzdelmét jelezte 1937-ben az a vita, amelyet Szemlér Ferenc Jelszó és mítosz című tanulmánya kezdeményezett. Szemlér még a tanulmány megírása előtt körkérdést intézett nemzedéktársaihoz arra vonatkozólag, hogy miként értelmezik a transzszilván gondolatot, és az milyen módon hatott munkásságukra.

A beérkezett válaszok is segítettek Szemlért, hogy kialakítsa abbéli véleményét, amely szerint a transzszilván gondolat a harmincas évek körülményei között már értelmét veszített jelszónak és romantikus mítosznak bizonyul. Az idősebb nemzedék ellenállásával azonban számolnia kellett, hiszen a transzszilvanizmus mégiscsak másfél évtizeden keresztül volt a nemzetiségi irodalom nagy hatású ideológiája. Olyan ideológia, amelynek jelentékeny szerep jutott a kisebbségi tudat és művelődés gondozásában, a korszak irodalmi alkotásainak létrejöttében.

Ezért a vita, miközben leszámolt a transzszilvanizmus hagyományos értelmezésével, fenntartotta annak legfontosabb progresszív eszményeit: az együttélő nemzetek testvériségének tudatát, az európai igényességet és a kisebbségi humanizmust.

Pomogáts szerint az 1937-es vita dokumentációja, illetve a Szemlér-féle kör-

kérdésre írott válaszlevelek egy kisebb kötetet is megtöltenének. Közülük az egyik legérdekesebbet, Szabédi László tanulmányzámba menő levelét közli, mint a kiváló tudós költő és tragikus végzetű nemzetiségi politikus gondolkodásának elegendig ismeretlen dokumentumát.

Most Szabédi László Szemlér Ferenchez írt levelének tartalmát ismertetjük:

Ha a transzszilvanizmus irodalomtörténeti módszer, akkor ebben az értelemben az a jelentése, hogy az erdélyi írók, pontosabban az erdélyi irodalom magyar művelői, nem külön-külön, hanem egy csoportban illesztendők a magyar irodalom történetébe. Egy csoportban azért, mert - mint arról a hőskor nemzedéke meg volt győződve - van az ő műveikben valami speciális erdélyi, ami szembeállítja őket a magyar irodalom magyarországi művelőivel, vagy legalábbis elég élesen megkülönbözteti őket tőlük.

De vannak-e csakugyan olyan jellegzetességek, amelyek indokoltá tehetnék ennek az új irodalomtörténeti kategóriának a felállítását? Vajon azok a jellegzetességek, amelyeket a hőskor nemzedéke transzszilván jellegzetességekként könyvelt el, tényleg szerves tartozékai-e az ún. erdélyi irodalomnak? Vajon nem jutunk-e közelebb egy lépéssel az igazsághoz, ha transzszilván jellegzetesség helyett trianoni jellegzetességről beszélünk?

Már magának annak a ténynek, hogy transzszilvanizmus főként, bár nem kizárólagosan irodalmi téren jelentkezett, irodalmon kívüli okai vannak: nem utolsósorban az is, hogy az erdélyi magyarság politikai passzivitással kezdte meg kisebbségi életét. Így a szellemi erőik jelentkezési alakja jóformán csak az irodalom lett.

A transzszilvanizmus azért szörnyű, mert tanításai nem a valóban adott helyzetre épülnek, hanem egy elképzelt Erdély, Erdélyország lebeg a szeme előtt.

A transzszilvanizmust, azt a tanítást, amely az erdélyi népek sorsközösségét és egymástmegértését hirdette, éppen az a nemzedék találta ki, amelyik nem is értett románul, amelyik nem is ismerte a románságot. A transzszilvanizmus olyan nemzedék szellemi terméke, amely egész szellemi fegyverzetét a nagy-magyar állameszme védőpajzsa alatt szerezte, és a megváltozott helyzetben teljesen idegenül és értetlenül tekintett szét.

Pomogáts Béla szerint Szabédi László fenti levele nyomós érveket szolgáltatott Szemlérnek a megállapításhoz, hogy az "erdélyi gondolat" történelmi szerepe véget ért, a változó idők súlyos realitásai határozottabb ideológiai álláspontot és radikálisabb progressziót követeltek. A nagyromán nemzetiségi elnyomás kihívásával szemben a magyar kisebbségnek a nemzeti realizmus és demokratizmus hatékonyabb magatartásformáit kell kialakítania és alkalmaznia.

Pomogáts Béla: Szabédi László a transzszilvanizmusról. - Új Erdélyi Múzeum, 1. évf. 1990. 1-2. fűz. 56-70. p.

H. Z.

Még, talán. A vajdasági magyar irodalom "itt és most"

A Szenteleky-napokon, a magyar tanároknak tartott esszéisztikus előadásában Bányai János a vajdasági magyar irodalom pillanatnyi "lét- és szellemállapotát" fejtegeti.

Ma az irodalom "permanens kétségbeesést" jelent, "azt a szerencsétlen tudatot, hogy nemzetiség, vagy ha úgy jobban tetszik, kisebbség vagyunk". Ez az állapot önérzetet fakaszt a kétségbeesés és a szerencsétlen tudat ellenére. A nyelvhasználatban is megnyilvánul ez, rövidebben és kevesebb szóvirággal élnek a vajdasági magyarok.

Az előadó nem tart szemlét az utolsó fél század írói és művei fölött, mert úgy festene - mondja -, mintha el akarná kerülni a vajdasági magyar irodalom mostanra éppen nagyon felizgatott időszerűségének kérdését. Ezért most elveket kell megfogalmazni és helyzetet leírni. Vannak még vajdasági magyar írók és dolgoznak is, de mintha elkedvetlenedett, eltájolódott volna a vajdasági magyar irodalom. Hiába a jó könyvek, az új prózaírók jelentkezése, ha mindez túlzottan nagy csöndben történik. Mi lehet az oka a csöndnek? Talán valami másra figyelnek az emberek. Egy jelentős költő összegyűjtött kötetének bemutatóján történt, hogy a kötetet méltatók egyike az egységes magyar irodalom eljövételéről beszélt, melynek értékrendjében kell ezentúl a vajdasági magyar irodalmat is mérni, és ez majd "fájdalmas és kijózanító felismerésekkel jár".

Bányai János arra figyelmeztet - s joggal -, hogy a vajdasági írók eddig is a magyar irodalom hagyományait őrizve művelték a magyar irodalmat - és magyar nyelven. De ezzel egyben nemcsak a magyar, hanem a vajdasági magyar irodalom részesei is voltak, mert a Vajdaság nem pusztán földrajzi név, hanem egy másfajta otthonosságot jelent, amitől ez az irodalom nem kevésbé magyar. Úgy kell a másságot meg- és felismerni, hogy egyszermind az egyetemes is megérthessük. Példának hozza Jung Károly Barbaricum c. versét és Brasnyó István Macula c. regényét. Ezek úgy jelentős egyetemes értékű alkotások, hogy közben sajátosan vajdasági az emberi és szellemi tartalmuk. Mert az érték az egyetlen esély a Vajdaságba küldött, többnyire szemrehányásokkal vegyes elismerésekkel szemben. E kétarcú üzenetek nemzetietlennek minősítik a vajdasági magyar irodalmat, mert "az írói toll hosszú évtizedek óta nem ad választ kisebbségi sorskérdésekre". Bányai másként vélekedik: szerinte az elmúlt évtizedekben megírt jónéhány regény, vers, tanulmány bizonyítja a vajdasági nemzeti-nemzetiségi önismeret létét, miközben az irodalomnak - legyen bár többségi vagy kisebbségi - emberi sorskérdésekre kell reagálnia.

Bányai Jánosnak nincsenek "csalhatatlan bölcsességei" a vajdasági magyar irodalom "itt és most" kérdésére, de irodalmi tapasztalatai alapján azt állítja, hogy az óhatatlan, a meg nem szüntethető kettősség határozza meg első rendben. "Egyik oldalon a tágasság igénye, a nyitottságé, az izolációból való kitörés célja az egyetemes felé" az irodalom nyelvén. "Másik oldalon az ember veszélyeztetettsége mindennemű hatalomtól, mindennemű kiszolgáltatottsága az el-

lényeges történelemnek mint egyéni és egyszermind mint közösségi élmény, ami a provinciához köti" a vajdasági magyar író.

Egyik oldal sem választható el a másiktól. Grendel Lajos, a csehszlovákiai magyar irodalomról szóló *Elszigeteltség vagy egyetemesség* című írásából idézi a következő gondolatot: "A szlovákiai magyar irodalom kettős prés nyomása alatt létezik ma. Egyrészt mint irodalom próbál létezni. Olyan tág és nyitott jelrendszerben próbálja kifejteni magát, hogy ne mint kuriózum helyezkedjék el a többi nemzeti és kisebbségi irodalom perifériáján, hanem, hogy jelrendszere megfejthető legyen máshol is. Másrészt a maga sajátosságait keresi és próbálja bekódolni egy egyetemesebb jelrendszerbe. Irodalmunk ilyen értelemben kísérleti irodalom ma. S hogy a sajátosnak és az egyetemesebbnek ez a szintézise megvalósul-e, irodalmunk jövőjének legaktuálisabb, legelső kérdése."

Bányai János szerint ez a szintézis nem valósulhat meg kiteljesedetten, mert akkor megszűnik a feszültségteremtő dilemma. De amíg "írnak az itthonmaradtok", addig van esély, addig van jövője a kisebbségi, a nemzetiségi irodalomnak bárhol, akár Szlovákiában, akár a Vajdaságban.

Bányai János: Még, talán. A vajdasági magyar irodalom "itt és most". = Híd, 1992. 1. 11.sz. 990-998. p.

K. O.

Ipolyi Arnold Magyar Mythológiájának szlovák vonatkozása

Ipolyi Arnold Magyar Mythológiáját (1854) a kutatás mindmáig a legátfogóbb kísérletnek tekinti az akkori Magyarország valamennyi népének és etnikai csoportjának összehasonlító folklorisztikai vizsgálatában. Méltatják, hogy a hatalmas magyar adatmennyiségen túl milyen gazdag nemzetközi forrásanyagot dolgozott fel.

A szerző mindebből csak az Ipolyi által összegyűjtött szláv, illetve szlovák hagyományokat és munkákat vizsgálja. Ezek a részadatok is megvilágítják Ipolyi kiváló tudói és emberi vonásait, más népek szakirodalmában való jártasságát, elfogulatlanságát, teljességre törekvő racionalista látásmódját.

Ipolyi szlovák tájékozottságát származási és működési helye (Mohora) magyarázza. Magyar, szlovák és német nyelven könnyen és szabatosan tudott beszélni. Elméletét, összehasonlító módszerét és feldolgozási céljait Ipolyi műve előszavában és a bevezetésében fejtette ki. Fő módszerének az "összehasonlító mythológiai párvonalazást" tekintette. A differenciálódás és kölcsönhatás egyidejű folyamatának általa adott értelmezése ma is helytálló. Noha Ipolyi az egyes népek alkotásait nemigen rangsorolta egymás kárára vagy javára, a szláv (s köztük a szlovák) népmesék szépségét a többihez viszonyítva kiemelte.

A Kútfők c. fejezetben a külföldi irodalom ismertetésénél első helyen vette számba a "magyarhoni szláv (értsd: szlovák) népies hagyomány" forrásanyagát.

Ipolyi művének magyar hatása mellett kevésbé ismert a szlovák etnográfia

tett hatása. Feltételezhető, hogy több szlovák szerzőt is az önálló szlovák mitológia kidolgozására ösztönzött.

Ipolyi a Magyar Mythológia mind a 28 fejezetében gyakran hivatkozik szlovák adatokra és párhuzamokra. Ezek általában egy-egy következtetésének alátámasztását szolgálják és nem a szlovák hiedelemvilággal való átfogó összevetést. Ezért a szerző Ipolyi könyvének szerkezetéhez igazodva leltárszerűen mutatja be a felhasznált szlovák adatokat.

Az első fejezetben mind a legfőbb lényre, mind a többi istenségre vontakozóan bőséges szláv adatokat közöl, elsősorban Hanusch Die Wissenschaft des slawischen Mithus c. munkája alapján. Érdekesebbek azonban azok az istent idéző népi szólások, amelyeket a magyarral rímelő tipológiai párhuzamként sorol fel. Pl.: az isten nyila, a mennykő szlovák (szláv) megfelelői: parom do t'eba = parom (mennykő) beléd; paroma strela = parom (isten nyila). A nebohí (istentől elhagyott, meghalt) kifejezés magyarban élő párja: isten ölte, isten adta ember; az ubohí, ubozatek (szenvedő, nyomorgó, árva) magyar megfelelői: istennél, isten kezében lévő stb.

A magyar népmesék jó tündéreinek külső tulajdonságait Rimavský szlovák népmeséinek jelzőivel vetette egybe, továbbá a mesékben, a mondákban, a népi hiedelemvilágban szereplő gonosz tündérek, szellemek, törpék és dühödt óriások szlovák megfelelőit is kigyűjti, mindenütt a használt forrásokra hivatkozva.

Gazdagon adatolta szlovák párhuzamokkal Ipolyi a négy őselemet tárgyaló (tűz, víz, föld, lég) fejezetének magyar anyagát is. Bár a szlovák hiedelmek közlései egyenetlenek, számos adatuk a mai hiedelemismeretet is gazdagítja. Pl. Szent-iván-napi tűzgyújtás, ijedség elleni füstölés, húsvéti locsolás, az újszülött és a haldokló földre tevése, a forgószélben táncoló ördög, boszorkány vagy mitikus lény, a poludnice.

A természeti jelenségeknél tárgyalja Ipolyi a télkihordás, a tavaszi zöldághordás, a pütkösdi királyválasztás szokását, illetve ezek magyar, szlovák és német változatait. A szokásleírásoknál Ipolyi népi szövegeket is idéz, hogy megvilágítsa a szokások gondolati tartalmát és különbségeit. Míg a német és szláv szokásban telet, halált hordanak ki (Mamurienda, Muriena - ezek a halál istennőjének Morenának torzult formái), addig a magyar népi szövegekből ez a személyesítés hiányzik. A zöldághordás és a pütkösdi díszítőszokásokat Ipolyi Zohor környékéről - itt volt plébános - gyűjtött adatokkal illusztrálta. Ma is helytálló az a következtetés, hogy a pütkösdi királyválasztás a 17-18. században a magyarok és a szlovákok saját, illetve közös szokása egyaránt lehetett.

A világegyetem létrejöttével és jellemzőivel foglalkozó fejezetben a világ és a pokol azonos értelmű szláv párhuzamaival találkozunk. A pokol szót Ipolyi a szlávból eredeteti és kifejti, hogy a szláv mítoszban kidolgozottabb a pokol mitológikus tartalma. Érdekes szlovák, főleg a gömői néphitből vett adatokat használ Ipolyi a halállal kapcsolatos magyar hiedelmek párhuzamaként. Pl.: a szalmát, amelyen a halott feküdt, tűzbe vagy vízbe vetették, a halott mellé mindenféle terményt raktak a koporsóba a másvilági élethez, pénzt vagy kenyeret tettek a

halott mellé, hogy a vámon át a mennyországba juthasson. Ipolyi a szláv mondákra támaszkodva állítja, hogy a halottaknak a másvilágra menet egy üveghegyre kell felmászniuk. Ennek a hiedelemnek a nyomát véli felfedezni Rimavský szlovák mesegyűjteményének egyik meséjében, ahol szerepel a világ legszélén álló üveghegy, a sklenni vrech. Aki feljut a tetejére, és az ott lévő citromfa gyümölcsei a markába hullanak, örökre boldog lesz.

Ipolyi könyvének utolsó fejezetében a varázslók és természetfeletti lények jellegzetességeit vizsgálja. Itt viszonylag kevés szlovák párhuzamra hivatkozott.

Ipolyi Arnold tudta, hogy a magyar mitológia nem önmagában létezik, hanem számtalan szál köti az európai népek kultúráihoz. Egy olyan korban, amikor egy nép önmagára ébresztése érdekében nem voltak ritkák a szélsőséges, tudománytalan állásfoglalások sem, Ipolyi Arnold rengeteg nemzetközi forrásanyagot használva, józanul kereste a magyarázatokat. A Magyar Mythológia értékes adalékot nyújt a mai szlovák hiedelemvilággal való összehasonlításhoz, egyes akkor közölt megfigyelések újraélesztéséhez. Ma is ösztönzést adhat a magyar-szlovák kapcsolatok további kutatásához.

Krupa András: Ipolyi Arnold Magyar Mythológiájának szlovák vonatkozásai. = Ethnographia, 101. évf. 1990. 1. sz. 75-89. p.

K. O.

A hivatalos makedón "Irodalmi nyelv" szerbesítése

A szláv írásbeliség kezdetétől az önálló makedón irodalmi nyelvig c. referátumunkban (2. sz. 131-134. p.) a "makedón-kérdés" történeti-kulturális előzményeiről ismertettünk véleményeket. Ezek legalábbis nem kérdőjelezték meg a jelenlegi "status quo"-t. Ezúttal egy bolgár-párti dolgot referálunk.

1870. február 28-án jön létre sok harc után a független bolgár exarchátus. Azis szultán ezt engedélyező rendelete a bolgárok első nagy nemzeti győzelme több évszázad óta. E pillanattól kezdődik Szerbia hivatalos lépéseinek sorozata a "felemelkedő bolgár nép" ellen.

Miközben a múlt század végén Szerbia bizonyos bolgár részeket szakított ki magának a török birodalomból, s folyamatosan erősítette a szerb propagandát Makedóniában, Stojan Novaković szerb államférfi jutott el ahhoz a gondolathoz, hogy belülről kell szétverni a kívülről bevehetetlen bolgár várat, mégpedig az önálló makedón nemzet elméletének hangoztatásával. Ő a makedonizmusban látta azt az eszközt, amely a szerb érdekeket a legjobban, legszisztematikusabban szolgáltatója.

Programja két irányban látja megvalósíthatónak a célt:

1. fel kell használni mindent, ami csökkenti a különbséget a szerb nyelv és a makedón dialektus között;
2. ki kell tiltani a nyelvből minden bolgár kifejezést, és szerbet kell bevezetni helyette.

A szándék akkor kudarcot vallott: az így elkészített s az iskolai oktatásban bevezetett ábécés könyv nem érte el a célját. Ezt később magának Novakovićnak is be kellett ismernie.

Hat évtizeddel később a szerb szocialisták lesznek Novaković eszméjének továbbvivői. Dimitrie Tucović és Duško Popović személyében talál követőkre ez a múlt századi elképzelés. Ők a szerb földrajz- és néprajztudós, Jovan Cvijić elméletét is elfogadják, amely szerint a makedóniai szlávok olyan "ingadozó" tömeget képviselnek, amelyből könnyen lehet bolgár is, szerb is.

Az első világháború után, a második előestéjén, majd annak ideje alatt a titóizmus is ezt az elméletet tette egyértelműen magáévá, s amikor már megtehet- te, a fegyverek erejével szerzett érvényt a makedonizmusnak a Vardari Makedó- niában.

A titóizmus büntetlenül törte meg a Vardari Makedóniában élő bolgárság sok- sok hírdetőjének, harcosának ellenállását. Üldözték és pusztították a bolgár könyveket, s az iskolában, a kulturális, művelődési és egyéb intézményekben egy szerbizált formájú nyelvet kényszerítettek rá a lakosságra, olyant, amilyent Novaković elképzelt: a hivatalossá tett "irodalmi nyelvet".

Ezt az "új nyelvet" 1944-ben kodifikálták. A büntettnek minősíthető eljárásban egy bolgárgyűlölő csoport négy vezetője, Lazar Koliševski, Blaže Koneski, Hara- lampie Polenaković és Vasil Iljoski játszották a fő szerepet.

Ezt követően a referált cikk szerzője huszonegy oldalnyi példán mutatja be a szerbesítés útjait-módjait az ábécé megállapított betűitől s a fonetikától kezdve a mondatépítés szerbesítő jellegéig. Morfológiai és lexikai illusztrációk sokaságá- val él, bizonyítandó, mily termédek szó került a szótárba, hogy változtatták meg hibrid módon a gyökeres bolgár szóképzést, miként higitották fel a szerb formá- ban használt idegen, elsősorban francia jövevényszavakkal a szókészletet. Eh- hez forrásul főleg a Nova Makedonija c. lap anyaga szolgált számára.

Bemutatásra kerülnek az "új nyelv" kodifikálásának "műhelytitkai" is, továb- bá az, hogy a véletlenül meghagyott bulgarizmusok a későbbiekben még milyen szerbesítésen és "makedonizáláson" estek át. E normák egytől-egyig a beszélt makedón nyelvjárások ellenében jöttek létre.

A számtalanul és oktanul átvett szerb és a népnyelvben használatos min- dennapi szavak keveredése a szövegben groteszk elcsúszásokat és félreértése- ket eredményezhet. Szomorú az a "mánia" is, hogy a makedóniai közszereplők a szerb értelmiséget utánozva nyakra-főre élnek a "tudományosabbnak" tartott idegen szavakkal.

Mindez oda vezet, hogy a hivatalossá tett s ekként használt nyelv egyre ide- genebb a nép számára. A makedóniai bolgároknak ugyanúgy és ugyanannyi erőfeszítéssel kell megtanulniok, mint bármely más szláv nyelvet.

A referált cikk szerzője a továbbiakban az "új nyelvet" kialakító négy fő bűnös pályafutását és motivációit mutatja be, illetve a munkásságukból vett idézetek- ben mutatja ki "csúsztatásaikat" és állításaik hazug voltát.

Sor kerül különböző panaszos és fájdalmas írások közlésére is. Ezek mind a

nyelv "mélypontra jutását", elfajzottságát, használatának és jellegének "tarkaságát" fájjalják.

Katasztrófálisan nem ismerjük anyanyelvünket; fatális nyelvünk állapota; a tudósok érthetetlenül beszélnek; rontanak a médiák, a filmek; a nyilvánosan megszólalók a sok szerb szóval megcsúfolását jelentik a makedón irodalmi nyelvnek - ezek a különböző foglalkozású cikkírók leggyakoribb panasza.

A Novaković kifejtette hajdani eszme bacilusa most pusztít csak igazán. A népnyelv néhány évtized óta keresztre van feszítve. Ami reményt ad - az aggó-dó hangok megszorodásán kívül -, hogy a népi ösztön ereje még életben van. Erről tanúskodnak a diákok, a tanítók és költők szép bolgár nyelven közreadott versei, amelyekben csak itt-ott lelhető fel tájnyelvi szó.

A fiatal nemzedéket a kényszerűség fosztotta meg a bolgár irodalmi nyelv élvezetétől, de - íme - ismét közeledik e nyelv felé, anélkül, hogy tudná. A tiszta népnyelv, a szerbizmusok elkerülése, vitte közel hozzá. Így ezek a fiatalok akaratlanul is provinciális bolgár irodalmat teremtenek. Onnan pedig az irodalmi bolgár nyelvhez már csak kis lépéseket kell tenni.

Čarkušanov, Kosta: Šarbizirane na makedonskija kazioonon "literaturen eszik". = Makedonski pregled, 14. god., 1991. 1. kn. 52-83. p., 2. kn. 21-44. p.

Sz. Gy.

Kisebbségek nyelvhasználata

Többnyelvűség a magyarországi iskolákban, különös tekintettel a nemzeti kisebbségek oktatására

A magyarországi kisebbségek történetének tömör felvázolása után a szerző megállapítja, hogy mára gyakorlatilag szórványhelyzetben, a magyar lakossággal és többhelyütt egymással is vegyesen lakott településeken élnek a nemzeti kisebbségek az ország 19 megyéjéből 18-nak a területén.

A nemzetiségi lakosság száma az 1980-as évi népszámlálás adatai szerint 158 ezer, egy tanácsi becslés szerint 263 ezer, az érintettek saját szervezeteinek inkább emocionális, mint tudományos érveken alapuló feltevése szerint pedig 420-470 ezerre tehető.

A nemzeti, nemzetiségi identitástudat nem azonosítható csak a kisebbségi nyelv ismeretével. A hazai nemzetiségek nyelvi és tudati helyzetét is jellemzi ez. Mivel e népcsoportoknak betelepülésük idején még nem fejlődött ki sem a modern értelemben vett nemzetük, sem irodalmi nyelvük, ezért a zömében kistelepüléseken élő lakosság nyelve és kultúrája részben konzerválódott, részben interetnikus hatásoknak tétetett ki. A 19. századtól kezdődő és napjainkban is tartó folyamat két-, pontosabban három nyelvűvé tette őket. Az archaikus tájnyelvi változások mellett beszélnek a magyar nyelvet is, az egyházak és az oktatás következtében pedig anyanyelvük irodalmi változatát is megtanulták. A nyelvek do-

minancia viszonyai egyértelműen a magyar felé tolódnak el. Az utolsó 25 évben kifejezett előrelépés történt a kisebbségi települések helységnev- és intézményfeliratait, az anyakönyvvezetés, a tanácsi ügyintézés kétnyelvűsége terén. A nemzetiségi tudomány és közművelődés hasonlóképpen fejlődött. Ezzel szemben az iskolarendszer - a mennyiségi javulás ellenére - minőségi zavarokkal küzd.

A nemzetiségi többnyelvűség a felnövekvő generáció esetén azt jelenti, hogy a két- vagy többnyelvű gyermek másodnyelvi (magyar) szókinccse többszöröse az anyanyelvi szókinccsnek.

A nemzetiségi nyelvű iskolarendszer a tárgyi és személyi feltételek hiánya miatt az 1960-as évekre mélypontra jutott. Az utolsó 20 évben az érintettek sürgetésére született támogató intézkedések alakították ki a jelenlegi oktatási struktúrát:

Óvodák: a.) nyelvoktató (napi 20-30 perces anyanyelvű foglalkozás); b.) kétnyelvű (heti 2 napos anyanyelvű foglalkozás); c.) egynyelvű nemzetiségi (4 nap anyanyelvű, 1 nap magyar nyelvű foglalkozás. 1987 óta kísérleti jelleggel a kétnyelvű iskola előkészítője).

Általános iskolák: a.) nyelvoktató (heti 5-6 órában anyanyelv- és irodalom tanítással); b.) kétnyelvű (anyanyelv oktatása mellett az ének-zene, osztályfőnöki óra, testnevelés, történelem, földrajz nemzetiségi és magyar nyelvű tanítása); c.) tannyelvű (kétnyelvű, azzal a különbséggel, hogy a magyar nyelven oktatott műszaki és természettudományi tárgyak terminológiáját anyanyelven is megtanítják, számonkéréskor pedig bármelyik nyelv használható).

Középfokú iskolák: gimnáziumok (a tannyelvű általános iskola megfelelői); óvónői szakközépiskolák (anyanyelvoktatással, módszertani tárgyakkal).

Felsőfokú intézmények: a.) óvónőképző főiskolák, b.) tanítóképző főiskolák (mindkettőben anyanyelvoktatás és bizonyos szaktárgyak, valamint a szakmai gyakorlatok anyanyelven); c.) tanárképző főiskolák (a nemzetiségi szakon teljes anyanyelvűség, más szakok magyar nyelvűek); d.) tudományegyetemek anyanyelvi tanszékei; e.) külföldi ösztöndíjas képzés.

Ezek az intézmények csak csekély mértékben teljesítik feladataikat. Bár a kisebbségi szervezetek a valódi tannyelvű iskolarendszer minél teljesebb visszaállítását követelik, a szülők többsége, érzékelve a magyar nyelv dominanciáját, jó esetben is csupán a kétnyelvűséghez ragaszkodik, pedig ismert szociológiai tapasztalat, hogy többségi nyelvű érvényesülésre azoknak a kétnyelvű fiataloknak van nagyobb esélye, akiknek anyanyelvét a domináns nyelv nem sorvasztotta el.

Az 1980-as évek közepén vezették be Magyarországon az új nemzetiségi óvodai nevelés nyelvi programját. A valós nehézségek ellenére az a célja, hogy a gyermekek nyelvi ismereteire építve túlsúlyra juttassa a nemzetiségi nyelv használatát, s ezzel előkészítse a nemzetiségi, illetve a kétnyelvű általános iskolai oktatást. A program véglegesítését 1991-ben tervezik azzal a "tágassággal", hogy ahol kétnyelvű általános iskola működik, ott mindenhol legyenek anyanyel-

vű óvodák is.

A kétnyelvű általános iskolák célja a két nyelv és kultúra elsajátításának kiegyensúlyozott aránya. Az 1986-ban indult program a németek és a szlovének esetében a nyelvoktató iskolákban, a horvátok, szerbek, szlovákok esetében pedig a meglévő tannyelvű intézményekre támaszkodva alakult ki. A románok a két meglévő típus arányát megfelelőnek tartva, belső reformokat dolgoztak ki.

A magyarországi nemzetiségek 6 önálló gimnáziuma közül 5 az óvodáskor végétől az érettségiig kétnyelvűséget biztosít. Gondot okoz viszont, hogy a tanárok többsége a kétnyelvű oktatásban az egyik vagy a másik nyelv ismeretének hiányában nem tud részt venni.

A nyelvoktatás hatékonyabb formáinak keresése közben a bajai 12 évfolyamos német iskola 1988-tól csatlakozott a kéttannyelvű gimnáziumok országos hálózatához. A tárgyi és a személyi feltételek kiépülése után a jövőben más nyelvterület intézményei is követhetik ezt a példát.

A kisebbségek iskoláinak vizsgálatakor kiderül, hogy - s ez a legnagyobb hiányossága - az elmúlt évtizedekben nem teremtettek összhangot a valóságos nyelvi körülmények, a nyelvoktatás feladatai, valamint a nyelvi és közismereti tananyag tartalma és rendszere között. A gondok másik csoportja a szakemberhiány. Az oktatás minden fokozatán küzdenek vele. A kisebbségi nyelvtanítás szakos ellátottsága csak 80 százalék körüli, ami a többi tantárgyhoz viszonyítva gyenge.

A jelentkező gyermekek nyelvállapot az identitástudat kifejlesztéséhez elegendően. A döntően nyelvoktató típusú óvoda- és iskolarendszer, amennyiben gyökeres változás nem áll be a struktúrában, nem képes az utánpótlást biztosítani.

Az iskolarendszer regenerálásnak jövőbeni útját a kisebbségi kívánalmak határozzák meg: a nemzetiségi iskolákat fokozatosan anyanyelvűvé kell fejleszteni. Olyan érdekviszonyokat kell teremteni, hogy csökkenjen a hazai vagy anyországi intézményekben oklevelet szerettek pályaelhagyása.

Magyarországon - Európa első, szintén itt született nemzetiségi törvénye után 141 évvel - ismét egy új nemzeti, etnikai és nyelvi kisebbségi kódex jogalkotási munkálatai folynak. Ez a nemzetiségi törvény jogi alapokat teremt majd a tanulmányban javasolt terápiához is.

Székely András Bertalan: Többnyelvűség a magyarországi iskolákban, különös tekintettel a nemzeti kisebbségek oktatásügyére. = Társadalomkutatás, 1990. 3-4. sz. 64-79 p.

K. O.

A vajdasági magyarok Iskolaügye

Az alábbiakban a Létünk demográfiai pályázatának két díjnyertes dolgozatát szemléljük. Az első - Bálint Sándoré - a Vajdaság alapfokú magyar tannyelvű oktatásával foglalkozik, a második - Tóth Lajosé - mindhárom képzési fokozatot

bevonja vizsgálódásának körébe, sőt a Vajdaság mellett kitér Horvátország és Szlovénia nemzetiségi oktatásügyének vizsgálatára is. A két téma illeszthetősége okán (másodsorban a terjedelem ésszerű korlátozása érdekében) a második dolgozatból a Vajdaság közép- és felsőoktatásával összefüggő magyar vonatkozásokat szemlézzük.

Bálint Sándor előljáróban leszögezi, hogy a jugoszláv alkotmány 171. cikkelye széleskörű jogokat biztosít - hivatalos fórumok előtt is - a nemzetiségi nyelvhasználatnak, és ehhez társítja az anyanyelvű oktatás jogát. A szerb oktatási törvény viszont - az anyanyelvű oktatás automatizmusával szemben - a szülők hivatalos nyilatkozatához köti a beiratkozás lehetőségét a magyar és az egyéb kisebbségi tannyelvű iskolákba.

Igaz, az 1970/71. és az 1981/82. tanév között nemcsak a magyarul (és egyéb nemzetiségi nyelveken) tanulók létszáma csökkent, hanem a szerb-horvát tannyelvű iskolák tanulóinak száma is, de ez a folyamat a többségi nyelven oktató iskolákban 1982-ben megállt, a nemzetiségek iskoláiban viszont folytatódott. Továbbá: míg 1971 és 1981 között a jugoszláviai magyarság létszáma csak 9 százalékkal csökkent, addig az anyanyelvükön tanuló diákok létszáma 21 százalékkal.

Az okok között az első helyen egy új nemzet-kategóriának, a jugoszlávnak a térhódítása szerepel: tíz év alatt létszámuk megnégyszereződött, s összlétszámukat tekintve a harmadik helyre tomaszták fel magukat az iskolákban. Érdekes, hogy e konstruált etnikum előretörését Bálint Sándor a vegyes házasságok számbeli növekedésének tudja be, Tóth Lajos viszont a két jelenséget külön kategóriaként kezeli.

Tanulságos összehasonlítást tesz Bálint Sándor a magyarok és az egyéb kisebbségek között olyan értelemben, hogy az iskoláskorúak hány százaléka jár anyanyelvű és más (zömmel szerb-horvát tannyelvű) iskolába: míg a magyaroknál ez az arány 80 százalék, a szlovákoknál 68, a románoknál 63, a ruszinoknál 42 százalék.

A Vajdaság minden magyarlakta településére kiterjedő statisztikai vizsgálat meggyőzően igazolja az iskolák - nálunk is jól ismert - körzetesítésének negatív hatásait, ide sorolja annak enyhébb formáját, mikoris az adott magyarlakta településen "csupán" a felső tagozatot szüntették meg. E tekintetben a magyarlakta tájegységek között is különbségek vannak: az iskolaszervezésnek sokkal nehezebb feladatot kell megoldania pl. a Szerémségben, ahol a magyarok diaszpórában élnek, mint a koncentráltabb szerkezetű Bácskában.

A magyar szülők egyre nagyobb része szeretné megkímélni gyermekét a későbbi nyelvváltás nehézségeitől, s ezért inkább szerb-horvát tannyelvű általános iskolába íratja be. Ezzel szemben Mati Hint észet kutatónak van igaza, aki szerint, ha az oktatás (és a szülő) az anyanyelvi készség megszilárdulása előtti korban erőlteti a gyerekekre a kétnyelvűséget, akkor soha nem válik valóságosan kétnyelvűvé, sokkal inkább "félnyelvűvé", hiszen az egyik nyelvet sem képes tisztességesen (tudatosan) elsajátítani. A korai kétnyelvűség káros hatásai: a.)

képtelenség bonyolult fogalmak alkotására; b.) nyelvtani kapcsolatok bizonytalan használata; c.) az artikulációs szervek elégtelen koordinációja. (Győri Nagy Sándor felfogása - idézi Székely András Bertalan az e számban szemlézett cikkében - némiképp egybecseng az észti kutató álláspontjával. Szerinte a korai kétnyelvűség vesztesége a szókincs, a szóképzési, valamint a szöveg- és mondszerkesztés hiányaiban ragadható meg. - A szerk.)

A tanulóifjúság szempontjából ezért az anyanyelvi képzés a legeszményibb megoldás, s ha ennek teljeskörű bevezetésére - az adott településen - végképp nincs mód, legfeljebb a serdülőkorban lehet áttérni a kétnyelvű oktatásra. Ehhez - javasolja Bálint Sándor - bővíteni kell a nemzetiségek általános iskolai hálózatát, s tételesen meghatározza azokat a magyarlakta településeket, ahol az alsós osztatlan vagy kombinált tagozatokat rendes tagozattá lehetne átszervezni, s megvizsgálni egyben a felső tagozatok helybeni megnyitásának lehetőségét is.

Tóth Lajos tanulmánya szerint a Vajdaságban 48 olyan szak- és középiskola működött az 1968/69-es tanévben, amelyekben magyar nyelven is oktattak. Ezen kívül 8 gimnáziumban is voltak magyar tagozatok. Az általános iskolát végzett magyar nemzetiségű tanulók 42-45 százaléka iratkozott be magyar tannyelvű közép-, illetve szakiskolai tagozatra. A továbbtanulók aránya 83-86 százalék, ami a szerző szerint "nem kis lemaradásról tanúskodik" a teljes jugoszláviai átlaghoz a 77,5-92,5 százalékhoz képest. (Hiányzik a szövegből a szélső értékek, illetve a szóródás értelmezése, megvilágítása. - A szerk.)

Érthető, hogy a szerb-horvát tannyelvű iskolákban továbbtanuló magyar diákok többsége - 63 százaléka - nyelviileg a legkisebb ellenállást választja, és szakmunkásképzőbe iratkozik.

Az ún. szabadkai gyakorlat keretében a szakközépiskolák első két osztályában az oktatás nyelve a tanulók anyanyelve volt, majd a harmadik osztálytól kezdve tanították a szaktárgyak mind nagyobb hányadát szerb-horvát nyelven. A módszer előnye, hogy a nemzetiségi tanulók számára megkönnyítették a többségi nyelv elsajátítását, viszont gyengült anyanyelvi kultúrájuk. (Sokan ezért is viszolyognak a kétnyelvű oktatás szorgalmazásától.)

A hetvenes évektől újabb magyar tagozattal működő középiskolák - elsősorban gimnáziumok - létesültek (8 Bácskában, 3 Bánátban). Előtérbe került az ún. hivatásirányú oktatás típusa. Ennek érdeme, hogy az első években nőtt a magyar nyelven tanulók száma, később azonban itt is csökkenés állt be (1978/79-ről 1982/83-ra 10 százalékkal).

Az 1988/89-es, illetve az 1990-es "reform reformja" koncepció mindinkább visszatér az egységes négyosztályos középiskolák, illetve a gimnáziumok dominanciájára. A kisebbségi érdekeknek - úgy tűnik - leginkább a gimnáziumi oktatás felel meg, mert itt könnyebb kialakítani a minimum 15 fős tagozatokat. (Illő szerénységgel tesszük hozzá: az előny legfőképp a képzés tartalmaiban ragadható meg. - A szerk.)

Az oktatás számára mindenekelőtt jól felkészített, és a magyar nyelvet tökéletesen beszélő pedagógusokat kell képezni - ez egyben a felsőfokú képzés

súlypontja is. Az újvidéki és szabadkai magyar nyelvű tanítóképzőn kívül az Újvidéki Egyetem, illetve a Hungarológiai Intézet foglalkozik magyar pedagógusok képzésével a Vajdaságban. Ezen felül kétnyelvű oktatás folyik a szabadkai Építész Karon, Közgazdasági Karon és Műszaki Főiskolán, valamint az újvidéki Jogi Karon is. Noha - állapítja meg Tóth Lajos - a Vajdaságban bővültek a továbbtanulási lehetőségek a magyarok számára, a felsőoktatásban való részvételi arányuk - mégha egy részük Belgrádban, Zágrában és Budapesten folytatja is tanulmányait - nem kielégítő: 1965 és 1986 között Szerbiában 49,1 százalékkal nőtt az egyetemi és főiskolai hallgatók száma, a magyar tanulók esetében a növekedés alig több mint 10 százalék.

A jövő biztosítása érdekében el kell érni, hogy a magyar ifjak számára vonzóbbá váljék a továbbtanulás, s ehhez a materiális feltételeken (arányos ösztöndíjazás, a jegyzet- és szakkönyvellátás javítása) túlmenően le kellene küzdeni "az ifjakban meghúzódó kishitűséget, egyéni igénytelenséget". Ez esetben "az anyaország részéről nyújtandó nagyobb segítség ezen a téren (is) serkentő, bátorító hatású lesz".

Bálint Sándor: Gyerek híján nincs iskola. = Létünk, 21. évf. 1991. 4-5. sz. 269-281. p.

Tóth Lajos: Az anyanyelvű oktatás a nemzeti kisebbségek fennmaradásának és fejlődésének alappillére. = Létünk, 21. évf. 1991. 4-5. sz. 282-304. p.

Ch. Gy.

Nemzeti Tanterv = Walesi Tanterv?

A Nemzeti Tanterv az irodalom- és nyelvoktatással kapcsolatban a következőket állapítja meg: "A walesiség kérdését a tantervben több tárgyban kell kiemelni, és ehhez az angol irodalom is jelentős mértékben járulhat hozzá, nem utolsósorban az osztályban felhasználható irodalmi anyag ilyen irányú, célzott megválasztásával. Az úgynevezett "angol-walesi" írók műveinek és a főbb walesi alkotások fordításainak kell elsősorban szerepelniük benne, mert ezek nagymértékben segíthetik elő annak megértését, mit is jelent Walesben élni."

Ez a megállapítás azért figyelemre méltó, mivel vele vezetik be a walesit a tanterv alapozó tantárgyai közé.

Soha ezelőtt nem volt ilyen egyetértés a tekintetben, hogy walesi iskolákban walesi irodalmat és walesi nyelvet kell tanítani, és nem csak a választható tantárgyak között.

A School Council terve, a "Gorwelion" (Horizont) hatására szerencsésen olvadt egybe a walesi nyelv- és irodalom oktatása. "Gorwelion" életmentő hozzájárulásnak bizonyult a középfokú irodalom és nyelvoktatásban.

A Nemzeti Tanterv a Cox-javaslatot is elfogadja. Ez az angol irodalom tanításához szolgáló törzsanyagot írja elő, vagyis Shakespeare műveit, a Biblia engedélyezett fordítását, Wordsworth költeményeit, és Dickens regényeit. A walesi irodalom nem járt ilyen szerencsével, mivel a tanterv nem ír elő belőle törzs-

anyagot, s eltekint a walesi irodalom fogalmának meghatározásától is. Ennek ellenére lehetővé teszi egy olyan irodalmi anyag kialakítását, amely magában foglalja a Waleshez való tartozás sokféleségét. Ez Wales egységesített kultúráját jelenítené meg, ami viszont nagyon nehezen határolható körül. A két nyelv ugyanis inkább kulturális megosztottsághoz vezet, mintsem egységhez.

A tananyagnak mindenestre tartalmaznia kellene a Mabinogion modern feldolgozását (The Mabinogion = 12 középkori walesi monda), Gwyn Thomas (1936-) költészetét, Kate Roberts (1891-1985) novelláit.

Az oktatásban a hangsúlyt az írásról a beszédre kellene áthelyezni, mivel a kulturális hovatartozást legmarkánsabban mindig ez határozza meg, és a gyerekek is inkább szóban érintkeznek egymással.

Mindannyian mesélők és hallgatók vagyunk - mondja Barbara Hardy, és a tanterem olyan hely, ahol történeteket lehet mesélni, átalakítani. Gwydion volt köztudottan a világ legnagyobb mesemondója, és Walesben tradíció az elbeszélés. Irodalmában hatalmas elbeszélő anyag halmozódott fel a Godonnintól kezdve (6. sz.-i elbeszélő költemény).

Végül pedig a gyerekek nyelvi tapasztalatait kellene integrálni. Addig nincs értelme ui. bevezetni a kötelező walesit, amíg a gyerekek nem látják annak fontosságát. Felmérések kimutatták ugyanis, hogy a gyerekek még a legegyszerűbb walesi köszönési formákra sem tudtak válaszolni. Azt viszont tudták, hogy Gerald Manley Hopkins (1844-89) angol költő az iskolájuktól kb. 20 mérföldnyire lakott, de azt már nem, hogy megtanult walesiül, és hogy képes volt cynganeddet írni (dalegyeztetés - a walesi költészet verselési rendszere), sem azt, hogy azok a jellegzetességek, amelyeknek köszönhetően Hopkins egyedülállónak számít az angol költészetben, egyenesen a walesi hagyományokból erednek. Ugyanez figyelhető meg Dafydd ap Gwilym (1320-1370), "a legnagyobb walesi költő" műveinek tanulmányozása során is.

Sok iskola büszke arra, hogy bevezetik a gyerekeket az angol-walesi irodalomba, mégpedig már az alsóbb osztályokban is. A legtöbb pedagógus walesi háttérű műveket választ. Más kérdés, hogy eközben az iskolai irodalomtanítás anyagának értelemgazdagnak kell maradnia a gyerekek számára, és oktatási anyagként a walesi irodalmat sem szabad kritika nélkül elfogadni. Az irodalomnak a walesiségtől függetlenül is szólnia kell a gyerekekhez.

A walesi nyelv oktatásánál, akár első, akár második nyelvként szerepel, magán a nyelven kell a hangsúlynak lennie. A Walesi Első Nyelvi Cikkely (GCSE 1989) szerint a cél a "pozitív hozzáállás kialakítása az érdeklődés fokozásával" és "mind az írott, mind a beszélt nyelv területén a tiszta, pontos és világos kifejezés képességének kifejlesztése". A Második Nyelvi Cikkely (GCSE 1989) a "növekvő büszkeséget" tűzi ki célul a walesi nyelv használatában, ami hibátlan nyelvészeti minták, tökéletesített nyelvismeret stb. révén érhető el. Dícséretes az a törekvés, hogy minél korábban - 5 éves kortól - vezessék be a walesit az iskolákban, aminek előbb-utóbb minden bizonnyal a két nyelven írók körének gyarapodása lesz a következménye.

Lewis, Helen: *The National Curriculum: A Welsh Curriculum? - Poetry Wales*, 1990. 4. no. 11-44. p.

Powell Ward, John: *All Very Serious Stuff Plus Under Milk Wood. - Poetry Wales*, 1990. 4. no. 14-18. p.

Sz. S.

Kisebbségek kultúrája

A kulturális regionalizmus hagyománya és jövője

"Európa valamikor a régiók Európája volt, s valamely terület gazdasági, kulturális és politikai megszervezését nem az állami vagy birodalmi kormányzat, hanem a helyi hatalom végezte" (Landok Németországban, a történelmi országok Nagy-Britanniában, örökös tartományok Ausztriában). Több nemzeti állam (Németország, Olaszország) csak a 19. században jött létre, de általában nem rombolta szét a regionális örökséget. Sőt a korábban centralizáltan szervezett országokban is (pl. Spanyolország, Franciaország) megfigyelhető a régiók erősödése.

Tulajdonképpen a nemzeti irodalmak is regionális irodalmakból "tevődtek össze" fokozatosan. A szellemtörténeti irányzat századunk első négy évtizedében ismét felkarolta a regionalitást mint megkülönböztetési szempontot (vö. August Sauer és Josef Nadler "tájirodalmi" elméletével).

"Magyarországon kevésbé alakultak ki a feudális regionalizmusnak azok az intézményei és hagyományai, amelyek a kontinens nyugati és déli részén oly elevenek és hatékonyak voltak." Ezzel szemben bizvást beszélhetünk kulturális régiókról. Közülük az erdélyi volt a legerőteljesebb (Apor Péter, Cserei Mihály, Kemény Zsigmond). És olyanok is akadtak (1844-ben Vahot Imre, 1930-ban Farkas Gyula), akik az írók-költők megítélésénél tudatosan próbálták alkalmazni a táji szempontot.

Mégis: 1867 után teljesen Budapest-központú lett a hazai szellemi-irodalmi élet. A vidéken indult írók-költők (Ady, Kafka M., Babits, Kosztolányi) Budapestre sereglettek, a korábbi vidéki kulturális központok (Debrecen, Szeged, Sopron, Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely stb.) - az egyetlen Nagyvárad kivételével - sokat veszítettek korábbi jelentőségükből.

A magyar kulturális-irodalmi regionalitás a trianoni kényszer, illetve a második világháború és 1956 utáni emigrációs hullám révén született meg. Ez Erdélyben egyszerűbben, másutt (pl. Csehszlovákiában és Jugoszláviában) nehezebben ment végbe. A kisebbségi magyar irodalmakra kettős - a regionális és az egyetemes - tájékozódás volt és maradt jellemző.

A regionális szolgálat nemcsak a kisebbségi magyar írókban-költőkben tudatosult (Kalotaszeg: Koós Károly; Székelyföld: Nyírő József, Tamási Áron; Felvidék: Jankovics Marcell, Darkó István, Győry Dezső, Morvay Gyula; Vajdaság:

Herceg János, Szirmai Károly, Majtényi Mihály), hanem a hazaiak oeuvre-jében is mind fontosabb szerepet kaptak a történelmi tájak (Budapest: Vas István, Rónay György; Dunántúl: Weöres Sándor, Jankovich Ferenc, Takáts Gyula; Alföld: Kiss Tamás).

A kulturális regionalizmus pártolása azért sem közömbös, mert vannak magyar-szlovák, magyar-román stb. régiók is, amelyek összekötik a határ két oldalán lévő magyarságot és az adott régiókban élő összes népet. Annál is inkább, mert a kulturális régiók általában nem írhatók körül állami és közigazgatási határokkal.

"Végül is: a Kárpát-medence, mi több, Közép-Európa és egész Európa ilyen kulturális régiókból épül fel, s alighanem a szellemek és a hagyománynak ez a színes és gazdag mozaikja alkotja Európa lelkét. Régiók Európája? Beszéltek, beszélünk arról, hogy Európa államok, országok, nemzetek és kultúrák együttese, miért ne lehetne a tradicionális kulturális régiók hazája is? Hiszen ha ezeket a régiókat s e régiók hosszú évszázadok során kialakult történelmi karakterét megőrzi az időnek, valójában legjobb önmagát őrzi meg."

Pomogáts Béla: A kulturális regionalizmus hagyománya és jövője. = Regio, 2. évf. 1991. 2. sz. 89-97. p.

F. T.

Társadalmi környezet - kisebbségi szemszögből: a romániai magyar kultúra Intézményei a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport mérlegén

A csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport - indulásakor: Etnológiai Kör - története 1979-ig vezethető vissza. Aktivitását - alapító tagjainak (Bíró Zoltán, Bodó Julianna, Gagyai József, Magyarai Nándor László, Magyarai Vincze Enikő, Oláh Sándor) különféle folyóiratokban megjelent publikációin kívül - két tanulmánykötet (Néphagyományok új környezetben. Bukarest, 1987.; Hát ide figyelj édes fiam . . . Bukarest, 1989.), egy sorozat (Kommunikációs antropológiai füzetek) és egy évnegyedes folyóirat (Átmenetek) kiadása is dokumentálja. A csoport 1990-ben vette fel mai nevét.

"A romániai társadalomtudományi élet egyik legmarkánsabb szerveződésének" tartott csoportosulás imént említett füzetsorozatának első két számából közül - Niedermüller Péter gondozásában - válogatást a pécsi Janus folyóirat 8/1. száma (1991 ősz). Az alábbiakban belőle referáljuk a Munkacsoport mondanivalóit a "romániai magyar kultúra intézményeiről".

E mondanivalók lényegét a következő bevezető mondat summázza: "A nyilvánosságot totálisan uraló/kisajátító értelmiségi intézményeink - az egész nemzetiség képviselőjét felvállalva és hírdetve - kialakulásuktól napjainkig az álintézménnyé válás pályáját futották be."

Ahhoz, hogy a fenti megállapítás bizonyítást nyerjen, az intézményesülés ál-

talános fogalmából kell kiindulni, amely nem más, mint "az a mechanizmus, melynek során kikristályosodik valamely közösség alulról szerveződő belső világa". Az intézmények megkülönböztető jegyei a következők:

- ember konstruálta objektivitásuk van, s ez konkrét cselekvésekben és eszmékben létezik, keretükben emberi kapcsolatok, szemléletek és gyakorlatok szerveződnek;

- szerkezetük túléli az őket éppen szabályozó egyéneket, azaz viszonylag stabilak;

- a közösségek - mint "intézménytulajdonosok" - magukénak ismerik el őket;

- a közösség tagjaira kényszerítő-szabályozó-ellenőrző hatást fejtenek ki, szankcionális rendszerüket a létüket fenyegetni látszó alternatív cselekvések elhajtása végett működtetik;

- eszköz jellegük folytán lételvük az őket kitermelő közösségek érdekeinek a képviselője.

"A fenti kritériumoknak eleget tevő intézmények a közösség autogenetikus állapotában jelennek meg, abban a stádiumban, amikor ezek a közösségek képesek az önfejlesztésre, önfenntartásra. Ha ezek az intézmények autopoietikus állapotba jutnak (kiépült rendjük abszolút védelmére rendezkednek be), akkor semmi újtó kezdeményezésnek nem biztosítanak érvényesülési lehetőséget; mindent, ami veszélyezteti az egyedül kívánatos rendként meghatározott állapotukat, leépítenek, és külső környezetükbe száműznek; . . . Így járulnak hozzá ahhoz, hogy a külső nyomás egyre nagyobb, külső stabilitásuk pedig egyre veszélyeztetettebb legyen."

A fentiek az alulról és spontán módon szerveződő közösségek ki- és leépülési mechanizmusát mutatták be. De nemcsak ilyen intézmények vannak, hanem különféle indítékú tudatos döntések következtében létrejöttek is. Ha az intézményi keretek ilyen döntések nyomán, tehát felülről adódnak, akkor is elindul alulról jövő szerveződésük.

Mivel itt értelmiségi intézményekről lesz szó, tulajdonképpen az "alkotó" és a "fogyasztó" viszonya tükröződik bennük, függetlenül attól, hogy alulról vagy felülről jöttek-e létre. Az "alkotó" egy ilyen intézményt akkor tart szükségesnek és jogosnak, ha teret nyit munkája számára. A "fogyasztó" pedig akkor, ha az intézmény által szert tehet az őt érdeklő tudásra-információkra. Mivel az alkotói és a fogyasztói szféra felettebb differenciált, az egyes intézményeknek partikuláris érdekeket kell - kellene - képviselniük. Ha ezeket a partikuláris érdekeket az intézmények rosszul képviselik, állintézményekké válnak, azaz "nem azt képviselik, amit állítanak és amit az állítólagos képviseltek a saját érdeküknek tartanak, hanem valami egyebet". E torzulások lehetőségei mind a "képviselők", mind a "képviseltek" státuszában és mentalitásában benne rejlenek.

A "képviselőkében" azért, mert státusuk hatalmi státus, mentalitásukban megtalálható egy kép önmagukról és a "képviseltekről", a "képviseltek" státusa pedig alárendelt, és bennük is megtalálható egy kép önmagukról és a "képviselőkről".

"Az álintézménnyé válás lehetősége a 'fogyasztók' szempontjából is vizsgálható. Ha egy értelmiségi intézmény több 'fogyasztó' réteghez akar szólni, esetleg éppen mindenkihez, ha a fogyasztók társadalmát homogénként kezeli és egy homogén érdeket akar képviselni, akkor ez (is) szükségszerűen torzulásokhoz vezet." "Az egyik lemeghatározóbb torzítás az, hogy a képviselés során a 'képviselők' a 'képviseltet' teljesen azonosítják önmagukkal, és ez újabb torzításokat szül."

A továbbiakban azokról az értelmiségi kisebbségi intézményekről lesz szó, "amelyek kereteit felülről szabták meg (például könyvkiadók, folyóiratok, színház). E keretek "fentről való megadása azt jelenti, hogy . . . felülről megbízást adtak a nemzetiség értelmiségi 'elitjének'. Ők, a kulcspozícióban levők, kötöttek alkut az állammal, . . . mintegy a 'nemzetiség' felett . . . A találkozás 'képviselők' és 'képviseltet' között már az értelmiségi intézmények kialakulásakor sem történt meg. Képviselővé jelölésük önjelölés volt, vagyis megbízotti szerepükből származó hatalmukat arra használták, hogy képviselőként is hatalmi státusból döntsenek."

Az intézmények létrejöttüktől fogva azt hirdették, hogy az egész nemzetiséget képviselik, amiben két hamis azonosítás is van, úm.

- a nemzetiség egésze homogénnek lett kikiáltva, azaz azonosított a megbízottak-képviselők nemzetiségképével;
- a megbízottak-képviselők érdekeként felismert partikularitás általános érdekként pertraktáltatott.

Ezért válhatott a két világhábonú közötti értelmiségi intézménytípus és képviseleti nyelvezet "választott hagyománnyá". Aztán ez a múlt felé fordulás és ragaszkodás képtelenné tette a szóban forgó intézményeket arra, hogy "a megváltozott körülmények között gyakorolják képviselői szerepüket". "Saját messiás-ideológiájuk, a társadalomhoz való paternalista viszonyuk csak felerősítette a külső nyomást, s ezért állítható, hogy a nemzetiségi kultúra fokozatos leépülése, a mai kritikus helyzet az ő tevékenységük, intézményműködtetési és 'kultúraéltetési' szemléletük és gyakorlatuk eredménye is."

Ezen felül a kisebbségi intézmények totalításra is törekedtek, ami tehetetlenségük további oka lett. Az eleve kudarcra ítélt törekvés egyáltalán azért alakulhatott ki, mivel "az általuk érvényesített intézményműködtetési szemlélet és gyakorlat kizárólagossá szentelődött, minden alternatív cselekvés és eszme a leépítés áldozata lett".

"Az egyedül érvényesnek és sérthetetlennek tartott minta követésének következményeként való felállítása elsősorban azokra az emberekre hatott, akik leginkább azonosultak az intézményekkel, . . . mert más magabiztosságot adó valahovatartozásuk nem volt. Abban a szellemben nevelődtek, hogy azzal, ami van, meg kell elégedni; azt, ami van, nem szabad megsérteni, mert jó, hogy egyáltalán van; nem illik másképp vélekedni nemzetiségről, értelmiségről, mint ahogyan azt a 'kiválasztottak' tanítják . . . Abban, hogy a nemzetiségi társadalomban mindmáig egyetlen alternatív elképzelés sem tudott megerősödni, intézménye-

sülni, annak a tevékenységnek is nagy szerepe volt, amit éppen e társadalom intézményei folytattak."

Tulajdonképpen nem véletlen, hoy ezek az intézmények felépülésükben és működésükben strukturális megfelelést mutattak a hatalommal, bár vele szemben folyamatosan kettős játékot űztek: részint hálájukat fejezték ki neki azért, hogy létezhetnek, másrészt hadakoztak is - rejtett úton-módon - vele. Ezzel magát a nemzetiséget is a maguk javára manipulálták (szembe merünk a hatalommal szállni, de csak így . . .).

Napjainkra a nemzetiségi intézmények "szövegeikkel" lemaradtak a nemzeti-ségben végbement átalakulások mögött. Nem "megmaradásukra", "túlélésükre" kellene törekedni, hanem át kellene alakítani őket, minthogy jelenleg a nemzeti-ség autogenetikus állapotban van.

A Munkaközösség további mondanivalóit "kinagyításoknak" lehetne nevezni. Ezek már korábban érintett torzulások (az intézmények beszédmódja, retorikája; a hamis nemzetiségkép; a sturktúrából következő működési zavarok; a rejtett politizálás útvesztői) mibenlétét, megnyilvánulási formáit veszik "tűhegyre".

A - láthattuk - felettébb kemény kritika végefelé található egy enyhítő mondat is: "A sokrétű és sokirányú torzulások ellenére sem akarjuk azt állítani, hogy intézményeink, egészen a közelmúltig, ne lettek volna működőképeseek, és ténylegesen semmit sem tettek."

Társadalmi környezet - kisebbségi szemszögből. = Janus, 1991. ősz. 8/1. sz. 6-23. p.

F. T.

Emlékezés az Erdélyi Múzeum Egyesületre

1859. november 23-án nyílt meg Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum Egyesület alakuló közgyűlése. E fontos eseménynek tehát 1989-ben volt a százharmincadik évfordulója. Ezért illő és indokolt, hogy az Új Erdélyi Múzeum első száma megemlékezzék erről, felidézvén - legalább nagy vonásokban - az Egyesület nagyrészt feledésbe merült történetét.

A 18-19. század fordulóján adatott meg Európa számára a közgyűjtemények létrejöttének történelmi lehetősége. A mintegy két évezredre visszatekintő magángyűjtés egyeduralma megszűnt. A társadalom igényei létrehozták a közművelődést szolgáló múzeumokat. 1802-ben, európai mértékben mérve is aránylag korán alapította meg Széchényi Ferenc a Magyar Nemzeti Múzeumot. Nem sokkal később Erdélyben is hasonló célú kezdeményezések veiték kezdetüket.

Az Aranka György által tervezett Nyelvművelő Társaság még inkább irodalmi jellegű volt, és csak könyvtár létesítésére gondolt. De a század második negyedében megérett egy olyan közgyűjtemény kialakításának az eszméje, amely az akkor még külön közigazgatás alatt álló Erdély egész területének múzeális emlékeit óhajtotta egybegyűjteni.

Kemény József és Sámuel gróf gyűjteményei és felajánlásai adták ehhez az

alapot. Az 1841 és 1843 között tartott erdélyi országgyűlés már részletesen foglalkozott a múzeumalapítás tervével. Az 1845-ben megnyílt országgyűlés a kérdést a Rendszeres Központi Bizottmány elé utalta. Illetékes albizottságának elnöke Mikó Imre gróf lett. Tárgyalásuk alapját Kemény József koncepciózus és szakszerű tervezete képezte.

A múzeum alapítása tehát már a század negyvenes éveinek második felében jól elő volt készítve, de az uralkodó jóváhagyásának késése miatt akkor nem valósult meg. A szabadságharc utáni megtorlásokat, majd konszolidációt követően Mikó újból kézbe vette a múzeum ügyét. A múzeum alapjaként természetesen továbbra is Kemény József gyűjteményei szolgáltak, a szükséges épületet pedig Mikó Imre adományozta. 1859-ben az uralkodói jóváhagyás is megérkezett.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület élő múzeumot létesített, minthogy gondoskodott a gyűjtemények feldolgozásáról, valamint a tudomány és a művelődés magyar nyelvű terjesztéséről is. A tudományos és ismeretterjesztő közlemények 1861 és 1873 között a Brassai Sámuel által szerkesztett hat évkönyvben jelentek meg. 1874-től e szerepet az Erdélyi Múzeum című folyóirat vette át, amely Erdély magyar nyelvű tudományosságának legjelentősebb orgánuma lett, és maradt egészen 1947-ben bekövetkezett megszűntetéséig.

Az Erdélyi Múzeum Egyesületnek már a hatvanas években megnehezedett gazdasági helyzetén sokat segített az 1872-ben Kolozsvárott megnyílt tudományegyetemmel való együttműködés, de az igazi megoldás az 1905 óta kapott jelentős állami támogatás hozta meg. 1906-ban az Egyesület múzeumi alapon történő átszervezése a gyűjtemények gyarapításának és a múzeum egyéb feladatai szakszerű ellátásának adott lendületet.

E kedvező helyzet az első világháború utáni politikai változások következtében ingott meg. Bár a gyűjteményeket a román egyetem általában megfelelően kezelte, az Egyesület tevékenysége azonban minden más területen háttérbe szorult. 1917 és 1930 között az Erdélyi Múzeum sem jelenhetett meg. Az egyesületi tevékenység és az Erdélyi Múzeum csak ezután indulhatott újra. Feléledtek az előadássorozatok, és folytatódtak a század elején szokásba jött vidéki vándorgyűlések is.

Erősen fellendült az Erdélyi Múzeum Egyesület tevékenysége Észak-Erdély visszacsatolásának négy éve alatt. Az egyetemmel való együttműködés újból szerencsésen alakult. A gyűjtemények gyarapodtak, új kiállításokat rendeztek, vastagabbak lettek az Erdélyi Múzeum számai. Folytatódtak a vándorgyűlések. Az 1942-ben és 1943-ban tartott vándorgyűléseknek azonban már nem lett folytatása. 1947-ben az Erdélyi Múzeum teljesen elkészült kötete sem vált publikussá. Az Egyesület több mint negyven éve megszűnt. Alapításának 130. évfordulójára emlékezve indul útjára az Új Erdélyi Múzeum.

Entz Géza: Emlékezés az Erdélyi Múzeum Egyesületre. – Új Erdélyi Múzeum, 1. évf. 1990. 1-2. fűz. 18-21. p.

H. Z.

Az erdélyi magyarok kutatásának helye az 1990-es évek finnugrisztikájában - lengyel vélekedés szerint

1867-ig, a kiegyezés pillanatáig a magyarsággal, a magyarság függetlenségi harcával Európában leginkább a lengyel nemzet azonosult. A dualista monarchia létrejötte után a lengyel társadalom jelentős részének magyarbarát rokonszerve csökkent, és a közös sors szolidaritásérzete inkább a magyar Szent Korona területén élő több millió románra szállt át. Az első világháború és az azt követő békeszerződések és békediktátumok még jobban bonyolították e rokon- és ellenszenv megoszlását.

A trianoni békeszerződés következtében az anyaországtól elszakadt hárommilliónyi magyarság kisebbségi sorsa nemigen volt ismerős a lengyelek számára. A második világháború a lengyelség magyarok és románok iránti érdeklődését is felfrissítette: a lengyel katonák, tisztek és civilek közül sokan emlékeznek a két kormánytól és társadalontól kapott segítségre. A második világháború után a nemzetiségi kisebbségek jogi helyzete mind világszerte, mind pedig a szocialista országok közötti viszonyrendszerben rosszabbra fordult: jelentősen korlátozták azon jogukat, hogy panaszaiikkal az anyaországhoz vagy nemzetközi intézményekhez fordulhassanak.

A referált szerző a huszadik század Romániájában élő magyar kisebbség helyzetével kapcsolatos kutatásai szerint olyan kérdésekre keresi a választ, amelyeket a lengyel nemzet számos tagja is felvet. Az 1990-es évek finnugrisztikájának és hungarológiájának egyenesen kötelessége olyan kérdéseket taglalnia, amelyek a közvéleményt és annak szellemi vezetőit érdeklik.

Természetes kérdésként merül fel: nem lenne-e jó és ésszerű külön-külön magyar, román és német szemszögből az Erdélyben élő népcsoportok történetét lengyelül megírni? Így azok a kutatók, akik az Erdélyhez kapcsolódó kérdésekben nemzeti hovatartozásuk folytán közvetlenül nem érintettek, fontos közvetítő szerepet játszhatnak. Az 1990-es évek finnugrisztikájának (jelenlegi állapotánál erősebben) két irányú hídnak kellene lennie, s kutatási eredményeit azokhoz a nemzetekhez kellene áramoltatnia, amelyek tudósai vállalkoznak egy-egy kérdés felvetésére azokhoz is, amelyek maguk a vizsgálat tárgyai.

Kétségtelenül érdekes volna az Erdélyben fejlődő két kultúra összeütközésének a bemutatása, ahol az egyik oldalon a nyugati műveltséget képviselő nyugati keresztény magyarok (és németek), a másikon pedig a (gazdasági, társadalmi s kulturális szempontból) sokkal "keletibb" pravoszláv és görögkatolikus románok állnak. Ez az összeütközés nemcsak a vele kapcsolatos ellentétek miatt szembeszökő, hanem azért is, mert a két együttélő, de sok tekintetben egymástól annyira különböző kultúrközeg ugyanakkor teljesen idegen az őt körülvevő szláv-germán környezetben.

Érdemes lenne bemutatni a két világháború közötti korszak erdélyi magyarjainak a társadalmi-politikai élet és művelődés modelljéről folytatott vitáit: egyfelől a saját körbe való bezárkózást, a nemzeti vagyon és kulturális hagyomány meg-

tartását és a külső indíttású helyzetváltozásra való várakozást, másfelől a "híd", illetve "transzszilvanizmus" elméletét, a Duna-táji népek egymáshoz közeledésének keresését, a soknemzetiségű Erdély lelki autonómiájának megteremtését mind Romániával, mind pedig Magyarországgal szemben. A történelem egyik eszmének sem adott igazat.

Sok tudományos rejtélyt hordoz maguknak az erdélyi magyaroknak a tevékenysége is. Minek köszönhető az, hogy e kétmilliónyi nemzeti közösség, a századfordulón a budapesti hatóságok által szinte elfelejtett vidék magyar népessége viszonylag rövid idő alatt megtalálta a helyét, és a sok demográfiai, anyagi és más veszteség ellenére belsőleg szervezett, kulturális kisugárzó erővel rendelkező erdélyi magyar nemzetté vált?

Máig nem rendelkezünk a két világháború közötti Romániában tevékenykedő Országos Magyar Párt modern monográfiájával. Nagy érdeklődésre tarthat számot az erdélyi magyar egyházak közéleti, hazafias munkájának elmélyült elemzése, valamint az akkori magyar sajtó munkásságának a bemutatása. Az akkori magyar irodalomban elsősorban a művészeti magatartások pluralizmusa és a kifejezési eszközök sokszínűsége szembetűnő.

Magyarországgal nemcsak a nyugati vagy a keleti tudósoknak kellene többen foglalkozniuk, hanem azoknak is (vagy elsősorban azoknak), akik történelmi hagyományaik és tapasztalataik révén saját "bőrükön" érezhették e térség politikai, gazdasági, társadalmi, nemzetiségi és kulturális helyzetének jellegzetességeit és bonyolultságát.

Wiśniewski, Rafaël: Az erdélyi magyarok kutatásának helye az 1990-es évek finnugrisztikájában. = Új Erdélyi Múzeum, 1. évf. 1990. 1-2. füz. 85-90 p.

H. Z.

Közművelődési könyvtári szolgáltatások Svédországban az etnikai és nyelvi kisebbségek számára

Az Ethnic Forum magyar szerzője, aki a stockholmi Megyei Könyvtár munkatársa, hosszú és alapos áttekintéssel pillant vissza a svédországi bevándorlók történetére, megadva hozzávetőleges létszámukat is. A 8,5 millió lakosú Svédországban jelenleg minden tizedik lakos bevándorló. Görögországból 15, Jugoszláviából 51, Lengyelországból 34, Magyarországról 14, Nagy-Britanniából 12, az afrikai kontinensről 21, az USA-ból 13, Chiléből 21, Iránból pedig 31 ezren érkeztek, más és más okból ugyan, az országba.

Korábban itt is az intolerancia dívott, még az őshonos lapp és finn gyerkek is verésben részesültek, ha akár az iskolai tízpercekben anyanyelvükön beszéltek a svéd helyett. A helyzet gyökeresen a második világháború után változott meg. Ekkor olasz munkások, észt és litván menekültek és a koncentrációs táborok túlélői érkeztek az országba, akiket jótékonyági egyletek kezdték gyámoltani, nem feledkezve meg olvasási és könyvkölcsönzési igényeik kielégítéséről sem.

Olaf Breggren, a sok nyelvet beszélő alexandriai könyvtáros kezdeményezte a kisebbségekről és bevándoroltakról is gondoskodó Bibliotek i smahalle mozgalmat, 1973-ban ugyanezen a néven indított folyóiratában. Az Állami Könyvtári Hivatal ugyanebben az időben fogott hozzá az önkormányzatokra alapozott, 284 körzetből álló könyvtári ellátási rendszer kifejlesztéséhez. E körzetek három fő központ - Malmö, Stockholm és Umeå - köré szerveződnek. A rendszer kisebbségekre vonatkozó normatívái a következők: ha egy adott önkormányzat területén legalább 100 főt számláló nyelvi kisebbség él, a helyi könyvtárnak évente fejenként legalább két-két dokumentumot kell beszereznie az adott kisebbség nyelvén, ezen felül az illetékes megyei könyvtárnak további 0,8, az említett három fő központnak pedig 0,2 egységnyit. Ha egy-egy önkormányzat illetékes-ségében 100 főnél kevesebb a kisebbségi, de számuk a megyében meghaladja a száz főt, akkor a megyei könyvtár gyarapítási kötelezettsége fejenként 2,8 könyvtári egységre emelkedik, miközben a regionális kölcsönző központ normatívája 0,2 egység marad.

Kezdetben ezt a rendszert teljesen az állam tartotta fenn, de újabban külföldi támogatók is jelentkeztek a beszerzés és katalogizálás finanszírozására.

A jótekonyság korszakát a hetvenes évek végére a professzionalizmus korszaka váltotta fel. Ezekre az évekre esik az a folyamat, amikor a különféle nyelveket tudó és tanuló könyvtárosok alkalmazásával egy olyan, valóban profi kisebbségi könyvtári ellátás alakul ki Svédországban, amelynek példájaként bizvást felhozható a Stockholmi Városi Könyvtár multikulturális könyvtári szolgálata.

A 650 000 lakosú Stockholmban él a bevándorlók legnagyobb része: 260 000 fő. A Városi Könyvtár, az egyes ritka nyelveket is beleértve, 80 különféle nyelven őriz mintegy 250 000 kötet könyvet, és rendszeresen 30 különböző nyelvű dokumentumokkal gyarapodik. 31 nyelven 204 napilapot járát, s ugyanennyi nyelven 1 165 folyóiratot. Közülük 388 angol, 172 pedig finn nyelvű. A letéti csomagküldő rendszer keretében a könyvtár mintegy 80 000 könyvből 3200 helyre jutatt el rendszeresen küldeményeket, majdnem negyven nyelven.

A könyvtár állománygyarapítását egyetemek és kutatóintézetek segítik. Az egyes címekből 5 példányt rendel meg. A gyakoribb nyelvű művek teljes feldolgozásban részesülnek, a kevésbé gyakoriakat reprezentálók csak egyszerűsítettben. A távlati cél az, hogy minden tétel teljes feldolgozásra kerüljön. A könyvtár teljes állományát a DOBIS-LIBIS adatbázis tartalmazza, amely összeköttetésben áll az országos BOK-SOK (könyvkereskedő) számítógépes rendszerrel.

A legnagyobb gondot egyelőre annak a kérdésnek eldöntése jelenti, hogy központilag vagy regionálisan tárolják-e a különféle idegen nyelvű állományt. A nyolc leggyakoribb emigráns nyelv vonatkozásában máris megszületett az állománytelepítési elképzelés. A magyar nyelvű állomány sorsa a második lépcsőben dől el.

A könyvtárnak meg kell küzdenie azzal a politikusok körében elterjedt véleménynel is, hogy a helyi emigráns szervezetek könyvtári ellátását már nem kell

központi keretekből fedezni, mivel eléggé erősek lettek.

A szerző végül az őshonos lapp kisebbség ügyeivel foglalkozik. Érdekes, hogy az összesen mintegy 65 000 lappból, akik közül 17 000 él Svédországban, igen sok lakik Stockholmban. Kultúrájuk ősi ugyan, és az egyes északi régiókban elevenen él, de az írásbeliséggel nem állnak jól. Egyötödük nem is beszéli a lapp nyelvet, olvasni kb. 50, írni pedig csak 20%-uk tud lappul. Mégis van három könyvkiadójuk, és szervezeteik megkövetelik a rendszeres könyvtári szolgáltatásokat. Érdekességként megemlítendő, hogy a svédországi lappok Samefolket című magazinja nagyjából svéd nyelven íródik.

Gulyas, Miklos: Public Library Service to Ethnic and Linguistic Minorities in Sweden. - Ethnic Forum, 10. vol. 1990. 1-2. no. 34-50. p.

T. A.

Kelet-közép-európai együttműködés

1989 és Kelet-Közép-Európa nemzeti kisebbségek

A kelet-közép-európai államok 1989. évi forradalma a szovjetunióbeli változások visszatükröződéseként fogható fel. E változások folyamányaként a térség nemzeti kisebbségeinek helyzete bizonyos értelemben javult (érvényesülnek az egyéni szabadságjogok), bizonyos értelemben pedig rosszabbodott (megszűnt a lenini értelemben vett kollektív védelmük).

A nemzeti kisebbségek védelmének lenini tanát legsikeresebben Jugoszláviában, Csehszlovákiában (a németek és - kezdetben - a magyarok kivételével), Magyarországon (a németek diszkriminálásának megszűnte után) és az NDK-ban követték. De még az e tekintetben vonakodó államok (Lengyelország, Románia, Bulgária) sem vethették el - legalábbis elvileg - ezt a tant.

Minél kisebb lélekszámú volt valamely nemzetiség, annál inkább kedveztek neki (NDK: 80 ezer szorb; Jugoszlávia: 30 ezer ruszin). Jugoszláviában több nemzetiséget (a macedónokat, montenegróiakat, szlovéneket) egyenesen államalkotó nemzetnek minősítették, mintegy a nagyobbak (szerbek, horvátok) visszatartására.

A kisebbségi kultúrák megőrzése pénzbe kerül, így mindenekelőtt gazdasági okai vannak a kisebbségek helyzete rosszabbodásának. A kérdés így vetődik fel: megengedheti-e magának a szóban forgó és egytől-egyig nagy gazdasági nehézségekkel küszködő országok bármelyike, hogy "évente százezreket ruházzon be a színházi személyzet, a múzeumok, a könyvkiadók, a rádióállomások, sőt, az iskolák támogatására, csupán azért, mert ezek az intézmények tevékenységüket egy nemzeti kisebbség nyelvén folytatják?"

Valójában a Csehszlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon a kisebbségekre szánt költségvetéseket máris csökkentették, s feltételezhetően tovább fogják csökkenteni. S ez más országokban is bekövetkezik.

A kisebbségi helyzet rosszabbodásának második oka politikai jellegű, mivel a rendszerváltás ideológiájában a nacionalizmus mindenütt fontos helyet foglalt el. "Miért ne lehetne Lengyelország a lengyeleké, Szlovákia a szlovákoké, Magyarország a magyaroké és Szerbia a szerbeké?" - kérdezik az érintett országok nacionalistái, nem utolsósorban a nyugati államok nemzetállami hangadónak érveire támaszkodva.

Mégis: éppen a nyugat-európai integráció példája és a hozzá való csatlakozás vágya fogja - az ingatagság éveit követően - stabilizálni a kelet-közép-európai kisebbségek helyzetét. Nevezetesen azért, hogy ott a társadalompolitikai szerveződés három szinten (a páneurópain, a nemzetállamin és a regionálison) fog megvalósulni, miközben a nemzetállami szint jelentősége csökkenni fog a másik két szinthez képest. Ha úgy tetszik: egyfajta visszatérés várható a közép-kor regionális Európájához. Ehhez már a lingua franca is megvan az angol nyelv mind átfogóbb elterjedtsége révén. (Az angol nyelvet ismerőknek 10%-a sem él a Brit-szigeteken).

E várhatóan sikeres fejlemények a közép-kelet-európai nemzeti kisebbségek helyzetét azáltal fogják megerősíteni, hogy

- a mindennemű kapcsolatok szervezésének nyelve angol lévén, a regionális nyelvek szinte egyenlő rangra emelkednek a nemzetállamok hivatalos nyelvével;

- a határok légiessé válván, a különböző régiók az államnemzeti központok közvetítése nélkül építhetik ki kapcsolataikat.

"Ezek után nem lesz nagy jelentősége, hogy magyar kisebbségek élnek Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában vagy hogy albán kisebbség él Jugoszláviában."

Persze: egy ilyen állapot eléréséig még jónéhány évnek kell eltelnie. Egyelőre Kelet-Közép-Európában az összes népeknek meg kellene engedni, hogy a függetlenség eszméjét egy pillanatra a geopolitikai realitásoktól eltekintve kezeljék, hogy "azután tovább léphessenek a stabilabb és tartósabb politikai kapcsolatok felé".

(Több közép-kelet-európai ellenzéki politikus nyilatkozott máris ilyen értelemben.)

"A nemzetállamnak mint a leghatékonyabb társadalmi és gazdasági egységnek az ideje lejárt. Európa megmutathatja, és meg kellene hogy mutassa az utat efelé az új realitás felé, először a tizenketek társulása révén 1992-ben és azután csatlakoztatva magához maradékát. Ez bizonyára be fog következni. Ez a jövő biztosíthatja a kelet-közép-európai kisebbségek jólétét és ezáltal felfedi azt, hogy 1989 forradalmi éve igazából egy új időszak kezdete volt, és nem visszatérés a régihez."

Magocsi, Paul Robert: 1989 és Kelet-Közép-Európa nemzeti kisebbségei. = Regio, 2. évf. 1991. 2. sz. 98-107. p.

F. T.

Litván és lengyel írók és publicisták találkozója 1991 májusában

A litván-lengyel viszony pozitív kibontakozását több e századi történeti "emlék" hátráltatja, mint amennyi segíti. Ezért nem véletlen, hogy a litván és a lengyel írók és publicisták 1991. május 1-4-i varsói-oboryi "megbékélést indító" találkozóját az éppen függetlenné vált Litván Köztársaság miniszterelnöke, Gediminas Vagnorius a pozitív emlékek felelőlegességével látta célszerűnek köszönteni:

"Meggyőződéseim - írja -, hogy a mostani konferencián olyan emberek gyűltek össze, akik tökéletesen tisztában vannak a Lengyelország és Litvánia közötti együttműködés fontosságával, és felelősséget éreznek népeink és államaink közötti megértés kialakulásáért.

A kultúra, a művészet, a tudomány képviselői alkotó munkájuk során mindenkor tükrözni tudták a múltat, a jelent, és a jövőt is fel tudták idézni. A nemzeti kultúrák kapcsolatai kínálják azt a bázist, amelyből a kölcsönös megértés következik.

A vilniusi egyetem világméretű visszhangot kiváltó diákjai - A. Mickiewicz, J. I. Kraszewski, J. Słowacki, W. Syrokomla - Litvániában kerestek ihletet alkotó munkájukhoz. S. Moniuszko is megértette és értékelte Litvánia népei folklorjának sajátosságait. A Nobel-díjas Cz. Miłosz különböző országokon keresztül vívó bolyongásaiban mindig Litvánia után vágyakozott . . .

A mai irodalmárok, fordítók, drámaírók alkotásai ugyancsak kulturális hagyományaink közelségéről tanúskodnak.

Lengyelország az az ország, amellyel Litvánia története folyamán sok közös dologban osztozott. Kétszáz éven keresztül közös országban, majd a cári Oroszország rabságában éltünk, és mindmáig egy hit köt össze bennünket.

Előfordultak mindkét oldalról sérelmek is, ezeknek azonban nem kell hatniuk mai kapcsolatainkra. Az a humanitárius segítség, amelyben létünk legutóbbi nehézségében részesültünk, meggyőzött bennünket: Lengyelország és népe jó szívvel van irántunk . . .

Erőfeszítéseink egyesítése esetén minden bizonnyal könnyebb lesz túljutni a keletkezett nehézségeken és megoldani a problémákat . . . "

A találkozón a lengyel-litván viszony nehézségeit és problémáit, illetve ezek történelemben való alakulását Piotr Łossowski adta elő az alábbiak szerint.

A lengyel-litván kapcsolatok több mint 600 évre tekintenek vissza: 1385-ben jött létre a két ország uniója, 1387-ben a litvánok felvették a keresztiséget. Tekintettel arra, hogy mindez a Nyugathoz közelebb lévő és korábban "nyugatossodott" lengyelek közvetítésével ment végbe, Litvániában több száz éven át - az unió megszűnte után is - erős volt a lengyelség kulturális és politikai hatása. A litván nemesség ellengyelesedett, de bármiféle erőszak nélkül. A litván nyelv és szokásrendszer a falvakba szorult.

A két nép szinte a 19. század végéig a cári elnyomással szemben is válllvetve lépett fel, s a köztudatban Litvánia és a litván nép "mickiewiczzi" képe élt. Az

időközben kialakult új népi értelmiség első ízben a poroszországi kiadású Ausra folyóirat (1883-1886) köré csoportosulva kérdőjelezte meg és kritizálta a "lengyeles" állapotokat. (Litvániában ekkor tilos volt az anyanyelvi folyóirat- és könyvkiadás.)

Noha a lengyeleket megrázta ez a heves fellépés, félni csak akkor kezdtek, amikor a litván mozgalom az oroszoknál - 1904-ben - kivívtá a litván nyelvű irodalom kiadásának a jogát, ui. arra gyanakodtak, hogy a litvánok és az oroszok az ő hátuk mögött "lepaktáltak".

Az első világháború egy időre visszavetette az elképzelések további kifejtését és konfrontációját. A litvánok a császári Németországban lettek támogatóra. Neki köszönhetően született meg 1917-ben a Litván Állami Tanács, a Taryba, amely 1918. február 16-án - a Litvániában élő lengyelek tiltakozása ellenére - kikiáltotta az ország függetlenségét.

Lengyelországban a Nemzeti Demokrácia (Narodowa Demokracja) Litvániát az újjáalakuló Lengyelország részévé szerette volna tenni. Piłsudski és köre viszont vagy föderációt kívánt Litvániával, vagy - ha ez nem kivihető - etnikai alapon meghúzott lengyel-litván határt. A tét a túlnyomórészt lengyelek lakta Vilnius (Wilno) és környéke (Wileńszczyźnia) volt.

Piłsudski - tartván magát az imént említett állásponthoz - 1918. december 18-án deklarációban fordult "litván barátaihoz". A litvánok azonban nemcsak Vilniust és környékét követelték maguknak, hanem ezen túlmenően olyan területeket is, ahol végképp nem éltek litvánok. Ezt követően a terület 1919 és 1923 között, amikor március 15-én az Antant a lengyeleknek ítélte oda, szovjet közreműködéssel két alkalommal is litván fennhatóság alá került. Egy alkalommal a lengyelek szabadcsapatokkal hódították vissza a területet.

Litvánia a status quo-t nem akarta elismerni, úgyhogy a feszültség a határon és a két állam között folyamatos volt egészen az 1938. március 30-i diplomáciai kapcsolatfelvételig, amelyre Litvániát Lengyelország megerősített külpolitikai pozíciói kényszerítették rá.

A már-már normálisság váló kapcsolatoknak a második világháború, illetve Lengyelország német-szovjet lerohanása vetett véget. Litvánia ekkor szigorúan tartotta magát meghírdetett semlegességéhez, s korrektül fogadta az oda menekült 15 ezer katonát és rendőrt, illetve a két és fél ezer civilt. Egyetértett azzal is, hogy a lengyelek az országot csak tranzit állomásnak tekintsék, s amilyen hamar lehet, tovább menjenek.

A Ribbentrop-Molotov paktum következményeinek kifejtése előtt a szovjetek álnok gesztust tettek a litvánoknak: 1939. október 29-én annektálhatták Vilniust és környékét.

Litvánia szovjet megszállásáig, 1940. június 15-ig terjedő alig több, mint fél év alatt Vilnius és környéke erőszakos litvánosításon esett át: megváltoztatták az utcaneveket, levették a lengyel nyelvű cégtáblákat, bezárták a Báthory István Egyetemet és a lengyel iskolákat, elbocsátották a pedagógusok és a vasutasok több mint felét, litván állampolgárságot pedig a város és környéke lakosságából

csak 20-25%-nak adtak. Az egyház litvánosításáról is gondoskodtak.

A szovjet megszállás, bár a litvánokat is kemény próbára tette, a lengyel kisebbség sorsát illetően további tehetetelként jelentkezett, minthogy tudatosan érvényesítette a *divide et impera* elvét a litván és a lengyel népesség ellenségeskedésének további fokozásában.

Amikor a németek megtámadták a Szovjetuniót, a Baltikum hamar elesett, de ez a fejlemény nem váltotta be a litván nacionalisták reményeit, az ország függetlenségének megújítását. Litvánia a németek által kialakított Ostlandon belül főkapitánysági "rangot" kapott. Eltekintve most a német megszálló hatóságok rekvirálásokkal kapcsolatos vérengzéseitől (pl. a Vilnius környéki járásokban 40 lengyel gazdát köttek agyon), a kollaboráns litván rendőri ezredek a zsidókon kívül sok száz lengyelt is lemészároltak (1942 májusában a *świeciany*-i járásban több tucat, 1943 szeptemberében tíz, 1944 júniusában *Glinciszki*ben pedig 39 civil áldozata lett a terrornak). A *glinciszki* vérengzést a lengyel területeket időközben túlnyomórészt az ellenőrzése alá vonó Honi Hadsereg egyik engedetlen különítménye *Dubnik*ben meg is torolta (27 litván áldozat). Egyébként a Honi Hadsereg vilniusi körzetének parancsnoka, A. Krzyzanowski tábornok minden erejével a különböző nemzetiségek és vallások összebékítésére törekedett.

A második világháború befejezése után - Vilniust és környékét sem kivéve - Litvániában helyreállt a szovjet hatalom. Ezt követően a hivatalos adatok szerint 170 ezer, ténylegesen pedig több mint 200 ezer lengyelnek kellett áttelepülnie Lengyelország nyugati és középső régióiba. E sorsban főként a tehetősebb és magasabb képzettségű lengyeleknek kellett osztozniuk. A Litvániában meghagyott lengyel kisebbség - 250 ezer ember - túlnyomó része mezőgazdasági dolgozókból került ki.

A szovjet "*divide et impera*" ismét működni kezdett. Ebbe - kirakatszerűen - beletartozott néhány lengyel nyelvű iskola, a lengyel nyelvű könyv- és újságkiadás engedélyezése is, természetesen: szigorúan szovjet szellemben. A litvániai lengyeleknek semmi kapcsolatuk nem volt az anyaországgal. Csupán Sztálin halála után indult meg fokozatosan az oldódás (kulturális cserealkalmak, delegációk látogatása, csenevész turisztika). Bármennyire is "mederben tartattak" ezek az alkalmak, reményt ébresztettek a litvániai lengyelség jövőjét illetően, és felkeltették a litvánok sóvárgását is a szabadabb lengyel viszonyok iránt.

A sztálinista és poszt sztálinista Lengyelországban ugyancsak elnyomták a Litvánia és a litvániai lengyelség iránti érdeklődést. Az agyonbiztosított határon időnként át-átszökő litván menekülteket is sorra-rendre visszatoloncolták.

A lengyelek körében valójában csak a hetvenes évektől vált Litvánia és a litvánok sorsa az érdeklődés tárgyává. Kezdetben leginkább a "katolicizmus vonalán". 1979-ben nevezetessé vált Cz. Miłosz és Tomas Venclova Vilniusról szóló dialógusa, amely szélesebb összefüggésekben vizsgálta a lengyel-litván megbékélés esélyeit. Ám ez még emigrációs folyóiratban, a párizsi Kultúrában jelent meg. Csupán a Szolidaritás győzelme után (1980) nyilvánulhatott meg szabadon a lengyelek rokonszenve a litvánok mind hevesebb szabadságháborújával.

kapcsolatban (a Lithuania c. folyóirat hasábjain például).

A Sajudis törekvései felébresztették a Litvániában élő lengyelek eddig elaltatott vágyait is: 1988 májusában megalakult a Litvániai Lengyelek Társadalmi-Kulturális Egyesülete (Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Polaków na Litwie), amely 1989 áprilisában a Litvániai Lengyelek Szövetsége (Związek Polaków na Litwie) nevet vette fel, és a Vilnius környéki lengyelek autonómiájáért szállt síkra.

Sajnos, a maga szabadságáért oly bátran és kitartóan küzdő Litvániában csakhamar reaktivizálódtak a lengyelelleses sztereotípiák is, mindenekelőtt a Vilnija egyesület révén. Ennek akciói (pl. tüntetés a vilnusi lengyel konzultáns felállítására ellen) és intrikái visszariasztották a litván kormányzatot, hogy lengyelbarát gesztusokat tegyen. Mindazonáltal legújabbán több tényből a kibontakozás jelei olvashatók ki (a lengyel televízió átjátszása, a lengyel iskolarendszer megújításának engedélyezése - az egyetemet is beleértve).

A konferencián, ahol a fentiekben ismertetett referátum elhangzott, még egy sor további részreferátumot is "közhírré tettek" a litván-lengyel kapcsolatok történetéből, majd vitát rendeztek róluk.

Mivel a vita folyamatában is sokszor szerepelt Vilnius és környékének kérdése, s elő-előjött az a litván félelem, hogy a lengyelek e tekintetben revízióra törekcsenek, a találkozó ajánlásainak első érdemi mondata az lett, hogy a résztvevők szerint "mindkét állam szuverenitását és függetlenségét a létező határok között kell megőrizni", illetve, hogy "mindkét állam kisebbségei számára a nemzetközi sztenderdeknek megfelelő feltételeket kell biztosítani".

Különös figyelmet érdemel Tadeusz Konwicki lengyel író vallomásszerű felszólalása Vilniusról, minthogy felettébb tág horizontú.

"Vilnius - szögezi le Konwicki, Litvánia politikai, állami fővárosa. Egyszermind lelki fővárosa is. De Vilnius a lengyelek számára ugyancsak a lelki fővárosok egyike. Innen indult el a Lengyelországban mindmáig ható romantika. Vilnius nem kevésbé lelki fővárosa a keleti zsidóknak, akiknek Európában már nincsenek tömegeik, akik szétszóródtak a nagyvilágban . . . Vilnius évszázadokon át a zsidó filozófiai gondolat műhelye volt . . . És a fehéroroszkok? Nekik is joguk van arra, hogy Vilniust lelki fővárosuknak tartsák . . . A fiatal fehéroroszkok egész mozgalma Vilniusban és környékén született meg. Nem szabad elhallgatni, hogy Vilnius nem kevésbé fővárosa a karaimoknak. Nem sokan vannak Európában, Lengyelországban vagy 1600-an, de jelentős helyet foglalnak el tudományunkban és kultúránkban. (A karaimok türk eredetű nép, nyelvük a karaim vagy karémi nyelv; írásbeliségük héber és latin. Óshazájuk Mezopotámia, ahol zsidó, illetve kazár fennhatóság alatt éltek a 8-10. századig. A 14. század végén, illetve a 15. század elején települtek át Litvániába és Dél-Ukrajnába. A karaim nyelvet beszélők számát az említett területeken a különböző források 3500 és 5000 közöttire teszik, miközben a magukat karaimnak tartók száma kevesebb mint ezer fő. - A szerk.) A litvániai tatárok - ez is hatalmas, felettébb érdekfeszítő, drámai, sőt termékeny hagyomány. Úgy vélem, hogy a litvánoknak a

pravoszláv szál miatt sem kellene siránkozniuk. Ha nem tévedek, az első vilniusi szentély pravoszláv volt. Természetesen a Két Nemzet Köztársaságának pravoszlávására gondolok, s nem az orosz imperializmust képviselő moszkvai pátriárka pravoszlávására . . . A Vilnius-jelenség arra kötelez, hogy a litvánok minél többet profitáljanak belőle."

Vagnorius, Gediminas: List Premiera Republiki Litewskiej do uczestników konferencji. = Wieź, 34. rok 1991. 10. nr. 49-50. p.

Łossowski, Piotr: Historia i polityka. O sporach polskolitewskich. = Wieź, 34. rok 1991. 10. nr. 6-27. p.

Litewskie szanse i polskie mozliwosci. Dyskusja polskolitewska. = Wieź, 34. rok 1991. 10. nr. 26-48. p.

Spotkanie pisarzy i publicystów Litwy i Polski, Warszawa-Obory, 1-4. maja 1991. = Wieź, 34. rok 1991. 10. nr. 50-51. p.

Konwicki, Tadeusz: Fenomen Wilna. = Wieź, 34. rok 1991. 10. no. 86-91. p.

F. T.

Kisebbségi politika

A magyarországi kisebbségek és a biztonságpolitika

A szerző - szociológus és egyben a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnökhelyettese - előljáróban a kisebbségek demográfiai-statisztikai szempontú meghatározását végzi el, sort kerítve a statisztikai számbavétel technikai jellegű fogyatékoságai mögött húzódó folyamatok bemutatására is. A magyarországi nemzetiségek három csoportját különbözteti meg: a korábban hivatalosan is "nemzetiségként" nyilvántartott német, szlovák, román, szerb, horvát és szlovén népcsoportot; azokat a további csoportokat, amelyek szintén államisággal rendelkező nemzetek nálunk élő kisebbségei (görögök, lengyelek és bolgárok) - nemzeti kisebbségek néven; végül etnikai kisebbségnek titulálja a cigányságot és a zsidóságot.

Báthory teljes joggal szögezi le, hogy a legutóbbi két - az 1980-as és az 1990-es - népszámlálás adatai alkalmatlanok a kisebbségek valódi létszámának megállapítására. A kisebbségi szervezetek "önbevallásai"-t sem tartja elfogadhatónak, mert ezek alkalmasint tízszeresen is meghaladják a statisztikai adatokat. Hitelesebbnek ítéli egy 1980-as kiegészítő vizsgálat eredményét, mely szerint 263 ezerre tehető a "hagyományos" nemzetiségekhez tartozók száma, miközben ez az adat sem tartalmazza a városokban lakókat, valamint a cigányokat (ez utóbbiak számát 5-600 ezerre becsüli). A 80-as és 90-es adatok összehasonlítása érdekes összefüggésekre derít fényt: a szlovákok és németek esetén nőtt a magukat kisebbségeknek vallók száma - az utóbbiaknál ugrásszerűen. Politikai motivációk (és részben az erdélyiek áttelepülésének) számlájára írható viszont, hogy csökkent a magukat románnak vagy román anyanyelvűnek vallók száma, és növekedett azoké, akik a románt második beszélt nyelvként jelölték

meg. (Az Országos Idegennyelvű Könyvtárban készül a nemzetiségi települések szociológiai adatbázisa - A szerk.)

A hazai kisebbségek minden csoportjára érvényes a polarizáció folyamata: míg körükben egy határozott identitástudattal rendelkező réteg alakult ki, amely bölcsője a kis számú politizáló elitnek, addig a döntő többség vagy identitásza-
varokkal küzd, vagy éppenséggel menthetetlenül asszimilálódik.

A kérdés persze az, hogy az asszimiláció megállítását politikai szándékként deklaráló új kormányprogramot miképpen lehet megvalósítani. Ehhez tisztázni kell egy alapvető kérdést: nemzeti érdek-e a kisebbségek asszimilációjának megállítása? A válasz igen, mert a társadalmi béke megőrzéséhez szükség van arra, hogy a kisebbségi állampolgárok elégedettek legyenek sorsukkal, illetve egységes tudatuk legyen. Ennek hiányában a politikának egy elkeseredett, a stabilitásban nem érdekelt kisebbségi elit marad tárgyalópartnerként, amely - tömegek hiányában - könnyen radikalizálódhat, és a "külső erők játékszerévé" válhat.

Más kérdés, hogy az asszimiláció folyamatát nehéz megállítani. Nyugat-Európában sem könnyű, ahol pedig az "etnikai reneszánsz" korszaka köszöntött be. Mindenesetre az, hogy a hazai kormányprogram a tolerancián túlmenően az aktív kisebbségvédelem elve mellett áll ki, jogossá teszi a kívánalmat, hogy a szomszéd országokban élő magyar kisebbségek asszimilációs folyamata ugyancsak abbamaradjon.

Az e vonatkozásban érdekelt országokkal "kígyózó" kapcsolataink - egyelőre legalábbis - tele vannak vitás kérdésekkel. Ilyenek például a "reciprocitás elve", az "anyaországi státusz", az "itteni és ottani kisebbségek közötti különbségektől való eltekintés" stb.

E kérdések "tartalommal való megtöltése" partnereink részéről más és más. Így vannak, akik esetenként még az általuk egyébként általában szívesen hangoztatott reciprocitás elvének érvényesítésétől is eltekintenének, ami azt jelenti, hogy egyszerűen "leírnák" kis létszámú és "gyenge" nemzeti öntudatú magyarországi kisebbségeiket, csakhogy ne kelljen eltérniük Magyarország anyaország szerepét.

Mégis az a jellemzőbb, hogy az elmúlt két évben, amióta Magyarország ténylegesen is gyakorolni kezdte anyaország-státuszát, a szomszédos államok ugyancsak egyre nagyobb figyelemmel kísérik a nálunk élő kisebbségeik életét. A magyar politika nyitottnak bizonyult az anyaországi szerepkör kölcsönös érvényesítésére, ugyanakkor az ezt megvalósító cselekmények potenciális feszültségforrást jelenthetnek az államok közötti kapcsolatokban. Megnő a veszélye annak, hogy a kisebbségekre kölcsönösen az "ötödik hadoszlop" vádjá vetüljön.

Fontos hangsúlyozni - állítja a szerző - a magyarországi nemzetiségek és a környező országok magyar kisebbségei közötti nemzettudatbeli különbségeket. A hazai kisebbségek nagy része kettős tudatú: magyarságtudata legalább olyan erős, mint a nemzeti kisebbségi tudata. Ugyanakkor például az erdélyi magyaroknak nincs semmiféle románságtudata, legfeljebb tudomásul veszi, hogy ro-

mán állampolgár. (A különbség fő oka: ". . . a hazaiak (kisebbségek) évszázadok óta a magyar állam keretei között élnek, a magyar kisebbségek zöme (pedig) csak a trianoni szerződés óta él más állam keretei között".)

A szerző szerint ugyanakkor "az anyaországok felelősségének túlhangsúlyozása a hazai kisebbségek szemében a nemzetből való kitagadás érzetét kelti". Igazolásul egy meg nem nevezett vezető román értelmiségi nyilatkozatát említi, aki tiltakozott az ellen, hogy a mai Romániát a magyarországi román kisebbség anyaországának tekintse. Politikailag egyébként sem tartja szerencsésnek, ha a kisebbségek nagy türelmet, kompromisszumkészséget igénylő érdekérvényesítő tevékenységét az anyaországra (a németek esetében az NSZK politikai tekintélyére) való hivatkozás helyettesíti, nem is beszélve arról, hogy a kisebbségek az anyaországok kormányainak anyagilag legyenek kiszolgáltatva.

A kettős kötődés és a gyenge identitástudat csak látszólag perel a hazai kisebbségek radikalizálódásával, mert - állítja a szerző - ". . . éppen a szerepzavarok, identitásdilemmák . . . miatti frusztráltság lehet gerjesztője a radikális kisebbségi nacionalizmusoknak". A közösségi kontroll nélküli kisebbségi csúcs-szervezetek legitimitása megrendült: az alternatív mozgalmak képviselői kollaborálással vádolják a régi vezetőket, akik ennek hatására kelnek versenyre az új elittel a korábbi asszimilációs politika bírálatában, a teljesíthetetlen követelések hangoztatásában. Báthory szerint a kisebbségi problémák kiélezése nem feltétlenül ellenkezik a kisebbségi elit érdekeivel, mert a "radikális sérelmi politizálással" nemcsak politikai pozíciókat, hanem anyagi előnyöket is lehet szerezni. Éppen ezért a politikai párbeszéd "célzottjainak" körébe a kisebbségi eliten kívül a nemzetiségi egyéneket és helyi közösségeket is be kell vonni.

Érdemének megfelelően külön, részletesen elemzi a szerző a cigányság helyzetét. A belső stabilitás szempontjából a cigányság minősített problémát jelent. Ebben nagy számuk, válságos szociális helyzetük, forrongásban lévő identitástudatuk és a magyar lakosság hozzájuk fűződő viszonya egyaránt beleértendő. Esetükben fokozottan érvényesül a társadalmi-etnikai "rétegzettség diszkontinuitása", hiszen - középosztály hiányában - a döntő többséget alkotó marginalizálódott tömegek képviselőit főképpen a bölcsész elitértelmiség és a politikai szerepre törfő kis számú fél-értelmiségi látja el. A körülmények szerencsétlen összejátéka, hogy a cigány "vátész értelmiségi" hangadó szerepe utközik a többségi társadalom toleranciájának sokkal alacsonyabb szintjével, mint amilyent a "hagyományos" kisebbségekkel szemben érvényesít.

Fennáll a veszélye így annak, hogy a cigányság a magyarság ellenében kísérel meg kialakítani etnikai tudatát: ennek sikere vagy kudarca egyként aggasztó.

Ugyanakkor a cigányok nálunk még mindig civilizáltabb körülmények között élnek, mint némely szomszédos országban, s ez a helyzet tömeges cigánybevándorlást eredményezhet, éppen a cigányság legkevésbé beilleszkedett rétegeit szaporítva.

A kormányon lévő "nemzeti közép" nem ismeri fel a probléma súlyát - állítja

Báthory, s ez teret nyit egy feltételezett "nemzeti kurzus"-t ellenző nem cigány politikai erők és szélsőbal radikális cigány-elit közötti szövetség megalapozásának.

A cigány értelmiség tiltakozásának hatására manapság politikai tabu a cigányság és a bűnözés kapcsolatáról beszélni. A cigányság nagyobb arányú bűnözése mögött jól kitalálható szociális okok húzódnak meg, s éppen ezért állszentség és rövidlátás hallgatni e problémáról.

A cigánykérdésben az eddiginél hatásosabb cselekedeteket vár el a szerző nemzetközi imázsunkra apellálva is. Az Európa Tanács és az USA értékelésében a cigánykérdés rendezése tekintetében - kritika értékű - ajánlások fogalmazódtak meg Magyarország címére, amelyeket "... akkor is komolyan kell venni, (ha) ... olyasmit kérnek számon Magyarországon, amit sokkal jobb körülmények között ők maguk sem tudtak ezidáig megoldani."

Báthory János: A magyarországi kisebbségek és a biztonságpolitika. = Kapu, 4. évf. 1991. 9. sz. 50-53. p.

Ch. Gy.

Az ámtás minisztériuma - avagy a kisebbségi jog mint a hatalomgyakorlás szolgáólánya

Mindenképpen indokolt a kérdés: pusztán ráolvasással, deklarációval vagy akár egy kormányzati szerv - a nemzetiségi minisztérium - létrehozásával biztosíthatók-e egyáltalán Romániában a tényleges kisebbségi jogok a többségi nacionalizmussal szemben? Éppen manapság az, mikoris a valóságos jogok csak az önépítkező civil társadalmak talajáról sarjadhatnak. Az erdélyi viszonyokat kiválóan ismerő szerző - író, újságíró, áttelepülése előtt a Romániai Magyar Szó és utóda, az Előre munkatársa, jelenleg az Erdélyi Szövetség elnöke - kiábrándító történelmi tapasztalatait felsorakoztatva, és a ma is létező politikai viszonyokat feltérképezve, érthető indulattal, kategorikus nem-mel válaszol az önmaga által feltett kérdésekre.

Kicsit rezignáltan konstatálja, hogy az RMDSz - a nemzetiségi minisztérium felállításáért cserébe - hajlandó lett volna feladni ellenzéki alapállását, "részt venni a kormányban, felelősséget vállalva egy szétzilált ország további romlásáért". Ami végülis meggátolta a legnagyobb ellenzéki párt "államosítását", az egyszerűen a nemzetiségi minisztérium felállításának megtagadása volt. A Nemzeti Megmentés Frontja ígéretének másfél éven át tartó, folyamatos számonkérését az RMDSz részéről Beke György egy olyan építészeti "eljáráshoz" hasonlítja, amely előbb a tetőt húzza fel, s csak utána építi meg alatta a falakat (értsd: a nemzetiségi törvény létrehozását és az egyéni és kollektív jogokat szavatoló intézményrendszer kiépítését).

Volt-e valamennyire is meghatározó szerepe - bármikor - az elmúlt 72 év során a nemzetiségi minisztériumnak, illetve alminisztériumnak az erdélyi magyar-

ság életének, kultúrájának, gazdasági életének alakításában? - teszi fel ezt követően immár nyíltan a kérdést. Legelőbb Mikó Imre erdélyi politikatörténeti művére hivatkozik, amely az 1818 és 1940 közötti 22 év történetét tárja fel (1941-ben a kész példányok nagy részét román ügynökök a budapesti nyomdából kilypták és eltűntették). Ebben az avatott szerző, noha többször említi, de sohasem tekinti a kisebbségi minisztériumot fontos politikaformáló tényezőnek.

Egy példa Iorga 1931/32-es kormányzása idejéből: a miniszterelnöki hivatal mellé kisebbségi alminisztert (államtitkárt) neveznek ki a szász Rudolf Brandsch személyében. Ő egyébiránt még a szászok bizalmát sem bírta, viszont legfőbb erénye "jó románsága" volt (Iorga szavai).

A világháború kitörését követően - hivatalbalépésekor - Gheorge Tătărescu miniszterelnök első dolga volt a kisebbségi törvény kilátásába helyezése, "a külföld megnyugtatóra és Magyarország leszerelésére" - teszi hozzá a szerző. A törvényelőkészítő munkát szolgálta a kisebbségi alminisztérium olyan "fontos" intézkedése, amellyel eltörölték a csak "fajrománok" által üzhető italmérési privilégiumot.

Érdekes módon a nemzetiségi minisztériumot - négy évi szilencium után - 1944. november 6-án támasztották új életre, Constantin Sănătescu tábornok miniszterelnöksége idején, mivel a kormányzat égisze alatt végrehajtott magyarellenes terrorcselekmények következtében - szovjet parancsra - a román hatalmi szerveknek el kellett hagyniuk Észak-Erdély területét. Emiatt, továbbá az erdélyi-moldáviai összefüggésekre tekintettel állítja fel sebtében a román kormány a nemzetiségi minisztériumot. Sőt, Vlădescu-Racoasa miniszter nyilatkozata szerint (megjelent a brassói Népi Egység 1944. november 14.-i számában): "Kötelességeink a velünk lakó másajkú nemzetiségekkel szemben ugyanazok, mint a román néppel szembeni kötelezettségeink."

A béketárgyalásokra való előkészület jegyében igen gyorsan - és a nyugati hatalmak által is jogszerűnek talált minőségben - alkották meg és hirdették ki a nemzetiségi alaptörvényt (1945. februárjában jelent meg). A dokumentum nem pusztán deklarálja a kisebbségek jogait, de szankciókat is hoz az ellene vétkezőkkel szemben fél évtől két évig terjedő börtönbüntetés kilátásba helyezésével. (A szerző megjegyzése: ha valaki komolyan vette volna ezt a státútumot, úgy - a 300 ezer németajkú román állampolgár Szovjetunióba hurcolása miatt - az egész román kormányzatot, hadsereget és rendőrséget a vádlottak padjára lehetett volna ültetni.)

A nemzetközi tárgyalásokon a román diplomácia - magától értetődően - gyakran hivatkozott a státútumra, viszont nem lehet a véletlen műve, hogy miután eldőlt Erdély sorsa, az 1946. novemberi választások után az alaptörvény értelmi szerzője, a polgári liberális Vlădescu-Racoasa kimaradt a kormányból.

1947-től azután megkezdődött a "nagy tisztogatás". Kurkó Gyárfást, a Magyar Népi Szövetség elnökét az "elvtelen magyar egység" hírdetésének vádjával mozdították el posztjáról. (Valóságos bűne - tájékoztat a szerző -, hogy ő terjesztette a román parlament elé a szövetség nemzetiségi törvénytervezetét,

amelyet egyébként a testület meg sem tárgyalt.)

Groza miniszterelnököt kötötte nyilvános ígérete, s így kinevezte még nemzetiségi alminiszterré Takács Lajost (persze a dolog szépséghibája, hogy eredetileg miniszterségről volt szó), akit néhány év múlva csendben menesztettek, s aztán az alminisztérium is lassan megszűnt.

Úgy látszik, hogy a mostani román hivatalosságok nem tudják: a nemzetiségi alminisztérium soha nem a kisebbségek érdekeit képviselte. Vagy ha mégis tudják, az azt jelenti, hogy a mai román közvélemény még egy ilyen, a román érdekeket képviselő hivatalt sem tud elfogadni. Ha pedig így van - hangzik a szerző summázata -, "akkor a mostani román valóságnak ez a legfélélelmetesebb arca".

Beke György: Az ámtítás minisztériuma. = Hítel, 4. évf. 1992. 3. sz. 16-19. p.

Ch. Gy.

A soknemzetiségű jugoszláv állam széthullása

A délszláv állam válságának története alapos elemzést érdemel. Annyi azonban a mai szemlélő számára is nyilvánvaló, hogy - jóllehet a nyílt válságtünetek 1990-ben váltak szembeötlőkké és drámaiakká - évek-évtizedek óta lappangó feszültségek bomlasztották a föderatív államot.

Az 1990. januári rendkívüli pártkongresszus után a Jugoszláv Kommunista Szövetségét (JKSZ) gyakorlatilag elparentálták. 1991 végén a fél ország lángokban állt, alig maradt igazi híve Jugoszláviának (aki ilyen nézetet vallott, az valódi véleményét leplezte).

A gazdaság régóta vajúdott, az egyes köztársaságok a romló ellátás ellensúlyozására saját megoldásokon gondolkodtak. Az 1986-ban miniszterelnökké kinevezett boszniai B. Mikulić meghirdette az egyeztetéses gazdaságirányítást. Elgondolása az volt, hogy a gazdaság érdemi résztvevőinek - a vállalatoknak, munkavállalóknak, bankoknak stb. - olyan közös döntéseket kell hozniuk, amelyek Jugoszlávia boldogulását tartják szem előtt. Ez az idealisztikus ötlet azonban csakhamar csődöt mondott, s Mikulić 1988 decemberében be is dobta a tűrközdöt.

A. Marković, az új (horvát nemzetiségű) szövetségi miniszterelnök 1989 tavaszán megkísérelte, hogy a gazdaságot függetlenítse a politikai széljárástól, s saját logikája szerint kerüljön sor szanalására. Legfőbb feladatnak az elszabadult infláció megfékezését tartották (a februári árak 246%-kal, a júniusiak már 552%-kal haladták meg az előző évi színvonalat). Ezért a német márkát tették meg a gazdaság mértékegységévé. Megkezdődött azonban a kormány és a szövetségi parlament kötélhúzása: a kormány szigorító intézkedéseit a parlament sorra-rendre keresztülhúzta. Szeptemberben az infláció meghaladta az 1000%-ot, s miközben a parlament gátolta a kormány erélyes intézkedéseit, a kommunista pártvezetés antiinflációs harcot követelt a kormánytól. Egyre-másra gubancolódtak össze az elintézetlen politikai és gazdasági problémák: a szlové-

nek politikailag helytelenítették a koszovói albánellenes intézkedéseket, erre a szerbek bojkottálni kezdték a szlovén árukat. A szerb kormány propagandakampányba kezdett, hogy polgárai tízéves lekötésre adjanak össze egy milliárd dollárt és 200 billió dinárt, amit az észak-nyugati köztársaságok a gazdaság menetébe való beavatkozásnak minősítettek (a gyűjtés egyébként 80 millió dollárnál és 380 millió dinárnál abbamaradt). A szerbek 1989 decemberében a szlovén fővárosban készültek tömeggyűlést szervezni, amit a helyi rendőrség megghiúsított. Erre hivatalosan is gazdasági blokádot hírdettek ki Szerbiában Szlovénia ellen. Szlovénia azzal reagált, hogy leállította az ún. fejletlen régió támogatását célzó központi alapba történő befizetéseit (márpedig ennek az alapnak 40%-át adta Szlovénia, s az alap igen fontos eszköz volt Belgrád kezében). Szerbia válasza: büntetővámat kell fizetni az összes szlovén árura (az áru értékének 50%-os szintjén!).

Az infláció 1989 decemberében rekordot döntött, megközelítette az egy évvel korábbi szint 2700%-át. Marković drasztikusan leértékelt a dinárt (egy márka 70 ezer dinár lett), féléves bérestoppot rendelt el, a kiskereskedelmi árak négyötödét liberalizálta, és külföldi árukkal próbálta letörni a hazai előállítók monopóliárait (a Nemzetközi Valutaalap nemcsak szóban, de 600 millió dolláros alappal tevőlegesen is támogatta Markovićot).

A kereskedelem azonban az olcsó külföldi árut is drágán értékesítette (1990 nyarán a jugoszláv árszínvonal 20%-kal meghaladta a fejlett államok átlagszintjét). Marković a bérek emelkedését is igyekezett megállítani, minthogy azok 11%-os termelésviszsaesés mellett a duplájukra emelkedtek.

Az emberek pánikhangulata odáig terjedt, hogy napok alatt szinte kiürítették a bankokat, felvéve minden pénzüket. 1990 decemberében zárolták a devizaszámlákat, s csak meghatározott összegeket lehetett felvenni.

A szerb szeparatista rendbontások miatt Horvátország idegenforgalma évről-évre csökkent. Mindezen aggasztó jelek ellenére a jugoszláv szövetségi államelnökség felszólította a kormányt, hogy igyekezzék gazdaságélénkítő intézkedéseket foganatosítani. A kormány viszont hasztalan igyekezett a törvényhozástól széleskörű gazdaságirányítási jogkört kapni. 1990 végére drasztikusan csökkentek a köztársaságok központi kasszába történő befizetéseit (a napi 300 millió dinár helyett csak pár millió érkezett). Miközben a kormány sikernek könyvelhette el az infláció lefékezését (alig növekedett 100%-kal), tovább folyt a szövetségi parlamenttel vívott erőpróbája: az ha egy-egy intézkedését el is fogadta, de másokkal mindjárt gúzsba is kötötték. Közben Szerbia mezőgazdaságának tönkretételével vádolta a szövetségi kormányt, majd a szerb parlament saját különleges törvényeket hozott, s tucatszori szövetségit annulált.

Egyre mélyebb válság rázta meg Koszovót, ahol a szerb politika hallani sem akart az albán nemzeti törekvésekről. 1989 nyarán olyan demonstratív politikai perek kezdődtek albán közéleti tényezők ellen, amelyeket a nemzetközi közvélemény frissen lett sztálinista koncepciók pereknek nevezett. Az albánok fokozatosan a nemzetközi színpad szereplőivé váltak: kiléptek a pártból, a szakszerve-

zeből, a kormányból, és a horvát és szlovén tömegkommunikációs eszközök révén rendszeresen beszámoltak a szülőföldjüket ért legújabb jogtiprásokról. 1990 júniusában a koszovói parlament 101 albán képviselője önálló köztársaságnak minősítette a tartományt. A szerbek kormánybiztost küldtek az elektromos művek élére, hogy nyomást gyakoroljanak az albánokra, majd július 5-én a szerb parlament feloszlatta a koszovóit, továbbá 1300 albán nemzetiségű rendőrt kényszernyugdíjazott. A koszovói pártok egyhangúlag úgy foglaltak állást, hogy az albánok részvétele nélkül képtelenség Jugoszláviát megreformálni. A szerb politika kétarcúságát bizonyítja, hogy míg Koszovóban "történelmi jogaikra" hivatkozva állnak ellent a 80%-os többségű albán lakosság méltányos követeléseinek, addig a Vajdaságban épp fordítva érvelnek, s jöllehet csak 300 éve nyertek letelepülési engedélyt e területekre, most éppen többségi számarányukra hivatkozva fokozatosan kiszorítják eddigi jogaikból a magyarokat. Hasonló a helyzet Horvátországgal: míg Koszovóban erőszakkal akadályozzák meg a többségi albánok törekvéseit, itt a 600 ezer szerb autonómiát, sőt elszakadást követel magának.

A JKSZ 1990 folyamán hatalmának javát elveszítette. Jelképes lehet, hogy elsőként a pártlapnak számító Kommunista című folyóiratnál szűnt meg 1989. szeptember közepén a helyi pártszervezet. 1990. január 23-án hajnalban a szlovén kommunisták kivonultak a rendkívüli kongresszus üléséről, s a május végi második ülészakon rajtuk kívül már a horvát és macedón kommunisták is hiányoztak.

1989 nyarán jelentek meg a többpártrendszer csírái. December első felében jött létre a Szlovéniai Demokratikus Ellenzék (DEMOS) elnevezésű antikommunista szövetség, s pár nappal később Horvátországban is bevezették a többpártrendszert. 1990 áprilisában Szlovéniában a szabad választásokon döntő győzelmet aratott a DEMOS, ugyanakkor a nemzeti ellenállás jelképévé vált kommunista M. Kučan szerezte meg az elnöki széket. Horvátországban a Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) vált a nemzeti érdekek prominens képviselőjévé, élén a korábbi partizán F. Tudjman tábornokkal. A szlovén után hamarosan lefolytatott horvát választásokon a HDZ a parlamenti helyek 80%-át kapta meg, elnökké Tudjmant választották.

A szerb kommunisták egy tömegszervezettel összefogva létrehozták a Szerb Nacionalista Pártot, élén az ország erős emberének tartott S. Milošević-csel. Az alapító nagygyűlésre 1990. június 16-án került sor. Szerbiában két ellenzéki párt kristályosult ki: V. Drašković Szerb Megújulási Mozgalma és D. Mićunović Demokratikus Pártja. Az őszi választásokon a szocialisták - a tömegtájékoztatási monopólium birtokában - elsöprő győzelmet értek el a mandátumok 78%-nak megszerzésével, miközben az albánok bojkottálták a koszovói választásokat.

Szerbiát megelőzően esett át választásokon Macedónia és Bosznia-Hercegovina. Az előbbi köztársaságban a nemzeti szárny győzött a kommunisták és a lakosság 30%-át kitevő albánok képviselői előtt. Az utóbbiban a kommunistákat szinte lesöpörték: csak 14 helyet kaptak a parlamentben, szemben a mohame-

dának 86, a szerbek 70, és a horvátok 45 helyével.

Az 1990. május elején hivatalát elfoglaló új államelnök - a Milošević bizalmát élvező B. Jović - rendkívüli intézkedésekkel fenyegetőzött a szlovén és horvát választási eredmények láttán. Az erőszakos együtt-tartás ellen Szlovénia energikusan lépett fel: május végén véglegesen beszüntette a központi fejlesztési alapba történő befizetéseit, majd július 2-án a szlovén parlament a köztársaság teljes függetlenségét nyilvánította ki. Július 17-én Horvátország is beszüntette a Belgrádnak szóló befizetéseket.

Nyáron drámaivá vált a helyzet a horvátországi szerbek lakta körzetekben, különösen Knin környékén, ahol a szerbek elbarikádozták az országukat, s gyakorlatilag lehetetlenné tették a tengermelléki idegenforgalmat. Rendőrörsöktől fegyvereket zsákmányoltak, felrobbantották a vasútvonalakat. Szeptemberben a horvát rendőrség megpróbált erőszakkal rendet teremteni, erre október elején a szerbek lakta helységek polgármesterei kikiáltották a szerb autonómiát. Szerbia élelmiszer- és gyógyszer szállítmányokkal jelezte velük való teljes szolidaritását, a szerb pártok pedig a horvát terror elleni védelem megszervezésének szükségességéről beszéltek.

Szeptember végén Szlovénia átvette a területvédő alakulatok feletti irányítást a szövetségi hadügyminisztériumtól, mire a szövetségi elnökség ezt törvényellenesnek minősítette. Október közepén a horvát és szlovén vezetők közös dokumentumot írnak alá lehetséges konföderatív jellegű együttműködésükről (közös posta, telekommunikáció, vasút, belső piac, s a nemzeti hadseregek egy töredékének közös irányítása). Szerbia az efféle konföderációt mereven elutasította. A szerb miniszterelnök éles kirohanásával "elfogadhatatlannak" minősítette, hogy Jugoszlávia helyén olyan önálló államok jöhessenek létre, amelyekben a szerb lakosság kisebbséggé válnék.

Ugyanakkor október 23-án Szerbia de facto szintén kilépett a közös jugoszláv jogrendből, amikor is a szövetségi kormány gazdasági hatáskörének java részét egyoldalúan átvette. Marković szövetségi kormányfő "Jugoszlávia elleni vám- és gazdasági háborúnak" minősítette e döntést.

December második felében a szlovén népszavazáson 92%-os részvétel mellett a többség (95%) a függetlenség mellett döntött. Ugyanezen napokban Horvátország új alkotmányt fogadott el, melynek lényege a teljes szuverenitás nyilvánítása volt.

A gazdaság teljesen ellehetetlenült. A köztársaságok 1990 utolsó öt hónapjában 15 milliárd márkával többet költöttek, mint amennyi a szövetségi költségvetés szerint jogukban állt volna. Mindenki mindenkinek tartozott. 1991 elején a szlovén kormányfő saját valuta bevezetéséről beszélt.

Különleges fontossága okán foglalkozni kell a Jugoszláv Néphadsereg (JNH) szerepével és helyzetének alakulásával. A JNH 1948-ban Európa harmadik szárazföldi hadserege volt. Tito halálakor létszáma 220 ezer körül mozgott, 1990-re azonban 150 ezerre apadt. Az elmúlt évtizedben a költségvetés hadikiadásai 7,5-ről 4,5%-ra csökkentek. A jugoszláv hadi-ipari komplexum korábban bármely

külföldivel vetekedett (a fegyverexport még a turisztikai bevételeket is felülmúlóan jövedelmező volt).

Milošević Szerbiája a JNH természetes szövetségese lett, de a szövetség aláásta a köztársasághoz fűződő kapcsolatait. 1991 elején Szlovénia leállította területéről a katonai behívásokat (a JNH-ba), majd példáját Horvátország is követte.

A demográfiai viszonyokból következően a JNH minden harmadik újonc alban nemzetiségű, ami szintén komoly problémák melegágya. A JNH korábban a hat köztársaság és autonóm tartomány szerint tagolódott. Ezen a védelmi miniszter változtatott, s napjainkban négy szárazföldi és egy tengeri magasabb egységből áll. A hadsereg meglehetősen korszerű felszereléssel rendelkezik. A fegyverzet elsősorban szovjet gyártmányú vagy szovjet licenc alapján hazai előállítású. A gazdasági problémák azonban mindinkább aláássák a JNH ütőképességét (pl. takarékosági megfontolásokból jelentősen csökkentették a hadgyakorlatok számát).

A tisztikar 96%-a tagja volt a kommunista pártnak, egészében a JNH párt-szervezete 100 ezres létszámmal működött. A kelet-európai szocialista államok gyakorlatától eltérően, a JNH az ötvenes években gyakorlatilag kivonta magát a civil politikai ellenőrzés alól, Tito halála után pedig lényegesen privilegizált helyzetre tett szert az állam életében.

A köztársaságok nyelve de jure a JNH-ban is hivatalos volt, ám gyakorlatilag csak a szerb nyelv használata érvényesült benne. Amikor az 1989-es politikai küzdelmek közben a leszerelés lehetőségeinek hangoztatása mellett többen a hadsereg nyelvi viszonyainak demokratizálása mellett szálltak síkra, akkor ez a JNH hivatalos állásfoglalásában Jugoszlávia és a JNH elleni lázító megnyilatkozásnak minősült.

A JNH minden ilyen jellegű ünnepélyes kinyilatkozása ellenére sem vált internacionalista hadsereggé. A tisztikar nemzetiségi összetétele jelentősen eltér a lakossági arányoktól: míg a szerb, a montenegrói és "jugoszláv" önmínősítésű lakosság százalékaránya 39,7 + 2,5 + 1,3, addig a tisztikarban ez az arány: 60,0 + 6,2 + 6,7% (43,5 contra 72,9%). Ezek az 1981-ből származó adatok még jobban eltorzulhattak a szerbek és szövetségeseik javára.

A jugoszláv fegyveres erők egészen speciális válfaját képezik a csupán könnyűfegyverrel ellátott területvédelmi alakulatok. Ezeket Tito a Csehszlovákia elleni 1968-as szovjet és csatlós invázió után állította fel. Lényegi eltérésük a hadseregtől abban áll, hogy irányítás és pénzügyi ellátás tekintetében eredetileg a köztársaságok hatáskörébe tartoztak (az ellátás szintjét illusztrálhatja, hogy míg a JNH létszáma ezen erőknél 4-5-ször kisebb, pénzügyi keretei 12-szer nagyobbak). A 80-as évek közepén a hadsereg vezetői elérték, hogy a területvédelmi erőket irányításilag magukhoz vonják, jöllehet ez ellentmondott az alkotmánynak, s e lépésükről a parlamentet még csak nem is értesítették.

1990 áprilisában és májusában a JNH vezetői voltaképpen puccsszerű eszközökkel akarták meggátolni a szlovéniai és horvátországi politikai változásokat.

Kihasználva teljesen független helyzetüket és infrastruktúrájukat, a politikai vezetés hozzájárulása nélkül kivontak például a horvát területvédő alakulatoktól 200 ezer kézifegyvert. Kučan szlovén elnök egy beosztott tisztől értesült a manipulációkról, mikor már onnan is elszállították a fegyverek felét. Az akciót mindenestre sikerült neki leállítania.

A tehetséges politikai ellenfelek preventív leszerelését a JNH azzal indokolta, hogy így kívánja megakadályozni egy véres polgárháború kirobbanását. Ugyanakkor azt nem akarta vállalni, hogy a horvátországi szerb felkelőktől is kivonja a fegyvereket. Voltaképpen a JNH és egyre élesebb konfrontációba kezdett az új nem kommunista köztársasági establishmentekkel. Szlovénia erre fegyvereket vásárolt a nyugati országoktól kezdve egészen Szingapúrig bezárólag. A 80 ezres szlovén területvédelmi alakulatok megfelelő alapul szolgálnak a szlovén reguláris hadsereg létrehozásához. Horvátországban nehezebb képlet érvényesült: a területvédelmi alakulatokat leszerelte a JNH, a rendőrség erősen infiltrált volt szerbekkel, s ezért a rendőrségi tartalékalakulatokat és a kormánypárt tagjait kezdték felfegyverezni, méghozzá a belgrádi tiltakozás ellenére a magyarokkal lebonyolított fegyvervásárlás révén. 1991 végén a horvát érzelmű fegyveres alakulatok 20 ezer főt számlálhattak. A hadsereg intenciójára a szövetségi államelnökség még 1991 elején olyan határozatot hozott, hogy le kell fegyverezni az összes nem hivatalos fegyveres alakulatot (főleg a szlovén és horvát erőkre gondolva). Egyidejűleg propagandakampányt kezdtek a horvát védelmi miniszter ellen, katonai bíróság elé állítva őt (mire a horvát parlament mentelmi jogot biztosított minden miniszterének).

1991 márciusában a JNH olyan elvi nyilatkozatot bocsátott ki, amelynek lényege, hogy a hadsereg Jugoszlávia - általa értelmezett - érdekeit szem előtt tartva maga fogja meghatározni a konfliktusokban való részvételének módozatait.

1991 derekán a polgárháború már több száz áldozattal járt. A szerb felkelők minden támogatást megkapnak Szerbiától: a JNH nyilvánvalóan szerb hadsereggé alakult át. Ennek is betudható, hogy Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina és Macedónia területéről gyakorlatilag leállt az újoncok bevonulása.

A nemzetközileg mérvadó erők ekkor még nem tudtak lemondani az egységes Jugoszlávia ábrándjáról - legyen szó akár az amerikai, a szovjet, vagy a legtöbb európai állam irányító tényezőiről (vö. az Európai Közösség augusztus 27-i nyilatkozatával).

A horvátok autonómiát kínáltak fel a szerb lakosságnak (12%). A szerbek azonban egész Jugoszláviában változatlanul ragaszkodtak ahhoz, hogy államalkotó nemzetnek minősüljenek, s a horvát autonómiajavaslatokat perfid trükknek bélyegezték. A tomboló "autista nacionalizmus", amely csak saját érdekeit látja, egyre inkább veszélyes a Jugoszlávián túli világra is. A belgrádi centralizmus a Vajdaság speciális helyzetét is megszünetette - ahogy azt a vajdasági ellenzéki szerb politikai szervezet kimondja. Ez a szervezet területi autonómia visszaállí-

tása mellett a demilitarizálást is sürgeti.

Brey, Thomas: Jugoslawien: Der Vielvölkerstaat zerfällt. 1-2. = Osteuropa, 41. Jg. 1991. 417-430, 709-724. p.

Bebler, Anton: The Military and the Yugoslav Crisis. = Südost-Europa, 40. Jg. 1991. 3-4. H. 127-144. p.

Reuter, Jens: Zagreb und Belgrad zum Krieg in Kroatien. Wiederstreitende Meinungen zum Kernpunkt des Konflikts. = Südost-Europa, 40. Jg. 1991. 9. H. 415-522. p.

Vajdaság: önkormányzat vagy függetlenség. = Magyar Hírlap, 1992. január 27. 8. p.

S. P.

A Pamjaty-mozgalom a Nationalities Papers különszámának tükrében

"Pandora szelencéjét nyitjuk-e fel, vagy valóban megérdemli a tudományos igényű vizsgálatot ez a koherens szervezeti struktúrát nélkülöző 'mozgalom', amely az elmúlt néhány évben éppannyi lelkes támogatóra, mint ahány keserű ellenfélre talált a laikusok, a napi sajtó és a tudományos élet képviselői körében?" - teszi fel a kérdést a Nationalities Papers szerkesztője a különszám bevezetőjében. Egyszeri felvillanás, mulandó jelzés-e, a Szovjetunióra irányított radar-ernyőkön, avagy napjaink Mein Kampfjának szörnyű következményekkel fenyegető felbukkanása?

A különszám közleményei, az olvasók leveleit és vitázó cikkeit is várva, megkísérlik tisztázni a Pamjaty "üzenetét", helyét találni a mai orosz nacionalista mozgalmak körében, számot vetni "judeomániájával", kihüvelyezni zavaros aktivista programjait, felmérni a liberális szovjet sajtó reagálásait gyűjtő hatású követeléseire, és beilleszteni legitimációját a peresztrojka célkitűzései közé.

A különszám közleményeiből kettőt mutatunk be, úm. John B. Dunlop cikkét a mai orosz nacionalizmus szervezeteiről, és a Pamjaty manifesztumát. Kiegészítésként egy Pamjaty-tárgyú hazai dolgozatra - Dalos Györgyére - is felhívjuk a figyelmet.

John B. Dunlop, a Hoover Institution munkatársa mindenekelőtt azt állapítja meg, hogy az utóbbi másfél-két év folyamán az orosz nacionalizmus konzervatív és liberális irányzatai egyaránt élénk tevékenységbe kezdtek a "nép körében".

Fellépésük reakció a Szovjetunió-szerte, különösen a balti és a déli köztársaságokban felbukkant és megerősödött népfrontmozgalmakra. E köztársaságokban az orosz nemzetiségűeket "külföldiként", "bevándorlóként" vagy egyszerűen "megszállóként" kezelik. Elsőként a konzervatív orosz nacionalizmus fóruma, a Literaturnaja Rosszija figyelmeztetett a "ruszsofóbia" veszedelmes növekedésére. 1988 novemberében megalakult az Orosz Művészek Társasága, többek között olyan ismert írók részvételével, mint Valentyin Raszputyin, Vaszilij Belov és Viktor Asztafjev. Az általa kibocsátott felhívás a Szovjetuniót alapvetően Oroszország - mint mag - köré épült képződménynek tekinti, ostromozza a gazdasági és társadalmi bajokat, és szorgalmazza a gazdasági életet

ellenőrző "gazdasági társaságok" létrehozását, a kisebbségben élő népekkel való kapcsolatok fejlesztését, az ifjúság katonai-hazafias nevelésének megjavítását és az "Oroszország Hangja" nevű információs iroda fellállítását. Az 1989-ben létrejött Alapítvány a Szláv Irodalomért és Kultúráért Társaság orosz, ukrán és belorusz összefogást hirdet, és a Szovjetuniót eddig összetartó marxizmus-leninizmus helyett a pánszlávizmusban és az ortodox kereszténységben keresi az összetartó erőt. Az Oroszország Egyesült Tanácsa nevű szervezet az Orosz Művészek Társaságának kezdeményezésére született, s mint ilyen élesen támadja a balti köztársaságok, illetve Moldávia törekvéseit, és a Szovjetunió összetartása érdekében az alsóbb néprétegekben, a hadseregben, továbbá a mintegy 55 milliónyi hívőt tömörítő orosz ortodox egyházban szeretne támogatásra szert tenni.

E konzervatív nacionalista szervezetek egyike a Pamjaty. Tagsága kicsi, széttagolt, s bár 1987-es első jelentkezésekor külföldön is nagy port vert fel a cionista-szabaddkőműves összeesküvéssel kapcsolatos hangzatos propagandája, valójában csak a lumpen-intelligencia és a munkásosztály szűk körében vannak támogatói. A Pamjaty nem kapott-kap meghívást az igen széles körre támaszkodó Országos Egyesült Tanácsa fórumaira sem.

"Ha a Pamjaty a konzervatív nacionalizmus szélső-jobb szárnyát képviseli, akkor a Keresztény-Hazafias Unió a szélső-bal szárnynak tekinthető", - mondja szerzőnk, de a szervezet programjából csak annyit közöl, hogy a demokrácia és a parancsuralom elemeit próbálja kombinálni. Míg az Unió keresztény megújulást hirdet, egy másik konzervatív csoportosulás, a Nemzeti Bolsevikok csoportja a marxizmus talaján igyekszik a széthullóban levő Szovjetuniót összetartani.

A moszkvai Szülőföld Társaság akadémikusok, műemlékvédők és katonák támogatását élvezi. A Szülőföld Szellemi Újjászületésének Uniója is létrejött 1989 tavaszán, elnöke a nemzeti bolsevik Mihail Antonov lett. Ebben a szervezetben proto-fasiszta indulatok munkálkodnak, bár ennek ellenére élesen elhatárolja magát más hasonló szervezetektől, így a Pamjatytól is.

Az Irodalom- és Művészetbarátok Összorosz Egység Mozgalma ifjúsági irodalmi klubhálózat szervezésével igyekszik az "ősi Rusz" szellemét feléleszteni.

Az előzőeknél fontosabb és nagyobb hatású szervezetnek tűnik az 1989 szeptemberében alakult OFT, a Dolgozók Egységfrontja, melynek vezetőjét, Venjamin Jarint a London Economist "potenciális orosz Perón"-ként mutatta be. Tömeggyűléseiken a gazdasági reform beszüntetését, a magánvállalkozások tilalmát és az árak befagyaszttását követelik.

A liberális orosz nacionalisták több kísérlet után 1989 szeptemberében hozták létre az OSZSZK Népfőnját. Nyugati típusú liberális programja, melynek fő fóruma a Szergej Zaligin irányította Novij Mir, elsősorban a többpárti demokrácia, a kommunista párt vezető szerepének eltörlése, a független bíróságok és a helyi tanácsok megerősítése körül kristályosodik ki. A Népfőnt hatékonyságát akadályozza, hogy tagságán belül a "demokraták" és a "hazafiak" nem tudnak egymással megegyezni. Új elemként 1990 áprilisában megalakult Moszkvában

a Keresztény Demokrata Párt is.

Szerzőnk a konzervatív és a liberális nacionalista szervezetek, illetve elképzeléseik egyetlen lehetséges egységesítőjének Szolzsenyicint tartja.

A különszám másodikként említett dokumentumát, az 1989. január 12-én kelt Pamjaty-manifesztumot, John Garrard tette közzé. Ez a dokumentum a követelések hosszú sorából, néhány kijelentésből áll, és egyfajta retorika jellemző rá.

Követelések a következők: az állam gyarmati helyzetből való felszabadítása; az oroszok és az ország más népeinek genocídiumáért felelős személyek megnevezése; a cárgyilkosság körülményeinek felderítése; az egyház és az állam tényleges szétválasztása, a vallásszabadság, különösen az ortodox egyház szabadságának garantálása; a legyilkolt papok nevének nyilvánosságra hozása; a papgyilkosok törvény elé állítása; a lerombolt egyházi objektumok listájának publikálása; a templomrablók nevének közzététele és megbüntetése; a vallásüldözés és egyéb népellenes merényletek eseménytörténetének feltárása; a vallási objektumok megszenteltetésének megszüntetése; a lerombolt és megsérült templomok stb. felépítése, illetve helyreállítása, az elrabolt egyházi tulajdon visszaszolgáltatása; új egyházi objektumok építése; a szertartások felújítása minden templomban, így a Kremlben lévő Uszpenszkij székesegyházban is; az ateizmus és a vallás szétválasztása; gazdasági autonómia minden köztársaságnak; a saját munkából való megélhetés garantálása; a hadsereg megerősítése; életbiztosítás a békeidőben külföldön szolgáló katonáknak; az afganisztáni invázió megszüntetése, a felelősök megbüntetése; az idősek, különösen az idős parasztok széles körű és rendszeres védelme; a nagycsaládosok és az anyák pénzügyi támogatása; a női és a gyermekmunka kizsákmányolásának törvényes üldözése; az emberek mérgezésének megszüntetése; a káros tervek finanszírozásának felfüggesztése, a kutatóintézetek számának csökkentése; a politikai manipulálást terjesztő sajtó és tömegkommunikáció betiltása; a nemzeti tömegkommunikációs szervek létrehozása; a demoralizáló művészet és könyvkiadás törvényes felelősségrevonása; földreform; a környezet pusztításának megakadályozása; a Népi Küldöttek intézményének visszaállítása; az ország történelemhamisítójának törvényes üldözése; a Szentírás tanulmányozásának tantervekbe iktatása; büntetőeljárás a jelenlegi tanterveket jóváhagyó csinovnyikok ellen; a nómenklatúra minden kedvezményének megszüntetése; a munkásság tulajdonlásának biztosítása; a külföldi kereskedelmi megállapodások nyilvánosságra hozása; harc a közérdek megsértői ellen; az orosz nép egyenjogúsítása az ország más népeihez képest; orosz tudományos-művészeti intézmények létrehozása; részarányos nemzeti képviselő követelése a kormányban és a tudományos-művészeti intézményekben; az országgyűlő protekcionizmus megszüntetése; a nemzeti érdekek védelmének megkövetelése a tisztviselők munkájában; minden nép szabadság- és önbecsüléshez való jogának biztosítása; az anyanyelv tisztaságának és gazdagságának ápolása az orosz nyelvi akadémia irányításával; a mesterséges asszimiláció megszüntetése, a családi tűzhely

megbecsülésének újraélesztése; az Ural, Szibéria és az Orosz-Észak bűnözőkkel való betelepítésének megszüntetése; a szeparatizmus és a nemzetiségi ellenségeskedés szftóinak megbüntetés; valódi autonómia biztosítása a köztársaságok számára egy egyesült és oszthatatlan állam keretében; a hagyományos orosz zászló és címer visszaállítása; a saját állampolgárok elsőbbségének biztosítása a külföldiekkel szemben; szűnjék meg a párt- és kaszt-szempontok szerinti kinevezési gyakorlat; az ország valamennyi településének azonos elbírálása szerinti kezelése és élmezése; az ország természeti kincsei kifosztásának megszüntetése; a műtárgyak, régiségek és egyéb nemzeti kincsek kivitelének betiltása; a koncessziók útján való kizsigerezés lehetetlenné tétele; az álnevek mögé bújó személyek felfedése, az álnevek használatának betiltása; a levéltárak megnyitása az ország valódi történetének bemutatása érdekében.

Ezt a - mint látjuk: kevésbé strukturált - követelést itt-ott kijelentések szakkítják meg: "A Pamjaty Nemzeti Hazafias Front nem politikai szervezet" (preambulum); "Nagy-Oroszország örökkévaló" (2. pont); "Túrhetetlen helyzet, hogy saját földünkön másodoszályú állampolgárok vagyunk" (53. pont); "Népünk képes arra, hogy kincseivel és erőforrásaival maga gazdálkodik" (58. pont); "Meg vagyunk győződve róla, hogy népünk szellemi megújodása csakis belülről mehet végbe" (61. pont.).

A manifesztum retorikáját érzékeltessék a következő idézetek: "Célunk szülőföldünk népének egyesítése és szellemi megújítása, azé a népé, amelyet megkínzott és kizsákmányolt az agresszív cionizmus, a talmudista ateizmus és a kozmopolita kapzsiság" (preambulum); "a világméretű cionista oligarchia" (1. pont); "Azok a tömegkommunikációs intézmények, amelyek nem veszik figyelembe a káderállomány nemzetiségi arányait, nem tekinthetők orosz, hanem csak oroszul beszélő médiáknak" (28. pont); "Kinek jutott eszébe az a förtelmes gondolat, hogy a gyermekekkel nem szabad Istenről beszélni?" (35. pont); "Tiszteletes ember nem húnyhat szemet ama cionista állammal kötött kompromisszumok fölött, amelyet a zsidó fasizmus tanai alapján hoztak létre" (40. pont); "A nép árulóinak el kell tűnniük e földről" (41. pont); "A szeparatizmus és a nemzetiségi ellenségeskedés minden előfordulása a gonosz cionista-szabaddkőműves provokáció következménye" (50. pont); "a nemzetközi haszonleső cionista kapitalisták" (56. pont); "a cionista-szabaddkőműves kapitalisták" (58. pont); "Az országunkban végbement cionista népirtás során több embert öltek meg, mint az emberi történelem valamennyi háborújában" (60. pont); "Velünk született jogunkat nem fogjuk eladni a cionista korcsoknak egy tál lencséért" (záróbekezdés).

John Garrardot ez a manifesztum a Náci Párt 1920-ban keletkezett 25 pontos programjára emlékezteti, amelyből a Pamjaty-követelményekkel való összehasonlítás végett tizet ténylegesen is idéz. (E program forrásdokumentuma: Hochfeld, Johannes: Deutsche Reichsgeschichte in Dokumenten. 1849-1926. 2. Bd. Berlin, 1927, Verlag für Politik und Geschichte. 790-793. p.

Végül egy hazai Pamjaty-értékelést ismertetünk. Szerzője - Dalos György - a Pamjaty 1985-ös "zászlóbontásától" kezdve követi figyelemmel a mozgalom sorsát, s benne az akkortájt kezdődő "új szovjet pluralizmus" egyik megnyilvánulását látja. A Pamjaty (Emlékezet) indulásakor Dmitrij Vasziljev a klasszikus orosz kulturális értékek védelmére hív fel, az azóta is előtérben levő judeofóbia hangoztatásával: "Ha kielemezzük a művészeti szövetségek, az orvostudomány, a sajtó és a művészet százalékos (személyi) összetételét, akkor meglehetősen furcsa adatra bukkanunk - arra, hogy ott a zsidó származású emberek aránya eléri az 50-70%-ot."

Hogy ki az ellenség, azt egy évvel később, a Pamjaty rigai tanácskozásán fejtette ki Vasziljev: "Ellenség az, aki a cionizmust és a szabadkőművességet tudatosan vagy tudattalanul merő kitalálásnak tartja." Dalos észreveszi, hogy "e szóáradatnak nem a tartalma, hanem a retorikája a legfigyelemre méltóbb. Az 'ellenség' szó mániákus, monoton ismétlődése, ez a súlykolás a náci propaganda kedvelt eszköze volt."

A Pamjaty aktív támogatóinak körét Dalos így jellemzi: "A 'Hazafias Egyesülés' aktív résztvevői, zömmel a közönsége is az értelmiség alsóbb rétegeiből került ki. Az előadóknak feltett kérdések olyan szegényes tényismeretről tanúskodnak, amely a "Pamjaty" híveit megkülönbözteti mind a hivatalos kultúra berkein belül élő értelmiségtől, mind pedig a hagyományos disszidens csoportoktól".

Dalos kétkedve számol be a nevezetes írónak, Valentyin Raszputyinnak a Pamjaty védelmében főlvállalat szerepéről. Raszputyin szerint a pamjatyosok "őszintén, bár talán ügyetlenül aggódnak a haza sorsán". Eközben az író két körülményről feledkezik meg: "Vasziljevüket nem egyszerűen csak hasonlítgatják a század eleji "feketeszázások" szélsőjobboldali mozgalmához, hanem ők maguk tesznek kísérletet e mozgalom 'orosz hazafiságként' való rehabilitására, a másik pedig, hogy a fekete inget sem rájuk festették, hanem ők maguk öltötték fel azon a bizonyos leningrádi tüntetésen."

Dalos pesszimista távolságtartással a következőképpen összegzi megfigyeléseit: "Én innen, Közép-Európából nézve megvallom, hogy legalább annyira a forró hazaszeretetet érzem ki belőle, mint az ezzel együtt járó (és az orosz hagyományoktól sem idegen) önkorbácsolást. Márpedig mi várható attól az újjászületést hirdető nemzettudattól, amely ezzel az egyszerű képlettel sem tud mit kezdeni?"

Dunlop, John B.: Russian Nationalism Today: Organizations and Programs. = Nationalities Papers, 19. vol. 1991. 2. no. 146-166. p.

Garrard, John: A Pamyat Manifesto. = Nationalities Papers, 19. vol. 1991. 2. no. 134-145 p.

Dalos György: A "Pamjaty" és az orosz nacionalizmus. = Mozgó Világ, 1989. 5. sz. 101-114. p.

T. A.

Fajgyűlölet, antiszemitizmus és politikai válasz Franciaországban: Carpentras hatása

1990. május 10-re virradó éjszakán Carpentrasban 33 (a valóságban 34) zsidó sírt rongáltak meg ismeretlen tettesek, egy két héttel korábban meghalt 81 éves férfi tetemét pedig karóba húzták.

Az ezt követő eseménysorozatot szerzőnk minuciózus tényfeltáró tanulmányban rekonstruálja. Belőle - éppen minuciózussága miatt - csak a legfontosabb eseményeket és következtetéseket tudjuk idézni.

A hírt hatalmas felzúdulás fogadja. Egy hét alatt az országban 50 olyan megmozdulás zajlik le (közülük a május 14-i párizsi a legátfogóbb), amely közvetlen összefüggésbe hozható a carpentraszi eseményekkel, továbbá 15 olyan, amely az antiszemitizmus elleni tiltakozást a fajgyűlölettel szembeni tiltakozássá bővíti.

A megmozdulások méretei meghaladják a párizsi Kopernikusz utcai zsinagógát 1980. október 4-én ért támadásra reflektálókét. És még egy lényeges különbség: míg a Kopernikusz utcai merényletet követő tüntetések ellenzékiek, kormányellenesek voltak, addig a carpentraszi sírgyalázás elleni tiltakozás élén az elnök és a kormány áll, amelynek az ügy kapcsán párt- és nemzeti konszenzust sikerült teremtenie a Nemzeti Front, azaz Le Pen folyvást erősödő mozgalma mint az antiszemitizmus és általában a fajgyűlölet gerjesztője ellen.

Le Pen és mozgalmának népszerűsége a Carpentras előtti hónapokban igen magas értéket mutatott (pl. május elején 18%-os volt). Az antiszemitizmuson kívül a főként a magreb országokból származó bevándorlókat sújtó fajgyűlöletnek is sokasodtak a tényei (gyilkosságsorozat). A rendőrségi statisztikák igazolták ezeket a trendeket. A fajgyűlölő bűncselekmények száma már 1981-től emelkedett, a fenyegetéseké pedig 1987 után ugrott meg. A zsidók esetében a bűncselekmények száma 1986 után indult enyhe növekedésnek, míg a fenyegetéseké 1984-től kezdve fokozódott.

A kormányzat már a carpentraszi sírgyalázás előtt egy fajgyűlölet elleni nemzeti tervet dolgozott ki, amely elsősorban a bevándorlás kérdéseivel foglalkozik. Carpentras mindenestre határozottabb cselekvésre készíti a kormányt és az államigazgatást (bizonyos kiadványok betiltása, jobboldali tanárok felfüggesztése, Le Pen gyűléseinek korlátozása, illetve nem engedélyezése stb.). A kormánynak a tennivalók megbeszélésére még az ellenzéket is sikerült kerekasztalhoz leültetnie. A háttérrel mindehhez a júliusban is folytatódó tüntetések és különféle antirasszista szerveződések szolgáltatták.

"A carpentraszi eseményeket követő mozgósítás a politikai követelményen túl az egész társadalomra hatást gyakorolt. Magával vonja Le Pen és követői bojkottálását, illetve növeli a fajgyűlölet és az antiszemitizmus problémái iránti fogékonyságot."

Le Pen e helyzetben ellentámadásba ment át. Tagadja, hogy kijelentéseinek hatása volna a franciaországi antiszemitizmus és fajgyűlölet erősödésére. Carpentrast provokációnak minősíti, amelyet bárki (pl. az arab szélsőségesek, a

KGB) elkövethetett, akár maguk a zsidók is. Érvei között van az a tény is, hogy a tettesek nem kerültek kézre. (Érdekes, hogy erre az antiszemitizmus fenyegetéseiben érdekelt Simone Veil is emlékeztetett.)

"A Carpetras meggyalázását követő reakciók megerősítik a politikai folyamatmodell érvényességét, jól érzékeltetik a tiltakozó akciók és a politika közötti bonyolult kölcsönhatásokat . . . Mennyi ideig tartanak ezek a hatások? Milyen mértékben valósítják meg a mozgalom eredeti céljait?"

Féltő, nem sokáig, illetve ellenkező hatást érnek el, mint amilyeneket a mozgalom eredetileg kitűzött. Ennek jelei: felbomlik a kerekasztal, nem sikerül elérni konszenzust az idegengyűlölet ellen fellépő törvényt illetően, nem oldódik meg a bevándorlók szavazati jogának a kérdése, egyhül a Le Penre nehezedő nyomás, ismét növekedni kezd a Nemzeti Front népszerűsége, fokozódik a francia zsidóság kivándorlási hajlama, a magrebiek bizonyos féltékenységet mutatnak a zsidósággal szemben stb. Azt mondhtani: a "Carpentras-gépezet" újra elindult, ám ezúttal az ellenkező irányba, a Nemzeti Front érdekeit szolgálva.

Mayer, Nonna: Fajgyűlölet, antiszemitizmus és politikai válasz Franciaországban: Carpentras hatása. = Regio, 2. évf. 1991. 2. sz. 36-66. p.

F. T.

Kisebbségi jog

A Párizsi Charta egy új Európáért

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) állam- és kormányfői párizsi, 1990. november 19-21-i találkozójuk utolsó napján aláírták az új EBEÉ-záróokmányt, a Párizsi Chartát. A Charta a tíz helsinki alapelv szellemében számol be a kelet- és közép-európai fergeteges átalakulásról, s ezzel megerősíti, hogy Európában lezárult a háború utáni koszak. A dokumentum ezen felül rögzíti az EBEÉ-eljárások politikailag kötelező intézményesítését is, ami azonban még nem nemzetközi jogi kategória. Egy kiegészítő okmány pedig eljárási szabályokat állapít meg.

Az EBEÉ-értekezlet előtt az Öböl-válság és a német egyesülés miatt volt bizonytalan a nemzetközi helyzet. A Chartában is tárgyalt 1990. szeptember 12-i moszkvai találkozó az utóbbi kérdésben megnyugtató eredményt ért el. A Charta az ENSZ-alapokmány elvi elismerését is tartalmazza. A Charta szövege három fejezetre tagolódik, úm.: a demokrácia, béke és egység új korszaka; a jövőre vonatkozó irányelvek; az EBEÉ-eljárások új szerkezete és intézményei.

A konfrontáció, majd a mélyreható változások után az új korszaknak egymás tiszteletbentartásán és az egymással való együttműködésen kell alapulnia, amelynek egyedül elismert kormányzati formája a demokrácia, a minden embert születésétől fogva megillető emberi jogok és alapszabadságok biztosítása, a népakaraton és minden társadalmi csoport iránti tolerancián alapuló kormány-

zás.

A képviseleti és többpárti demokrácia megnöveli a választók felelősségét, az államhatalom jogi kötöttségét, és pártatlan igazságszolgáltatást kíván.

A Charta megerősíti minden egyén jogát a gondolati, lelkiismereti és vallás-szabadságra, a szabad véleménynyilvánításra, az egyesülésre és békés együtt-élésre, a szabad költözködésre, erőszakmentességre és másféle jogainak gya-korlására. A nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási azonossá-ga ugyancsak védelemben részesítendő.

A jólét előfeltételei: a gazdasági szabadság, a szociális igazságosság és a környezet védelméért való felelősség. Ennek érdekében vállalnak együttműkö-dést a résztvevők. Az egymás közötti baráti kapcsolatok kiépítése, az egyes ál-lamok területi integritása, a biztonság és az egység szintén meghatározó eleme a dokumentumnak. A másik állam területi épsége és függetlensége ellen sem fenyegetést, se erőszakot, sem más meg nem engedett tevékenységet nem szabad alkalmazni. A résztvevők ugyanekkor elismerik, hogy e vállalások meg-sértése egyben az ENSZ-alapokmány és a nemzetközi jog megsértését is jelen-ti. Megfelelő konfliktus-megelőzési mechanizmusban is megegyeztek.

A jövőre vonatkozóan a résztvevők abból indulnak ki, hogy az EBEÉ-alapel-veket és határozatokat maradéktalanul érvényesítik és együttműködés tovább-fejlesztéséhez népeik érdekeinek és várakozásának megfelelő új impulzusokat fognak adni.

Elhatározták, hogy 1991. november 4-e és 15-e között Oslóban szakértői szemináriumot tartanak az EBEÉ emberi dimenziókra vonatkozó határozatainak és a koppenhágai találkozó záróokmányának minél maradéktalanabb érvényesi-tése, nem utolsósorban a nemzeti kisebbségek helyzetének javítása érdekében. E problémák megoldása csak demokratikus úton képzelhető el. Harcot kell foly-tatni minden diszkriminációs, fajüldöző megnyilvánulás ellen, s támogatni a sza-bad érintkezést, gondolatcserét, turizmust.

A biztonság erősítéséhez a változó európai politikai és katonai környezet új lehetőségeket nyújt. A konvencionális haderők csökkentése érdekében folytatott tárgyalásokat az 1992. évi helsinki EBEÉ-utótálalkozóig lehetőleg be kell fejezni, majd új leszerelési megállapodásokat előkészíteni. A vegyi fegyverek átfogó el-tiltásának konvenciója az elsők között hozandó tető alá. A "nyitott égbolt" egyez-mények gyors folytatása is kívánatos. A társadalmak stabilitását veszélyeztető minden fenyegetés ellen demokratikus intézményekkel kell fellépni. Fenntartás nélkül kell küzdeni a terrorizmus és az illegális kábítószer kereskedelem ellen. Az ellentétek békés rendezése az érintett államok kötelessége. Esetleg harma-dik fél is bevonható a viták békés rendezésébe.

A gazdasági együttműködés a piacgazdaság alapján lényegesen hozzá fog járulni a virágzó és egyesült Európa létrejöttéhez. Az időközönként felül-vizsgálendő kapcsolatok a gazdasági élet, a tudomány és technika terén jelen-tős tartópillérei az EBEÉ-nek. A szabad vállalkozás és a GATT-szabályokat be-tartó kereskedelem a gazdasági együttműködés fejlesztését szolgálja. Eközben

a szociális igazságosságot, a haladást és a népek jólétét sem szabad szem elől téveszteni, ami kapcsolódik a munkanélküliség leküzdésének problematikájához is.

A különböző nemzetközi szervezetek fontos szerepet játszanak Európa politikai és gazdasági fejlődésében, így az Európai Közösség, az ENSZ gazdasági bizottsága (UN/ECE), a Bretton Wodds-i intézmények, a gazdasági együttműködés és fejlődés szervezete (OECD), az európai szabadkereskedelmi társulás (EFTA) a Nemzetközi kereskedelmi kamara (ICC). Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) létrehozása is a gazdasági együttműködés fejlesztését szolgálja. E szervezetek munkájának koordinálása a résztvevő államok lényeges feladata.

A környezeti problémákkal való küzdelemhez is alkalmas keretet kínálnak az EBEÉ-megállapodások. Itt az információk és a megfelelő technológiák cseréje, különféle koncepciók kidolgozása, továbbá a már meglévő szervezetekkel való kapcsolattartás a legsürgetőbb. Ilyenek: az európai környezeti ügynökség (EUA), az ENSZ környezetvédő programja (UNEP), az ENSZ európai gazdasági bizottsága (UN/ECE) és az OECD szervezete a gazdasági együttműködésre.

Az európai kulturális értékek terjesztésével az EBEÉ krakkói szimpóziuma foglalkozik, aminek főként az ifjúság körében van kiemelkedő jelentősége. Az 1992. évi helsinki utótalálkozón is fel kell mérni az e téren elért eddigi eredményeket.

Mélyrehatóan kell foglalkozni a vendégmunkások és családjaik ügyeivel. A Földközi-tenger térsége problémáinak - főleg a térségben tapasztalható feszültségeknek - kiemelt figyelmet szentelt a Palma de Mallorca-i találkozó. A nem állami szervezetek, vallási és egyéb csoportok tevékenysége ugyancsak nélkülözhetetlen az EBEÉ-célok megvalósításában.

Kiemelkedő gyakorlati jelentősége van a Chartának az EBEÉ-eljárások, új struktúrák és intézmények szabatos meghatározásában és megszervezésében. Ezeket az elhatározásokat a Chartához csatolt kiegészítő okmány tartalmazza.

A tanácskozások ügyviteli alátámasztására Titkárságot hoznak létre Prágában, Bécsben pedig egy konfliktuselhárító központot. A résztvevők minden két évben utótalálkozót tartanak. A Tanácsot felhatalmazzák, hogy szükség esetén ekkor még az időközben elfogadott okmányok tartalmát is módosíthatja.

A Charta eredeti (német, angol, francia, olasz, orosz és spanyol) példányait a francia kormány őrzi. Másolatait minden résztvevő ország és az ENSZ minden tagállama megkapta.

Ein neues Zeitalter der Demokratie, des Friedens und der Einheit - Charta von Paris ein neues Europa. Red.: Theodor Veiter. = Der Donauraum, 31. Jg. 1991. 1. H. 5-17. p.

W. D.

Kisebbségek és kollektív jogok

Magyarországon 1989 novemberében készült el a Kisebbségi Kódex, azaz a kisebbségi törvénytervezet első változata. Az azóta lefolyt viták és egyeztetések a tervezet továbbbírrelését tették szükségessé.

A "liberalizmus, szabad identitásválasztás és köztestület" fogalomcsoportja alatt - Fr. Hayek liberalizmusfogalmából (The Constitution of Liberty) kiindulva - a következő szempontokat kell mérlegelni:

1. Önmagában a sajátos kisebbségi jogoknak kizárólagosan individuális és állampolgári szabadságjogokként való elismerése, illetve ezzel együtt bármiféle kisebbségi törvény szükségességének elvetése csak látszólag kvadrál a klasszikus liberalizmussal, mivel gyakorlatilag tagadja az egyéni identitásvállalás szabadságát. Nevezetesen azért, hogy nem biztosítja a kisebbségi csoportautonómia nyilvános megélésének intézményes kereteit.

2. Az állampolgári jogegyenlőség elvének jegyében a kisebbségeknek nem kell rendelkezniük semmiféle különleges közjogi státusszal, viszont az általuk - hangsúlyozandó: szabad akaratukból - létrehozott, az alkotmánnyal összhangban lévő intézményeknek lehetnek ilyen jogosítványaik.

A fentiekből - józanul - az alábbi következtetések vonhatók le egy kisebbségi kerettörvény szükségességét illetően:

- lehetővé kell tenni a közjogi státusszal bíró kisebbségi intézmények létrejöttét;

- biztosítani kell minden kisebbséghez tartozó személy számára, hogy a kisebbségi intézményekben való részvételtől függetlenül is megélje saját nemzeti, etnikai vagy nyelvi identitását.

Ami a "szabad identitásválasztás és szabad identitásnyilvánítás" kérdéskörét illeti, mindenekelőtt arra kell felhívni a figyelmet, hogy a "liberális politikai demokrácia többek között azt jelenti, hogy a politikai vita eldöntése után, vagyis miután létrejött a konszenzus a majoritás elve alapján, a nézetével lényegében és pillanatnyilag alulmaradt . . . politikai kisebbség nemcsak hogy fennmarad, hanem emberi és politikai szabadságjogainak teljes birtokában marad".

A különféle történeti okokból fennmaradt, illetve keletkezett nemzeti, etnikai vagy nyelvi kisebbségek egyfelől politikai kisebbséget is alkotnak (ez szélső esetekben felvetheti akár a föderáció, unió stb. kérdését is, ami a magyarországi helyzetben nyilvánvalóan nem releváns), másfelől meg olyan kisebbséget, amely az önmeghatározás igényével lép fel, normaalkotó képességgel és az etnikai többségtől eltérő kulturális önazonossággal rendelkezik.

A magyarországi kisebbségek számára biztosítani kell a "másfelől" jelzettek kinyilvánítására való képesség bizonyítását (akár demokratikus választások útján, akár egy funkcionális, személyi elven alapuló autonómia manifesztálásával). Ha ez a "kétfedelű" (érdekérvényesítés = kisebbségi önkormányzat; érdekképviselet = a kisebbség politikai szervezete) képesség a lehető leghatározottan bizonyítást nyer, garantálni kell e szervezet(ek)

- nem diszfunkcionális illeszkedését az állami-politikai struktúrába,
- alkalmasságát a hatékony kisebbségvédelemre a többséggel és az államhatalommal szemben,
- olyan értelmű korlátozást, hogy a kisebbséghez tartozó egyéneket ne hozzák paternalisztikus vagy diktatórikus túlkapásaikkal kínos helyzetekbe.

Mi most semmiképpen sem vonhatjuk kétségbe az "egyének képességét autonóm intézmények és szervezetek létrehozására", és nem kérdőjelezhetjük meg egyéni autonómiájukat sem.

A "közttestület és civil társadalom" kívánságának, egyszersmind követelményének jegyében Magyarországon "olyan helyzetbe kell hozni a kisebbségekhez tartozó egyéneket, hogy egyrészt maguk döntsék el, ragaszkodnak-e egy sajátos, közösségi léthez, s ha igen, e közösségnek az adott alkotmányos keretek között milyen mértékű funkcionális autonómiát kívánnak. Ez viszonylag bonyolult dolog, de nem lehetetlen".

A magyar alkotmány a kisebbségek számára háromféle autonómia-lehetőséget kínál, úm.

- magánjogi egyesületek létrehozását,
- politikai pártok szervezését,
- önkormányzatok alakítását.

Napjainkban, ahol a kisebbségek "másságát" elismerik és védik (pl. Belgiumban és az USA-ban), általában a területi elv alapján teszik ezt. Magyarországon is ez volna célszerű. (Ehhez azonban - kisebbségi vonatkozásban - megfelelően rendezni kellene az önkormányzatok jogállását, minthogy ma ezek az "önmagát kereső civil társadalom legszilárdabb kapaszkodói".)

Egyelőre a helyzet tisztázatlan, s ezt (főleg dotációs kérdésekben) egyes kisebbségi szervezetek is felhasználják a "zavarosban való halászásra". Éppen ezért van szükség arra, hogy a Kisebbségi Kódexből törvény legyen. Ez annál is inkább elvárható, mivel a kisebbségi politika tekintetében konszenzus van az ország politikai pártjai között.

Bíró Gáspár: Kisebbségek és kollektív jogok. = Regio, 2. évf. 1991. 2. sz. 148-155. p.

F. T.

Elképzelések a "kurdkérdés" megoldásáról a népek önrendelkezési jogának alapulvételével

Közép- és Közel-Kelet problémái között égető 25 milliónyi, 550 ezer km²-es területen, öt különböző államban élő kurd helyzete. 1920-ban a Sèvres-i béke még a kurdok széleskörű jogait ismerte le, 1923. évi Törökországgal kötött "békeszerződés" viszont már Kurdisztán négyfelé osztásáról döntött. Azóta küzd a kurd nép a jogaiért, újabban az 1970. évi 2625/XXV. sz. ENSZ-határozat alapján.

A kurdok lakta terület Törökország, Szíria, Irak és Irán határain túl szovjet Örményország egy részére is kiterjed, s mind ásványi kincsei, mind stratégiai fekvése folytán is jelentős. A török állam elnyomását a kurdok 1923 óta mind fokozottabban nehezményezik. Ennek ellenére még 1991-ben is csak nyelvi autonómiát ajánlott fel részükre, azt is bizonyos megszorításokkal, a török állam.

A kurdok származásáról különböző feltételezések vannak forgalomban. Egyre többen szállnak síkra az iráni népekhez tartozó médektől való származásuk mellett, akik Kr. e. a 7. században legyőzték az asszírokat, és Ninivét lerombolták. Egy sumér agyagtábla már a harmadik évezredből utal - állítólag - rájuk. Kutatóik szerint a kurdok a legrégebből ismert népek közé tartoznak, és nevük különböző formában ismételtelen előfordul az ókori leleteken vagy leírásokban.

A kurd nyelv az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozik, annak ún. kelet-indoeurópa ágához. Más felosztás szerint a "száz" fogalmát "sz"-szel kezdő Satemnyelvekhez. Nyelvjárásilag három jellegzetes csoportja van: az északi (kurman-ci) fő nyelvjárás, amelyet 12 millió kurd beszél, a 6 millió által beszélt közép-kurd (sorani) és a déli (gorani), amely az ÉNy-Kurdisztánban beszélt északi (dimili) nyelvjárással rokon.

Írásuk eredete sincs még tisztázva. Később arab, majd perzsa írást használtak, de ezek nem eléggé adták vissza a kurd nyelv finom hangzó változatait. Jelenleg az örmény területen cirill, a déli vidékeken egy reformált arab, az értelmiségiek pedig latin írást használnak, ami nehezíti az irodalomcserét. Sok köztük az analfabéta, de népi költészetük és irodalmuk különösen gazdag.

A kurdok történetét erősen befolyásolta földrajzi helyzetük. A selyem útja évezredekken át érintette országukat, s ezért különböző hatalmak ütközőzónáiba kerültek. A pusztító hadjáratok elől egyre feljebb húzódtak a Taurus és Zagros hegységbe. A 7. században arab-mohemádán uralom alá került ez a korábban Zarathustrát hívő, zsidó vagy keresztény nép. A 10-13. században több dinasztia került ki a kurdok közül. 1258-ban következett be a mongol uralom, majd a század végén az arabokat is leverő oszmánok uralma.

Közel három évszázadon át a szultán és a perzsa sah küzdelmeinek színtere lett a kurd terület. Egyes kurd csoportok vezetői ("hercegek") 1515-ben meg nem támadási és kölcsönös katonai támogatási egyezményt kötöttek a szultánnal. A Hekari és Rojeki hercegségekben a kurdok a 16. században éltek virágkorukat, s ezek a szervezetek a 19. századig fennálltak. 1639-ben a szultán és a sah megkötötte a Kasri-Sirin-i egyezményt, amelynek alapján Kurdisztán két felé vágása véglegessé vált.

1683-ban, a bécsi vereség után erősödtek a törökök keleti expanziós törekvései, ami végül 1856-ban a kurd terület nyugati részének teljes beolvasztására vezetett. A törökök ki tudták használni a kurdok felekezeti megoszlását is (szunniták, aleviták, yezidek, keresztények és zsidók). Az első világháború idején a kurdok kivégzése, az örmények lemészárlása, az asszíriai keresztények meggyedelemése pedig oda vezetett, hogy az 1916. májusi Sykes-Picot-egyezmény a háború végén a térképen is ábrázolt befolyási övezeteket a franciák és az ango-

lok között osztotta meg. Később Amerika is érvényesítette igényeit.

A török birodalom felbomlási folyamatában uralomra került Kemal pasa a kurd hercegekkel az Erzerumban tartott 1919. évi kongresszuson olyan megállapodást ért el, hogy kurd csapatok török zászló alatt segítették a törököket az örmények, a grúziai menseviek, majd a görög megszállók ellen. A győzelmek után azonban a kurd képviselőket és közhivatalnokokat felfüggesztették. A törökök sohasem ratifikálták azt a Sévres-i egyezményt, amely a kurdok részére autonóm területet határozott meg, a későbbi önállósítást kilátásba helyezve. Az 1923. évi Lausanne-i egyezmény aztán véget vetett a kurdok álmainak, ahol a kurdok jelenléte nélkül osztották fel Kurdisztánt a jelenlegi négy állam (kettő akkor még gyarmat, ill. mandátumterület volt) között. Kemal Atatürk számára ettől kezdve a kurdok már csupán "hegyi törökök" voltak. A kurd nyelv használatát iskolákban, bíróságokon stb. megtiltották. A kurdok 1939-ig számtalan felkeléssel tiltakoztak. 1934-ben a kurdok százazreit deportálták Nyugat-Törökországba.

1940-től kezdve a török hadsereg jelentős részének itt állomásoztatásával elérték, hogy csend lett úrrá a kurdok területén. A "kurd" név használata az államban tilalom alá esett, a kisebbségi jogokért való küzdelmet pedig a büntető törvénykönyv alapján a szeparatizmus vádja fenyegette.

A kurdok teljes hivatalos negációja kulturális vonalon nemcsak a kurd nyelv tiltását, hanem történelmi emlékeik megsemmisítését is maga után vonta. A 70-es évek végén a politikai válság már a rendkívüli állapot, illetve a hadijog bevezetéséhez vezetett. A kurdok gazdasági háttérének meggyengítése érdekében tudatos gazdasági kizsákmányolást szervezett meg az államhatalom.

A tanulmány számos példát sorakoztat fel a török hatalom kurdok elleni "különleges hadviselés"-ből, majd rátér a kurdkérdés legújabb fejleményeire.

Az irak-iráni háborúban kölcsönösen felhasználták a "másik oldalon" élő kurdokat, utána ezt Irak a saját országában gáztámadással is megbosszulta. Mint-hogy Irakban a kurdoknak volt bizonyos autonómiájuk, a történelemből világosan kitűnt, hogy a kulturális autonómia gyenge biztosíték, helyette a kurdoknak önrendelkezési joguk alapján független, egyesült kurd állam létrehozására kell törekedniük. Ez viszont szemben áll az új török közel-keleti politikával.

1991. januárjában a török kormány megszüntette az érvényét annak a törvénynek, amely elsősorban tette lehetővé a kurdok erőszakos elnyomását, és kulturális autonómiát helyezett kilátásba. Ennek a magatartásváltozásnak az okait a tanulmány a következőkben látja: Törökország nemzetközi imázsának javítása, a vasökl politikájának kudarca, az arab államok vízellátásának grandiózus tervével kapcsolatos török közel-keleti politika, illetve a nyugati szövetségesek által megkívánt emberjogi szempontok érvényesítése. A török ajánlat azonban teljesen kizárja a kurdok önrendelkezési jogát, vagy akár megkérdésüket szándékaik iránt.

Ezzel szemben már több mint egy évtizede (!) ismeretes a kurdok egyre erősödő felszabadítási mozgalmának követelése az önrendelkezési jog érvényesítésére és az egyesült, független kurd állam létrehozására. Ez a követelés az

ENSZ-Chartán alapul. A török állam ugyan magát oszthatatlannak nyilvánította, a kurd mozgalmat pedig terrorizmusnak, az ENSZ közgyűlése azonban a 60-as évek óta számos alkalommal hozott olyan határozatokat, amelyek ellentétesek voltak a törökök állásfoglalásaival.

1991 februárjától, tehát már az öbölháború utáni időszakban nagy számban születtek elképzelések a közel-keleti rendezés módozatairól. De e megbékélési stratégiák kidolgozásának folyamatában nem került sor a négy államot érintő kurdkérdésre. A háttérben változatlanul csak a kisebbségi jogra épülő megoldásokban gondolkodnak az érdekelt nagyhatalmak, elsősorban a fontos ásványi kincsekre való tekintettel. Így hát az egységes kurd állam létrehozása továbbra is szöges ellentétben áll Törökország és szövetségesei elképzeléseivel.

A nyugat-európai demokráciák szemére veti a tanulmány azt is, hogy kurd falvak iraki elgázosításának 1988. évi rémtettét amelyhez az anyagot a németek szállították, csak akkor verték nagydobra, amikor ezt Husszeinnel szemben felhasználhatták.

Amíg a kurdkérdést a népek önrendelkezési joga alapján a többi közelkeleti problémával együtt nem oldják meg, fennáll a háborús konfliktusok veszélye, ami az új évezred küszöbén nem illik bele a gazdag, demokratikus és ember-szerető "szabad világ"-ba.

Hinz-Kardeniz, Heidemarie: Vorstellungen zur Lösung der "Kurdenfrage" auf der Grundlage des Selbstbestimmungsrechts der Völker. = Europa Ethnica, 48. Jg. 1991. 3. H. 113-135. p.

W. D.

A nemzeti és etnikai kisebbségek története

A magyarországi antiszemitizmus: kísérlet egy történelmi kérdéskör megközelítésére

Az antiszemitizmust azért nehéz megérteni, mert egy sor különböző eredetű elem elegye alkotja mibenlétét (gazdasági-politikai érdekviszonyok, együttélési tapasztalatok, hiedelmek, előítéletek, a "másságtól" való félelem, bűnbakkérés stb.). Ezen felül az antiszemita tézisek "vándorolnak" is: a kiváltó társadalmi-politikai szituációktól függetlenül bárhol "alkalmazhatók".

Magyarországon a zsidó-magyar együttélés több évszázados folyamatát a náci népirtás szakította meg, és a második világháborút követően (szovjet erőszakra) bevezetett új rendszer fokozta nagy töréssé.

Persze: azért az együttélés "egyedülálló történelmi folyamata" sem volt egyetlen ívű. A 18. századig visszanyúló és a Shoahig tartó "régis rendszer" mindvégig kétértelmű volt. A zsidók és a feudális magyar társadalom megértése már kezdettől fogva a két fél gazdasági érdekein nyugodott (nem volt, aki kereskedjék). "A liberális nemesség - miután vezetői (gondoljunk Széchenyire) hiába pró-

bálták 'polgárosodásra' bírni társaikat - más alternatívák hiányában elfogadja, hogy a zsidók növekvő mértékben részesüljenek a gazdasági modernizáció föladataiból (és hasznából)."

A politikai vetület sem volt kevésbé fontos vetülete a zsidó-magyar együttműködésnek, különösen nem egy olyan országban, ahol a 19. század elején a magyarság számaránya alig haladta meg a 40%-ot. A nemzeti-függetlenségi gondolat hordozója, a protestáns befolyású középnemesség "nagyon hamar partnerre lel a zsidóságban, amely a kialakulóban lévő városi központokba áramlik. A partnerség alapja egy valóságos társadalmi szerződés" felkínálása a zsidóság kulturális elmagyarosodásának és a nemzeti ügy politikai támogatásának fejében.

"A liberális nemesség sohasem tagadta meg ígéreteit" (vö. a zsidók teljes emancipációpálódásához vezető törvénysorral, azaz az 1840., az 1849., az 1867. és az 1895. évi törvényekkel, melyek közül a legutóbbi "Mózes-hitű magyarokká" minősíti a zsidókat, a zsidó vallást pedig bevett vallássá teszi). Az 1848-ban előfordult pogromkísérletekre a kormány katonai intézkedésekkel válaszol, a későbbi tiszaezlári per (1882-83) minden gyanúsítottja felmentésben részesül. "A liberális rendszerrel megnyílnak a közintézmények és -pályák, enyhül a zsidóság megkülönböztetése. 1910 felé a zsidók (akik a lakosságnak kevesebb mint 6%-át teszik ki) statisztikailag fölül vannak reprezentálva a közzolgálat számos szintjén és a parlamentben, többségben (!) vannak az ügyvédi meg az orvosi pályán, és az egyetemi padosorok kétötödét foglalják el. A kitértek miniszteri és magas katonai posztokhoz jutnak", sőt Vázsonyi Vilmos személyében zsidó vallású miniszter is bekerül a kormányba. A magyarországi zsidóság pályafutása a III. Francia Köztársaságban elért eredményekhez hasonlítható, ám ott a zsidók politikai-társadalmi-gazdasági súlya jóval alatta marad a magyarországinak.

1895-ben lépett színre a katolikus néppárt impliciten zsidóellenes programmal, amely ugyan megfogja a kispolgárság és a városi középosztályok tömegeit, de a trianoni összeomlásig az antiszemitizmus nem jut el a hivatalos szintig. Ekkor azonban az antiszemita propaganda - felettébb szélsőséges formákban - nem kis részben a zsidók nyakába próbálja varrni a háború elvesztését, az 1918-19. évi forradalmakat és Trianont is. A végül is uralomra jutó keresztény kurzus visszafogottabban, ám elég határozottan lett antiszemita (1920: numerus clausus). Ennek ellenére még az 1938-41-es fajvédő törvényeket is a "kisebbségi rossznak", az "álcázott védelem pozíciójának" képes beállítani. Igaz, ezt nem mindenki hajlandó elhinni (ld. pl. Kodály, Bartók, Szentgyörgyi stb. éles tiltakozását az első zsidótörvény ellen, illetve az ellenzékiek, a szakszervezetek, egyes egyházi személyek antiszemitizmus elleni fellépését a náci Németország keltette fenyegettség örvén).

A fasizmus erősödésével mindenesetre folyamatosan növekszik a vegyesházasságok száma, és "a zsidókkal szemben alkalmazott gazdasági és egyéb megszorításokat elég széles körben kijátsszák, gyakran a közigazgatási apparátus segítségével, még a német megszállás alatt is. A határokon belül sem spon-

tán pogromok, sem zsidóellenes atrocitások nincsenek a deportálások előtt." "Éppen a német megszállás előtti korszak belügyminisztere és egyik utolsó hadügyminisztere tevékenykedik a leghatékonyabban a zsidókra nehezedő terhek könnyítéséért." (Keresztes-Fischer Ferencről és Nagybaconi Nagy Vilmosról van szó.)

Az 1945-ös fordulatot a zsidók (400 ezerből 200 ezer tért vissza) és a nem zsidók másként élték át. Az előbbiek számára ez a fordulat a megmenekülést, az üldöztetések végét, az új korszak kezdetét jelentette, míg az utóbbiak többsége számára egy addig ismeretlen, de rettegett elnyomó rendszernek ígérkezett. "A kormánykoalíció, amely az évek során a kommunista uralom felé sodródik, egyfajta erkölcsi egyezséghez tartja magát a 'zsidókérdésben'. Bár a nagy gesztusok elmaradnak, és 'eszközök hiányában' - nem igen van szó anyagi kártérítésről, a centrista és a szociáldemokrata vezetők dicséretre méltó jelképes erőfeszítéseket tesznek."

A kezdetben még kisebbségben lévő kommunista párt - sajátos módon - egyfelől a "kisnyilasokkal", másfelől pedig a visszatért zsidókkal kezdi kiszélesíteni társadalmi bázisát. A zsidók megnyeréséért folyó propagandájukban a kommunisták - a "főlszabadítók" jelenlétére támaszkodva - különböző elemeket vegyítenek egymással. Így: egyedüli következetes antifasisztaként léptek fel, az egész dolgozó nép szenvedését hirdették, felléptek a partikularizmusok ellen, burzsujellenes agitációt folytattak. Ebben - természetesen - jó adag fenyegetés is volt a zsidóság miheztartása végett. E címen a "váratlanul visszatértek" ellen szervezett "spontán" pogromoktól sem riadtak vissza.

Ebben a helyzetben mi mást tehettek volna a zsidók, különösen a fiatalabbak? Özönlöttek a betöltendő posztok felé, mintegy az újabb üldöztetés lehetlenné tétele végett. Eközben azonban már az is nyilvánvaló volt, hogy "az apparátusban elfoglalt helyeken kívül a párt politikája semmi jót nem ígér a zsidóknak mint olyanoknak, tehát mint egy sajátos társadalmi-szakmai struktúra bélyegét magán viselő csoportnak, vagy mint azonos történelmi sorsú vallási vagy identitásbeli közösségnek". A helyzet odáig fajult, hogy ezek az apparátcsikok (a fiak) hajtják végre a burzsoák és a burzsoá lelkületűek (az apák) elleni korlátozó intézkedéseket. "Ha pontosan számba vennénk az 'osztályellenségként' deklaszszált, gazdaságilag tönkretett vagy üldözött zsidók tömegét, valószínűleg az derülne ki, hogy a magyarországi kommunizmusnak több volt a zsidó áldozata, mint a haszonélvezője."

A kommunisták leplezett - az osztályellenség és a cionizmus elleni küzdelem jelszavai mögé bújtatott - antiszemitizmusa a "szovjet példa" ösztönzésére még fokozódik is, bár Magyarországon végül is nem került sok efféle perre vagy perekre. Ennek oka feltehetően abban rejlett, hogy egy ilyen vállalkozás a legfőbb vezetőket - a hírhedt "négyesfogatot" és az apparátus felső szintjén lévő zsidókat - is érinthette volna.

Mindenesetre az itt bemutatott folyamatok egy újfajta antiszemita képet alakítottak ki, amelyben az az újdonság, hogy az antiszemita érzületnek már nem

kellett a múltra hivatkozni.

Az 1953. évi olvadáskor napvilágra kerül a sztálinista elnyomás és pazarlás hatalmas volta. Ebben a helyzetben a bebörtönzöttek-üldözöttek ezreivel együtt a zsidó származásúak is hazatérnek, majd ezt követően "sok zsidó - káderek és mások - úgy érzi, hogy megszabadult korábbi elkötelezettségétől" az állampárt és a pártállam iránt, és kész visszakövetelni választási és cselekvési szabadságát.

Az "emberi arcú szocializmusért" induló küzdelemben a magasan pozicionált zsidó apparatcsikok támogatni kezdték az alkotó értelmiséget, amelyben egyaránt voltak zsidók és nemzsidók, maguk pedig csakhamar a párton belüli ellenzék legaktívabb magjává válnak. "E folyamatok készítik elő azt a közös (nép)frontos harcot, amely 1956 októberének-novemberének napjaiban megrendíti a kommunista rendszert. Azt mondjuk, hogy e forradalom épp oly nagy pillanata a zsidó-magyar szimbiózisnak, mint amilyen az 1848-49-es szabadságharc volt . . . A jelenkori Magyarország történetében először fordul elő, hogy minden úgy történik, mintha a 'zsidókérdést' véglegesen meghaladták volna. Úgy tűnik, hogy a közvélemény egy részének, meghatározó vagy éppenséggel nagyobb hányadának véget ért a háború utáni nagy törés."

A forradalom leverése utáni nagy méretű kivándorlásban a zsidók "főül vannak reprezentálva". Ennek okai - szinte egyénenként váltakozva - a következők: félelem a kommunizmust a zsidósággal hallgatólagosan azonosító népi érzülettől, menekülés a sztálinista állam álcázott antiszemitizmusa elől, rettegés a felkelésben való részvételt követő megtorlástól.

Noha a Kádár-rendszer a zsidósággal kapcsolatos tényeket továbbra sem kezeli nyíltan, a párt- és az állami vezetés előtéréből - egy kivétellel - visszavonja a zsidó kádereket, az 1956 előtti fejlemények fő bűnöseit pedig elmarasztalja.

Ennek ellenére a zsidó káderek jelentős pozíciókat őriznek meg a közigazgatás döntési központjaiban, a médiumoknál, a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban, a húzóágazatok irányításában, a kulturális-tudományos területeken. Egy idő után a zsidósággal - csodával határos módon - helyreálltak a kollektív emlékezet mechanizmusai is. Ezek a szépirodalomban, a művészetben és a történetírásban objektíválódnak.

A hivatalos politika részint a szokványokhoz igazodik (a cionizmus elítélése, a zsidó csoportosulások ellenőrzése) részint gesztusokat is tesz (legális kivándorlás Izraelbe). Ennél fontosabb azonban, hogy a Nyugat felé való nyitásban a "zsidó lobby" - műveltségük, nyelvtudásuk, kapcsolataik folytán - bizonyos előnyökhöz jutnak, s rendkívüli aktivitást fejtenek ki a rendszer megreformálásában. És aztán: az 1945 után született reményteljes fiatal káderek adják az 1989-es rendszerváltás révén megjelenő fő ellenzéki pártnak, a Szabad Demokraták Szövetségének vezetőit és fő gondolkodóit. Ennél is fontosabb azonban, hogy "az egész magyar társadalomnak a korábbinál szélesebb rétegei . . . 'haladták meg' a 'zsidóproblémát'." Ezt mutatja, hogy az első szabad választásokon a választók közel fele olyan pártokra (SZDSZ, FIDESZ, MSZP) szavazott, amelyek

az ezekben tevékenykedő vagy velük szimpatizáló zsidók súlyáról is ismertek voltak, és amelyeket ellenfeleik gyakorta ilyenekként ítélték is meg. (Ennek ellenére hiba volna, ha a jelenlegi politikai saktábla két táborát zsidóbarát, illetve zsidóellenes táborként minősítené bárki.)

A kommunizmus évtizedei alatt végbement átrétegződési folyamat következtében - most úgy tűnik - az egész magyar társadalom elindult azon az úton, amelyet sommásan zsidó fejlődési útnak szoktak nevezni. A zsidók és a nemzsidók a magyar történelemben először ugyanabban a helyzetben találják magukat az új társadalmi-gazdasági esélyeket, veszélyeket és kényszereket illetően. "Ha úgy tetszik, abból a szempontból, hogy mennyire használhatja ki a gazdasági modernizáció lehetőségeit, az egész magyar társadalom 'elzsidósodott'." A társadalmi-gazdasági erőviszonyokban már nincs semmilyen kiegyensúlyozatlanság a zsidók és a nemzsidók között.

Ebből az következnek, hogy az antiszemita megnyilvánulások ritkulnak, holt sokasodnak, bár szinte kizárólagosan csak szóbeliek vagy jelképesek. De ezeknek - mint a bevezetőben megemlíttetett - nincs szükségük létokokra, hiszen a nyugati demokráciában is jelen van az antiszemitizmus.

Mindenesetre a magyar zsidók és nemzsidók között továbbra is félreértések vannak a kollektív identitás-meghatározásokban. A zsidóknak - történelmük tapasztalatai alapján - nehéz magukkal elhíttetniük, hogy "teljesen olyanok, mint mások", miközben azt gondolják, hogy az egész magyar társadalomnak kötelessége a nemzeti közösség integráns részének tekinteni őket. Éppen ezért szükség van a nemzeti identitás végleges újrafogalmazására, amelyben - nyugati módra - elfogadásra és integrálásra kerül az a sajátos másság, amelyet a zsidók történelmi sorsuk következtében közösen hordoznak. "Az új meghatározás azonban csak akkor lehet hiteles, ha mind a mindennapi társadalmi kapcsolatokban, mind az intézményes gyakorlatban általánossá válik."

A tanulmányhoz egy 33 tételes bibliográfia csatlakozik, amely Karády Viktor közép-európai tárgyú (esetenként társszerzőkkel írt) munkáit sorolja fel.

Karády Viktor: A magyarországi antiszemitizmus: kísérlet egy történelmi kérdéskör megközelítésére. - Regio, 2. évf. 1991. 2. sz. 3-35. p.

F. T.

Két tanulmány a szlováklal zsidóságról. (A zsidók Imigrációs és emigrációs útjai Szlovákiában. Disszimiláció, zsidó azonosságtudat, regionális identitás Szlovákiában, 1920-1938)

Az alábbiakban ismertetett két tanulmány közül az első - Soňa Kovačevićová műve - a mai Szlovákia területén élt-élő zsidóság egész történetét tekinti át, a második - Kovács Éva műve - viszont csak az első Csehszlovák Köztársaság szlovákiai zsidó fejleményeit. Ezért, ha külön nem hivatkozunk Kovács Évára, Kovačevićová eseménytörténetét referáljuk.

A mai Szlovákia területén az 1-2. század folyamán jelentek meg a zsidók. Főként legionáriusok voltak a terület nyugati részén található nyolc előretolt római táborban. A későbbi századokban - akárcsak a történeti Magyarország nyugati vidékeire - túlnyomóan askenázi zsidóság települt be Szlovákiába. Kibocsátó országuk Franciaország, Németország és Ausztria volt. A spanyolországi szefárdok kis számban képviseltették magukat e térségben: általában tudós emberek és orvosok voltak.

Az első írásbeli adatok: 965-ben egy arab kereskedő Prágában olyan zsidó kereskedőkkel találkozik, akik a történeti Magyarország térségébe és Spanyolországba hurcolt szláv és germán rabszolgákért önt, lisztet és bőrárut kínáltak cserébe (ez egyébként az askenázi és szefárd zsidóság kapcsolatára is utal). Egy következő - 11. századi - feljegyzés arról szól, hogy a zsidóknak Nyitrán - tehát a volt Nagy-Morva Birodalom egyik központjában - önálló közösségük van. Az állam és a kereszténység konszolidálódásával bekövetkeztek az első korlátozások (tilos a keresztényekkel való házasságkötés, nem szabad keresztényeket zsidó szolgálatba venni, a zsidók nem léphetnek közszolgálatba és nem művelhetnek földet), illetve az első üldözések.

IV. Béla tatárjárást követő gazdasági reformjainak keretében betelepült idegenek között Ausztriából és Morvaországból származó zsidók is voltak, s több jócskán megadóztatott közösséget hoztak létre (Pozsony, Galgóc, Nagyszombat, Bazin, a magyarországi Esztergom, amelynek nagy kisugárzó hatása volt a mai Dél-Szlovákiára). A bányavárosokba azonban nem juthattak be. A pozsonyi közösséget a 14. században átmenetileg kitiltották a városból, ám megfelelő adózás ellenében visszatelepülhetett a királyi birtoknak számító Váraljára, ahol 1939-ig folyamatosan jelen volt.

Az államkincstár bőkezű pénzéért Zsigmond és Mátyás király is támogatta a zsidóságot. 1447-ben a királyi udvarmál prefectus Judeorum tisztség létesül a zsidó közösségek érdekeinek védelmére. Az augsburgi Fuggerek is megjelentek az országban: kereskedelmi és bányaérdekeltségeik voltak a mai Szlovákia területén. Ezek igazgatásával bízták meg 1516-1530 között a spanyol-zsidó Fortunatus Imrét.

A Mohács utáni zavaros időkben a szlovákiai zsidóság zaklatásoknak és üldöztetéseknek volt kitéve (pl. 1529-ben a bazini zsidóság perbe fogása). Ezzel szemben a hódoltság területén a zsidóság - ha a kívánalmak szerint adózott - szabadon kereskedhetett, sőt a Balkánról újonnan betelepülőkkel, gyarapodhatott.

A törökök kiverése után, főként Mária Terézia és II. József uralkodása idején a zsidóság előtt megnövekedett az élettér: a királyi városokon kívül - földesúri egyetértéssel - bárhol letelepedhetett. A mai Szlovákia nyugati és északnyugati településeire (Liptószentmiklós, Alsóbukin, Trencsén, Pozsony) Morvaországból

és Ausztriából kompakt közösségek érkeztek, a keleti és északkeleti részekre pedig Halicsból és Ukrajnából folyt a zsidók beszivárgása.

A türelmi rendelet (1781) követően a zsidók - fából - zsinagógákat építhettek a városokon kívül. 1784-ben ún. türelmi adót vetettek ki zsinagógáikra, temetőikre és kereskedelmi tevékenységükre. Ezzel párhuzamosan azonban nem kellett többé megkülönböztető jelet viselniük.

A nyugati-északnyugati megyékben élő zsidóság a 18. század végén megálapodott. A keleti-északkeleti megyékbe viszont a 19. század elején is folytatódott a betelepülés. (Kovács Éva szerint az első Csehszlovák Köztársaság idején sem szűnt meg.) Itt - a szegényebb közösségekben - gyökeret vert a chaszidizmus, amelynek hívei aztán kevésbé integrálódtak be a kapitalizálódó társadalomba.

A zsidók teljes egyenjogúsításával kapcsolatos két törvény (1840, 1867), a vasúthálózat fokozatos kiépülése, a gazdaság fellendülése a mai Szlovákia területén is a zsidóság belső migrációját vonta maga után, amelynek egyik válfaja a gazdasági "útőrekek" környezetébe való település volt. Ezekben a helyeken sorra rendre épülnek a zsinagógák, kiépülnek a zsidóság intézményei.

Volt ezzel párhuzamosan egy másfajta, a mai Szlovákia területére felettebb jellemző migráció is: a szegényebb zsidó családok a falusi településekre áramlottak, ahol kocsmákat, boltokat, földet és kisebb üzemeteket vettek bérbe (pl. szeszfőzdéket, keményítőgyárakat, papírgyártó műhelyeket). Ez az expanzió a "mad'arón" (=magyar párti) dzsentri rovására irandó, amelynek derogált az intenzív gazdálkodás, az ipar és a kereskedelem.

A vidéki zsidóság túlnyomórészt a szlovákság elmagyarosításának szolgáltatóban állt, és uzsorával, illetve elárvereztetésekkel egyszerre járult hozzá a szlovákok lakta vidékeken az antiszemitizmus és a magyarellenesség kialakulásához. "Ezt a tényt több politikai irányzat és párt is igyekezett a 'maga javára felhasználni", mondván: az alkoholizmus és az eladósodás a magyarosítás következménye, a vidék magyarosítása pedig a zsidó bérlők tevékenysége folytán erősödött fel. Sajnos, a Stúr-követők is ezt a nézetet vallották gazdasági munkásságukban." A valóság azonban az: ha az érdekeltek összefogtak, sikeresen lehetett védekezni az uzsorával szemben (szlovák kőműves falvak a liptószentmiklósi járásban, magyar parasztok Galánta környékén).

Kovacevicová a történeti Magyarországon élő zsidóság tüneményes társadalmi és gazdasági pályafutását A magyarországi és az ausztriai zsidóság történetéhez c. korábbi referátumunkkal (1991/1992. 2. sz. 195-198.p.) egybehangzóan adja elő, s nem vélekedik másképpen erről a "nyelvi asszimiláció a teljes emancipálódásért" korszakról Kovács Éva sem tanulmányának bevezető részében. Mindenesetre: a történeti országban élő zsidóság 75%-a vallotta magát magyarnak, és 346 zsidó család kapott érdemei elismeréseként magyar nemesiséget. Ezzel szemben a szlovák-zsidók száma mindössze 5 840 volt. Ők - meglehetősen kis közösségekben - a legszlovákabb járásokban éltek (Liptószentmiklós, Alsóbukin, Túrócszentmárton, Breznóbánya).

Noha a zsidóság az új Csehszlovákiában ugyanolyan állampolgári jogokat kapott, mint a többi nemzetiség, számuk - a trianoni Magyarországra történt emigrálással - jócskán megcsappant. Az első népszámlálás Szlovákia nem egészen 3 millió lakosságából 4,72%-nyi zsidót regisztrál.

Ennek ellenére nemcsak Csehországban, hanem Szlovákiában sem szűkült le a zsidóság mozgástere. Különösen (három, sőt: négy nyelvű) iskoláik révén maradt a zsidó elit versenyképes. Korábbi tájékoztatásai (Budapest, Bécs) mellett és/vagy helyett újabb tájékoztatási pontokat (Prága, Párizs) is talál. Új, internacionálisan művelt, de a Csehszlovák Köztársaságot is vállaló értelmiség alakul ki (G. Vámos, I. Weiner-Král', E. Newman, B. Weinwurm, I. Vécsey, A. Slatsinsky, P. Strauss, E. Goldstücker). Ez az értelmiség a két világháború közötti és a második utáni időszakban hozzájárult a korszerű szlovák kultúra felvirágoztatásához.

Hitler hatalomra jutása után Németországból, majd az Anschlusst követően Ausztriából számos művész-értelmiségi emigrál Prágába, illetve Pozsonyba. Lengyelország lerohanása után Kelet-Szlovákiában jelennek meg a zsidó menekültek, bár inkább csak tranzitállomásnak tekintvén ezt a területet.

Kovács Éva - már csak tanulmányának vállalt időhatárai következtében is - sokkal árnyaltabban tárgyalja a szlovákiai zsidóság két világháború közötti történetét. Mindenekelőtt azt állapítja meg, hogy Csehszlovákiában 1920 után nem volt antiszemita kurzus, sőt 1930-as évek közepéig még politikai antiszemitizmus sem. A Csehszlovákiába került zsidóság nemzetiségi jogosítványokkal való felruházása egyfelől valóban demokratikus tett volt, másfelől azonban a magyar etnikumról való leválasztási szándék is. A kassai zsidóság 2/3-a már az 1921. évi népszámláláskor zsidó nemzetiségűnek vallotta magát. Ezzel az állam eredetileg meg is elégedett, s nem gyakorolt asszimilációs nyomást a zsidókra: megőrizhették magyaryelvűségüket, ápolhatták a magyar kultúrát, csak éppen ne legyenek magyar nemzetiségűek. Persze később, amikor sikerült valahol (pl. az 1930. évi népszámlálás után Kassán) a magyarok számarányát a nyelvhasználati joghoz szükséges 20% alá szorítani, az asszimiláció első lépcsőjén, amelyet integrálódásnak szoktak nevezni, a magyar ajkú zsidóság is tömegesen tanult meg szlovákul. Már a harmincas évek elején a zsidó szülők több mint a fele szlovák iskolákba íratta gyermekeiket.

A zsidóság politikai hovatartozása meglehetősen változatos volt. 1918-ban Zsidó Párt is alakult, amely ugyan "soha nem vált a szlovákiai zsidóság országos politikai szócsövévé, a helyi közigazgatásokban a húszas években még kisebb-nagyobb súllyal helyet kapott". Ellentétben a magyarországi helyzettel, Csehszlovákiában igen erőteljes volt a cionista mozgalom, amelyet Prágából irányítottak. A Szociáldemokrata és a Kommunista Pártnak - mindkettő tömegpárt volt - ugyancsak sok zsidó tagja volt. Míg a cionizmus, amely a keleti területek jórészt ortodox (és folyamatosan gyarapodó) hitközségeire támaszkodott, az új

zsidó identitástudat kialakításán fáradozott, addig a szociáldemokraták és a kommunisták az internacionalizmus eszméjével háttérbe szorították a kisebbségi-nemzetiségi azonosságtudatot, materializmusukkal és ateizmusukkal pedig a felekezeti kötődést.

Viták folytak arról, hogy a Szlovákiában élő, már asszimilálódott magyar zsidóság "cserben hagyta-e a kisebbségbe szorult magyarságot". Ezek azonban eldöntetlenek maradtak. "Annyi azonban bizonyos, hogy a szlovákiai magyar ajkú zsidóság két világháború közötti története kérdésessé teszi a 19. századi és a 20. század eleji magyar asszimilációs politika összes sikerét, és magát az asszimilációs logikát is, mint kizárólagos értelmezési keretet" - zárja fejtegetését Kovács Éva.

A Szlovák Állam Idején

Az első bécsi döntés után megmaradt szlovák területről sok zsidó emigrált (kb. 10 ezren mentek el a demokratikus Nyugatra, majd onnan - a német megszállástól félve - Amerikába). A Szlovák Allamban a zsidók korlátozása 1939-ben kezdődött el. Ezt - indoklásként - összekapcsolták a zsidó bérlőkre-kocsmárosokra történő emlékeztetéssel, illetve azzal, hogy tulajdonképpen Dél-Szlovákia Magyarországhoz kerülésében is "benne volt a zsidók keze".

Az 1941. évi 198. sz. törvény faji alapon foszotta meg a szlovákiai zsidókat állampolgári jogaiktól és vagyonuktól. Ez 12 300 vállalatot, üzletet és házat, valamint 100 ezer hektárnyi földterületet tett ki. 1942-ben került sor a zsidók elszállítására a koncentrációs és kielehetető táborokba. "A zaklatásnak ezekben a kielevezett éveiben egyesek Magyarországra meneküléssel kerestek védelmet, ahol egészen a nyilasok uralomra jutásáig (1944) a zsidó ellenes nyomás nem volt olyan erős, mint Szlovákiában". Más kérdés: számos szlovák állampolgár és intézmény (pl. több katolikus és evangélikus egyházközség) zsidómentő és -bújtató cselekedetekkel fejezte ki szembenállását ezzel az embertelen gyakorlattal (Liptószentmiklós, Túrósztentmárton, Alsóbukin, Breznóbánya). A szlovák ellenállásba, főként a 60 ezer áldozattal járt Szlovák Nemzeti Felkelésbe a bujtatott zsidók is bekapcsolódtak.

A kielehetető és koncentrációs táborokba zárt szlovákiai zsidóság vesztesége ugyancsak kb. 60 ezer fő. A háború után szülőföldjére hozzávetőlegesen csak 10 ezer zsidó tért vissza.

... ami azóta történt

Noha a visszatért zsidók szívvel-lélekkel vetették bele magukat az újjáépítésbe, a sztálini önkény helyi képviselői sokukat újra üldözni kezdték, többeket pedig (éppen a kommunistákká váltak közül) ki is végeztettek. Aki tehette, emigrált.

1970-ben Szlovákiában mindössze 3 ezren vallották magukat zsidónak.

(Meg kell jegyezni: a háború utáni 10 ezerből számosan nevük "szlovákosításával" is igyekeztek a szlovák nemzetbe asszimilálódni, különösen az alkotó-művészeti értelmiség soraiból.) "A hetvenes években, a gondolkodás és az alkotókészség totális elnyomásának idején, aki zsidó 1968 után nem emigrált, a Szlovákiában működő disszidensek (= másként gondolkodók) közé került . . . És további szlovákokkal, csehekkkel és magyarokkal együtt új demokrácia képviselője lett."

Szlovákiában is szembe kell - kellene nézni a szlovák-zsidó együttélés történelmileg felhalmozódott problémáival. Csakhogy bizonyos körülmények késleltetik ezt. "Mindenekelőtt a látens antiszemitizmus lép fel időről-időre a különféle politikai ambíciók szolgálatában. Az az egyoldalú nézet pedig, hogy a zsidó közösségek zártak voltak, nem teszi lehetővé a zsidók szlovák kultúrára gyakorolt hatásának objektív felmérését. A futólagos szondázások arról vallanak, hogy jelentőségük korántsem csak a városi és a falusi társadalomnak kínált áruválasztékban, a zsidó családok számára termelt árufelvételekben, a nemzetközi hatókörű kereskedelemben és bankvilágban mutatható ki, hanem a szlovák társadalom egészségügyének és kultúrájának fejlődésére gyakorolt hatásban is." Ez viszont nem konvenió azoknak, akik a szlovák kultúra önfejlődését hirdetik, akik a nyelvet a kulturális identitás egyetlen mutatójának tartják. Pedig a valóságban e kárpáti ország területén évszázadokon keresztül a különféle etnicitások és vallások ideológiai, gazdasági és társadalmi együttélése és kereszteződése ment végbe.

Kovačevićová, Soňa: Imigracné a emigračné cesty Židov na Slovensku. = Slovenské pohľady, 107. roč. 1991. 8. č. 71-78. p.

Kovács Éva: Disszimiláció, zsidó azonosság tudat, regionális identitás Szlovákiában. (1920-1938) = Regio, 2. évf. 1991. 2. sz. 67-73. p.

F. T.

Erdély története három kötetben

Magyarországon a hatvanas évek élénk társadalomtudományi vitái, főként pedig a történelemtudomány területén ütköző vélemények a tudományosságának a napi politika követelményeitől való viszonylagos emancipálódása irányában hatottak. Ez a fejlődés tette lehetővé, hogy a magyar történészek az eddigiéknél hathatósabban forduljanak Erdély történelme felé.

A román történetírást legfőbb kinyilatkoztatása mind a mai napig Erdély és Magyarország ezeréves politikai kötelékének következetes tagadása. Az e témakörbe tartozó minden egyes mű célja, hogy a dák birodalom, az utána következő római foglalás és az azutáni évszázadok időszakát úgy tárgyalja, mintha Erdély mind etnikailag, mind pedig politikailag Romániához, illetve a román fejedelemségekhez tartozott volna.

Az Erdély története, a magyar fél szintézise viszont szigorúan tudományos, s

mint ilyen, intenzív forrás- és szakirodalomkutatáson alapul, és nem csak a magyar történészek véleményét összegzi, hanem az összes nemzetközi kutatási eredményt, beleértve a románokét is. Így nem csupán egy magyar munka született, hanem Erdély bemutatását illetőleg mindaddig a legmodernebb és legalaposabb, amely valaha is napvilágot látott.

Koncepciója, szemléletmódja, az összehasonlítás perspektívája segítségével a tárgyhoz való közeledésben előítéletmentes módszert valósít meg: Erdély nem tekinthető sem az egyik, sem a másik "nemzetállam" olyan szerves részének, amelyet csak ilyen értelemben illendő szemlélni és vizsgálni, hanem ezzel szemben olyan régió, amelynek a történelmi fejlődésfolyamatokba - különösen Kelet-Közép-Európa társadalmi és gazdasági szerkezetébe - beépülő históriája kizárólag a középkori és újkori események függvényében közelíthető meg eredményesen.

Az Erdély története időszerű politikai és történész szándékai révén úgy értelmezhető, mint jelentős és tárgyilagos hozzájárulás ahhoz a Trianon óta folyó, gyakran kölcsönös provokációkba torkolló vitához, amely Erdélyt, az ottani helyzetet, az ott élő magyar kisebbség anyagi és szellemi létlehetőségeit illetően alakult ki. Tárgyilagosságra törekvés jellemzi e munkát azért is, mert egy-egy nemzeti érzéssel különösen erősen átitatott - noha Erdély szerepét más-más tartalmi megközelítésből szemlélő - elmélet bemutatása révén megteremti a történelmi előfeltételeket a nézetek egyeztetésére. Ezzel egyidejűleg a magyar nemzet érdekérvényesítése, különösen az anyanemzet és az erdélyi testvérnemzet közötti élénk, kölcsönös kapcsolatok igénye fogalmazódik meg a történelmi folyamatok és a történelmi függőségek tüzetes bemutatása révén. Amögött az óhaj mögött, hogy a három kötet megalapozza a magyar, román és erdélyi szász történészek - talán a jövőben megvalósítható - szakmai véleménycseréjét, az a politikai szándék is felismerhető, amelyik az időszerű problémákat semmiképpen sem a határkiigazítás és az irredentizmus eszközeivel igyekszik rendezni, ahogyan azt a román szemrehányások a magyar hozzáállás szándékos elferdítése révén állítják, nyilvánvalóan azért, hogy saját nehézségeikről egy külső ellenségkép kreálásával tereljék el a figyelmet.

Számottevően növeli a három kötet történelmileg hosszú távú jelentőségét a 13 szerző meglepően tisztán érzékelhető véleménybeli sokrétősége, pluralizmusa. A kutatások során jelentkező ellentmondásokat a szerzők nem hallgatják és nem tusollják el, hanem nyilvánosságra hozzák őket, s így ösztönzéseket adnak a további kutatásokhoz. Példának e tekintetben Erdély honfoglaláskori településtörténetére vonatkozó fejezet hozható fel. Míg Bóna István a régészeti leletek átfogó kiértékelése nyomán arra a következtetésre jut, hogy a Kárpát-medence magyar honfoglalása Erdély felől kezdődött, és az országot a magyar törzsek már a kezdet kezdetén kelet-nyugati irányban szállták meg, addig Makkai László - írott forrásokra hivatkozva és a helynévanyag kiértékelésével - az általa már 1944-ben közölt hagyományos betelepítési nézetet eleveníti föl, miszerint az erdélyi magyar honfoglalás nyugat-keleti irányban és fokozatosan ment végbe. A

két szerző véleménye egy dologban azonban megegyezik, nevezetesen, hogy a magyar honfoglalók mindenekelőtt keleti és déli szlávokat, valamint bolgár-török nyelvű csoportokat találtak itt őshonos lakosságként.

Mivel pedig az ókortól a középkorig húzódó dákoromán településbeli folytonosságot semmiféle források és más közvetett nyomok (pl. helynevek) sem látszanak bizonyítani, a szerzők ezért a románok középkor derekán történt bevándorlásának elméletét fogadják el kiindulópontként. Az a kérdés, hogy honnan jöttek e bevándorlók, és milyen indítékaik voltak, nyitott kérdés marad, és ez egyúttal a mű gyengéje és ereje is.

Általában minden több szerző alkotta ilyen terjedelmű munka esetében megfigyelhető, hogy az egyes fejezetek minőségileg egyenletlenek. Ezúttal azok a részek, amelyek legkevésbé nyúlhattak vissza történelmi előmunkálatokra, tekinthetők a legsikerültebbeknek. Azok a részek viszont, amelyek esetében a kutatói előmunkálatok kevésbé hiányoznak vagy megvannak, mint például a nagyfejedelemség 16. és 17. századi korszaka, kevésbé tömörek, és előadásmódjuk szabatossága is több kívánnivalót hagy maga után.

Összefoglalva: a munka olyan modern, összehasonlítható, minden szakterületet - az etnikai és vallási kérdéseket is - átfogó országtörténet, amely Erdélyt mint Kelet-Közép-Európa legnagyobb fejlődéstörténelmi összefüggéseinek szélére szorult, a keleti és nyugati érintkezések közben született igen érzékeny pontot határozza meg. Ez a mű a jelenkori magyar történelemtudomány nagy teljesítménye. A hagyományos történetírás nemzetieskedő paradigmáinak meghaladása révén olyan új utat nyitott, amely lehetővé teszi egy összetett és népiességében is vegyes területnek, Erdélynek az új tudományos követelményeket kielégítő és így igen meggyőző bemutatását.

Seewann, Gerhard: Erdély története három kötetben. (Meggjegyzések egy új erdélyi honismereti kézikönyvhöz.) = Új Erdélyi Múzeum, 1. évf. 1990. 1-2. füz. 142-146. p.

H. Z.

Adalékok a székelyek koral történetéhez

Benkő Loránd interjú keretében - Szabó T. Ádám kérdéseire adott válaszaiban - adja közre kutatásainak és ismereteinek jelenlegi állását tükröző adatait és nézeteit.

Az első kérdések között merül fel: miért fontos a székelység eredetének, történetének kutatása?

Noha a székelyek többsége ma nem Magyarországon, hanem Erdélyben él, a palócok mellett ez a legnagyobb külön névvel is megjelölt magyar etnikai csoport. Az erdélyi közel kétfélmillió magyar kb. fele székely. Településeik nagy területen, zárt közösségekben, sűrűn követik egymást. Több százezer székely költözött az első és a második világháborút követően a mai Magyarország területére vagy még nyugatabbra. Így a székely eredetűek számát ma a világon egy millió-

nál is többre becsülhetjük, azaz szinte minden tizedik magyar székely.

A székelység területi elhelyezkedése is igen érdekes, minthogy jelenleg a magyar nyelvterület keleti peremvidékén helyezkedik el (csupán a moldvai csángó-magyarok élnek még keletebbre). Saját elnevezését ugyancsak tudatosan vállalja.

Székely néven 1116-ban szerepelnek először az olcsvai csatában, majd 1146-ban a lajtai csatában. Mindkét csata a magyar nyelvterület nyugati határán valamivel kívül: a mai Csehország, illetőleg a korábbi Ostmark területén zajlott le.

Oklevelesen igazolható, hogy az Árpád-korban nem csupán itt, nyugaton, hanem a magyar nyelvterület más - déli és északi - részein is laktak székelyek.

A székelyek történetére nézve sem Anonymus, sem pedig Kézai krónikája forrásként nem megbízható. Anonymus a hiányzó adatokat kitalált történetekkel helyettesíti. Kézainál pedig először találkozunk egy kitalált kontinuitás-elmélettel: eszerint a magyarok és a hunok egymással rokonok lennének (az utóbbiak pedig a székelyek ősei). A humanista Oláh Miklós a székelyeket jobb, el nem kocsosult magyaroknak tartja; Benczédi Székely István szerint pedig a székelyek beszélnek a legszebben magyarul, és szókincsük ősi. A felvilágosodás korában sem változtak ezt illetően a korábbi nézetek: az igazi magyarok keleten vannak, s ezek között is a legkeletibbek, azaz a székelyek között. A túlfűtött nemzeti érzések következtében történelmi tévhitek is keletkeztek.

Ám több olyan tudósunk van, aki - kora színvonalán - módszertanilag igen széleskörűen közeledett a székelység eredetkérdéséhez: Hunfalvy Pál történelmi szemszögből, valamint az etnológia, a néprajz és a nyelvészet perspektívájából. Erdélyi Lajos elsősorban a nyelvészet szemszögből. Jóval később - de még a második világháború befejezése előtt - a ma is tevékeny Györffy György történész a székelység eredetének kérdéskörét elvileg szintén helyesen közelítette meg.

Ma a következő kérdésre kell mielőbb megfontolt választ adni: 1. Mi volt a székelyek eredeti nyelve, és hogyan állunk a nép és a nyelv fogalmával ez esetben? 2. Milyen kapcsolat van a nyugati székelységgel? Róluk tudjuk, hogy sokan voltak és területileg is megoszlottak az ország peremvidékein. 3. Mikor foglalták el a keleti székelyek mai szállásterületüket?

E kérdésekre részben a nyelvjáráskutatás új eredményei, részben a speciális székely személy-, hely-, nemzetség- és ágnév kutatás terén felhalmozódott ismeretek segítségével válaszolhatunk. A nyelvjáráskutatások azt mutatják, hogy bizonyos sajátosságok nyelvileg csupán a Székelyföldre jellemzőek, illetve hogy a székelyek belső nyelvjárási megosztottsága más magyar dialektusokkal összehasonlítva meglepően nagy. Némi túlzással azt is mondhatnók, hogy a Székelyföld nyelvjárási megosztottsága majdnem ugyanannyira változatos, mint az egész magyar nyelvterületé. A székelységnek a magyar nyelvterület legkülönbözőbb részeivel vannak nyelvi-nyelvjárási kapcsolatai.

Azok a területek, amelyeknek a nyelvészet oldaláról világos választ tudunk

adni a felmerült kérdésre, a következők:

1. Ami a nép és nyelv fogalmait illeti: a székelyek áttelepülésük előtt is magyarok voltak, majd azután is azok maradtak. Az anyanyelvük tehát kizárólag magyar. A székelyek ma is ugyanúgy magyarok, ahogyan már a honfoglalás után is magyarokként védtek először a veszélyeztetett nyugati gyepeket, majd Erdély keleti határát.
2. Ami pedig a nyugati és keleti székelység egymáshoz való viszonyát illeti: Maros-szék egyrészt a Pozsony és Moson vidéki magyarsággal hozható közelebbi kapcsolatba, másrészt az Őrvidékkel, azaz a mai Dél-Burgenlanddal. Telegdiszék Baranyával és Valkóval mutat nyelvi rokonságot, továbbá Biharral, és közvetve Abaúj megye némely településeivel. Sepsitől Gyergyószékig olyan nyelvi jelenségekkel találkozunk, amelyek megfelelő Délnyugat-Magyarországon fedezhetők fel, az Őrségben és az ausztriai Őrvidéken. A történeti és a nyelvi nyomok egyértelműen a nyugat-kelet irányú áttelepülés mellett szólnak.
3. Mi történt a nyugati székelységgel? Először: a nyugati székelység egy része felszívódott az azonos nyelvű magyarságba. Másodszor: nagyobb csoportok telepedtek át keletre, noha nem minden székely részleg ment át a keleti gyepekre.
4. A nyugati székelység keletre telepítése az Árpádok jól szervezett telepítési politikájának eredménye volt. A gyepeket mind keletebbre tolták ki őseink. A 10-11. században a magyarság már ott van Belső-Erdélyben. A határ előbb Biharban, majd a Királyhágón túl és délen a Királyföldön van: Orbó, Kézd és Sebes olyan víznevek, amelyek délen a Mezőség határait jelzik, ahol a székelység még a mai hazájába való áttelepülés előtt a magyar lakosságú területeket védte. A következő településtörténeti lépés az, hogy a bihari és a királyföldi székelység a határgyepük áthelyezése után először a "belső" Maros-, illetve Telegdiszék, majd Sepsí-, Orbai-, Kézdi-, Csík- és Gyergyószék, azaz a "külső" Székelyföldet is megszállja.

Hol is voltak az Árpád-korban székelyek? Ott, ahol jól szervezett határvédő katonáskodó népre volt szükség. A székelység tehát nem más, mint katonailag szervezett magyarság. A nyugati magyar határszélen történt első említésük: ők az elővédek a csatában. Így hát a székelyek eredetileg nem külön etnikai csoport, hanem a központi hatalom által szervezett határvédők katonai csoportja. A székely népnév eredetileg sem etnikumot, hanem foglalkozást jelent. A székelyek többsége gyorsan mozgó lovaskatona volt.

A magyarság a honfoglalást követő időkben elsősorban a nyugati irányból és délről, a bizánci császárság irányából volt veszélyeztetve. E veszély azonban idővel csökkent: a magyar királyoknak sikerült jó diplomáciai és családi kapcsolatokat kiépíteniük nyugati és déli szomszédaikkal, viszont új veszélyek fenyegették kelet felől: a besenyők, az úzok, a kunok, később a mongolok. Így szükségessé vált a mozgatható határvédő katonaságot áttelepíteni nyugatról keletre. A magyarság szaporodásával pedig a magyar nyelvterület is egyre keletebbre

tolódott.

Először a bihari székelység kerekedett fel, s csak ezután került sor a Királyföld székelységének áttelepülésére a Keleti-Kárpátok vidékére. A 12. század második felében Telegdiszékre települtek be a székelyek Bihar megyéből, velük közel azonos időben Marosszékre más nyugati székely csoportok. Ez utóbbi település is legkésőbb a 13. század elejére megtörtént. A külső székely karéj némileg később érkezett mai szálláshelyére. Biztonsággal állítható azonban, hogy ez az áttelepülés is még az Árpád-korban, 13. század folyamán kezdődött meg, és legkésőbb a 14. század elejére fejeződött be.

Van-e összefüggés a székelység és az erdélyi szászok betelepülése között?

A székelyek a 12. század végén, a 13. század elején elhagyják a korábbi Székelyföldet. Erdély mezőgazdaságának és urbanizációjának erősítése végett az Árpád-kor magyar királyai német telepeseket hívnak be a megüresedett területekre. Kiváltságokkal látják el őket. Az erdélyi szászok tehát azt a területet szállják meg, amelyet a székelység határvédelmi okokból elhagyott.

Benkő Loránd: Adalékok a székelyek korai történetéhez. = Új Erdélyi Múzeum, 1. évf. 1990. 1-2. füz. 109-122. p.

H. Z.

Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez

A tanulmány szerzője, Benkő Loránd, aki nemrégiben töltötte be hetvenedik életévét, fiatalon, alig 26 évesen rakta le a tudomány asztalára első fontosabb munkáját. AZ 1947-ben kiadott A Nyárádmunte földrajzi nevei címet viselő kötetből hasította ki ezt a részt, amely még ugyanazon év októberében elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén.

Benkő szerint "A székely kérdés sokféle kibogozatlan, sőt még jobban összekuszált szála arra figyelmezteti a . . . kutatókat, hogy a kérdésben csak nagy óvatossággal és csak rendszeres, lépésről lépésre haladó munkával lehet rendet teremteni. Egy-két történeti vagy nyelvészeti fogódzóhoz kapcsolódó túlzottan nagy következtetések helyett tehát sok adatra támaszkodó részletkutatásokra van szükség.

Meggyőződésem - hangoztatja a szerző, hogy a székelység korai történetét csak időben visszafelé haladva követhetjük nyomon. Először tehát a mai Székelyföld település- és népiségtörténeti kérdéseit kell tisztáznunk ahhoz, hogy azután a székelység megtelepedés előtti életének a mozzanataira is rávilágíthassunk."

Egy időben visszafelé haladó kutatás első láncszeme tehát ez a dolgozat, amely a Székelyföld nyugati részének, Maros- és Udvarhelyszéknek középkori település- és népiségtörténeti kérdéseivel foglalkozik. Benkőt az e területre vonatkozó korai oklevelek szinte teljes hiánya arra készítette, hogy a hagyományos történeti módszerrel felhagyva, a nyelvészet - azaz tanult "szakmája" - alapjain

nyugvó település- és népességtörténeti kutatás útját vállalja.

A két szék földrajzi nevei, az itt lakó székelység nyelvjárási és régi személynevei bőséges anyagot szolgáltatnak ehhez a vállalkozáshoz.

A dolgozat bevezetője ismerteti a vizsgált terület földrajzi adottságait. Rögzíti a tényt, hogy a két szék földrajzilag nem válik el egymástól: mindkettő az Edélyi-medence keleti felének szerves tartozéka. A táj jellegzetességét a nagyobb folyók - a Maros, a Nyárad és a két Küküllő - aránylag széles völgyei, a mentükön lévő mocsaras és a közöttük magasodó dombos vidékek adják meg. "A három terület egység: a mocsaras folyóvölgyek, a lomboserdős dombvidékek és a fenyőerdős magashegységek közül természetesen a kisebb patakvölgyektől megszátagatott dombos vidékek voltak leginkább alkalmasak az emberi településre" - mutat rá a szerző. A megválaszolásra váró első kérdés az, hogy kik laktak a két szék területén a székely megszállás előtt. A felelet mindenekelőtt a földrajzi nevekből rejlik.

A legkorábbi bizonyosságot a szláv eredetű földrajzi nevek szolgáltatják, melyekre nézvést gazdag példaanyag áll rendelkezésre (Lekence tó, Terebics patak, Muzsna helység). Akad aztán néhány török eredetű személynévből alakult helységnév (Kölpény, Ákos) és földrajzi név (Töpe hegy), továbbá ez utóbbiból - bár igazán elvétve - besenyő eredetű is.

A másik nagyon lényeges kérdés: volt-e az adott területen a székely megtelepedés előtt valamilyen más magyar nyelvű lakosság? A furcsán hangzó kérdésre (ui. a székelység is magyarul beszél) Benkő a kezdeti román és szász szórványok évszázadokon át tartó homogenizálódásával, kiszorító hatásával válaszol. Feltételezése szerint (és ezt látszik minősíteni Kniezsa István Magyarország népei a XI. században c. alapvető műve is!) az Edélyi-medencében, ahol még ma is egymást érik a magyar foltok és szigetek, a 11-12. században nagyobb számú és valószínűleg összefüggő területeket elfoglaló magyarság élt, mindenképpen megelőzve a később betelepülő székelyeket. Ennek bizonyítására az egymástól meglehetősen nagy távolságra eredő és a Székelyföldön kívül egyesülő Homoród folyók magyar eredetű nevét hozza fel példának. "Az elnevezés . . . csak az itt élő lakosságtól indulhatott ki, és ezektől vehette át az északkeleti szomszédságukba betelepülő székelység" - teszi hozzá Benkő. "Elképzelt-e - folytatja a továbbiakban -, hogy a Székelyföldtől mindenütt közvetlen nyugatra élő lakosság a két szék későbbi nyugati határán állapodott meg, amikor itt semmi természeti tényező nem állta útját és nem vetett gátat . . . terjeszkedésének?" Feltevését a székely Mezőségen fellelhető régi típusú - pusztai személynévekből, illetve - d képzős főnevekből kialakult - helységnevek felsorolásával igazolja: Szabad, Bergenye, Sámsond, Bánd, Kövesd. A már említett Kniezsa István korábbi kutatásai ezt a feltevést bőségesen megerősítik. Benkő példáit természetesen kiterjeszti a Maros-Nyárad vízválasztó dombvidék régebbi típusú helységneveire is (Kál, Ernye, Csej, Agárd, Koronka, Bodon, Kakas, Sárd stb.).

A szerző az egyéb bizonyítékok között említi azt a tényt, hogy a településne-

vekben fennmaradt személynevek a települések alapítóinak, első birtokosainak a nevét őrzik, belőlük tehát "a megtelepülő népességnek, illetőleg vezetőrétegnek faji hovatarozására következtethetünk". Márpedig, hangsúlyozza a dolgozatíró, ezek között nem találhatunk székely személyneveket. Benkő ebbéli véleményének alátámasztására Horger Antal vonatkozó kutatásait idézi, majd a későbbiekben megállapítja: ellentétben például Györffy György (Erdély és népei c. művének) következtetéseivel, a székelység a Küküllők mentéről, tehát nyugat felől érkezett mai hazájába. Benkő szoros összefüggéseket lát a székelység átköltözése és a szászok betelepülése között. Vélekedése szerint "A keleti székelység csak a 13. század folyamán és feltehetően nem is a legelején szállta meg Csíkot és a mai Háromszéket". Mindezt arra alapozza, hogy a marosszéki és az udvarhelyi településnevekben megőrződtek a német eredetű személynevek: Vácmán, Rigmán, Tibold, Hermán stb.

Benkő ugyanakkor elismeri, hogy a két szék bizonyos részein a székelység is lehetett ősfoglaló, hiszen a "székely személynevekből, a személy- és családnév típusokból, a székely nyelvjárási jelenségek és a székely földrajzi tájszók elterjedéséből világosan kirajzolódik az a terület, amelyet egyedül és elsőnek a székelység szállt meg." A szerző, miután kitér a két székbe betelepült székelység nyelvjárás szerinti három nagy csoportjára, különös figyelmet szentel Marosszéknek, aholis - feltételezi - a székelység átvette a magyarság nyelvjárását.

A marosszéki településnevekben fennmaradt székely személynevek - Udvarfalva, Székelyfalva, Csítfalva - alapján kifejti: a szóban forgó területen "az uralkodó réteg székely volt, a szolganépség és köznép pedig magyar . . ." A dolgozat utolsó része - a székely megtelepedés kérdéseivel végezve - a vizsgált korszakra következő két évszázad főbb népiségtörténeti mozzanatait sorolja fel.

Foglalkozik a székelységbe asszimilálódó szlávok és besenyők sorsával, a székelyeknek a szászokkal elvékonyodó kapcsolatával, az olasz szórvány betelepülésre utaló bizonyos jelekkel (Pais Dezső adata alapján valószínűsíti, hogy összefüggés van a középolaszországi Tornota helységnév és a székelyföldi Tortoma hegy között).

Végezetül megemlékezik a középkor végén a Marosszék nyugati végein megjelenő románokról (ld. Oláhteremi helység nevét, vagy a XVI. század közepén a Bándon és Sámsondon megjelenő Drákulya és Borbát nevű nemesek feltűnését). A dolgozat záró passzusa aláhúzza: "A románság további székelyföldi térhódítása már a későbbi századokban következett be. A középkori román terjeszkedésből még föltétlenül kimaradt az a két terület, amely ma jelentős román lakosságot mutat: a Marosvölgy és a Maros-Nyárád vízválasztó dombvidék. Udvarhely nyugati peremén is csak az újkorban kezdenek megjelenni a románok."

Benkő Loránd: Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez. = Századok, 123. évf. 1989. 3-4. sz. 343-358. p.

Cs. A.

Katolicizmus és protestantizmus a magyarországi németek körében a századforduló körül

A németek az Árpád-kortól kezdődően több évszázadon keresztül, egészen a 19. századig tartóan vándoroltak be az ország legkülönbözőbb térségeibe. Kifejezetten zárt német területek az erdélyi szászok és a nyugat-magyarországi németek területe minősíthető. Említésre méltó sajátosság, hogy a fenti területek és a Szepesség kivételével az országban elszórta élő német városi polgárság és a német falusi parasztság között nem volt szerves kapcsolat.

A századforduló körül a németek száma két millió közelében tetőzött, 1900 után számuk valamelyest csökkent. Ennek ellenére a 10 milliónyi magyar és három milliónyi román után a némettség volt a harmadik legnagyobb népcsoport. A két millióból Nyugat-Magyarországon élt 332 ezer, Bácska és Bánát területén 578 ezer, Erdélyben pedig 234 ezer. A csökkenés egyrészt a kivándorlás számájára írható (1899 és 1913 között 232 ezer német hagyta el Magyarországot), másrészt hatott az egyke is. Harmadik tényező az asszimiláció, amely különösen városi környezetben mutatkozott számottevőnek (a fővárosban 1880-ban 123 ezer, 1910-ben már csak 79 ezer németet regisztráltak).

Foglalkozás tekintetében a parasztság aránya volt a legmagasabb, csaknem minden második német földművelésből élt. Ipari vagy kézműves tevékenységet minden negyedik német folytatott. A parasztgazdaságok általában a közepes méretűek körébe tartoztak (134 ezer 10-50 holdas német gazdaságról tudósít a statisztika). Az ipari munkásság különösen Dél-Keleten volt koncentráltabb, ahol már 1870-ben létrehozták a Temeschburger Allgemeine Arbeitervereint.

Vallási tekintetben az ország egésze vegyesnek minősült. Általános vélekedés szintjén a kálvinizmust "magyar" vallásnak tekintették, míg a görögkeletit "szerb"-nek, illetve "román"-nak. A katolikus és az evangélikus vallás nem kötődött szorosan egy nemzetiséghez.

1910-ben a némettség 67,3%-a volt katolikus, további 21%-a evangélikus, s a német anyanyelven beszélők egy tizede zsidó vallású (származású) volt. A német katolikusok száma 1900 és 1910 között csökkent, miközben az evangélikusoké valamelyest nőtt. Az 1,37 millió német katolikusból mintegy fél millió élt Bácska és Bánát területén, további negyed millió Nyugat-Magyarországon, 105 ezer Horvátországban és Szlavóniában, kb. 53 ezer a fővárosban. Az evangélikusok területi elhelyezkedése 1910-ben: 230 ezer szász Erdélyben, 66 ezer Nyugat-Magyarországon, 60 ezer Bácskában és Bánátban, 19 ezer Horvátországban és Szlavóniában, s végül 6 ezer Budapesten.

A magyarországi német katolikusok nem rendelkeztek saját egyházi hierarchiával, ami kihatott a nemzeti jelleg fennmaradására, illetve elhalványodására. Az erdélyi szász evangélikus egyház viszont a 16. századtól fogva saját alkotmányossággal rendelkezett. Így a szászok körében az 1867-es kiegyezés, a magyar és erdélyi terület uniója nem járt a veszéllyel, hogy a nemzetállamiság eszméit valló magyarság csökkentse a nemzeti jelleg megőrzési képes-

ségeit. Említést érdemel, hogy mintegy 26 ezer kálvinista német is élt az akkori Magyarországon.

A század második felében széles körben terjedtek Magyarországon is az európai protestáns szellemi áramlatok. A teológiai racionalizmussal párosuló pietizmus, e sajátos "kulturprotestantizmus" hatása a hazai németeket sem kerülte el. 1848 őszén volt egy pillanat, amikor a két protestáns felekezet komolyan tárgyalta az egyesülésről, ám a politikai feszültségek hatására ez csakhamar lekerült a napirendről. A bécsi abszolútizmus aztán még egyszer megpróbálta az egyesítést, amit a hazai német protestáns egyházi képviselők a bécsi egyházügyi hivatal irányítói aspirációitól tartva utasítottak el. 1859-ben a bécsi kormányzat ennek ellenére kiadta az ún. magyar protestáns pátenszt (melynek hatálya nem terjedt ki Erdélyre). A reagálás két változatot mutatott: voltak akik támogatták, mert számukra elég volt az alsó szintű önállóság is (miközben politikai vonatkozásban úgy vélekedtek, hogy a pátens segíteni fog a magyar nacionalizmus és a nagybirtokos-mágnás réteg közbeavatkozási próbálkozásai kivédésében, míg a másik, az autonomisták tábora, különös egyértelműséggel a felvidéki "cipszerség", a magyarok melletti rokonszenv jegyében nem kért a bécsi kegyekből. A harctéri vereség még ugyanebben az évben olyannyira meggyengítette a bécsi kormányzatot, hogy az uralkodó már 1860-ban visszakozót fűjt, hogy azután a kiegyezéskor az egész pátens hatályát veszítse.

A 19. századi német protestanizmus egyik szárnya Brukenthal Sámuel híres nyilatkozatát - a "fidem genusque servabo"-t - átalakítva, a "genus fidemque servabo" jelszóval tevékenykedett, azaz a "hitemet és fajtámat" helyett a "fajtámat és hitemet" kívánta szolgálni (Roland Steinacker, Pozsony). Történelmileg ugyanakkor éreztette még hatását a Habsburg-dinasztia vezette ellenreformáció, amely az erdélyi szászok kivételével nem kímélte a hazai német protestantizmust. Ennek köszönhetően a 19. századi magyarországi német protestantizmus nagy szimpátiával kísérte a magyarok szabadságküzdelmét.

Az erdélyi szász önkormányzat viszont a tárgyalat korszakban is rendelkezett az autonóm irányítás összes kellékével és erőforrásával s így, amikor az 1883-as középiskolai törvény a magyar nyelv szélesebb érvényesítéséhez kötötte az állami támogatás elnyerését, tartván magát "kemény németiségéhez", le tudott róla mondani. E tekintetben még a más nemzetiséget kivételesen súlyosan érintő 1907-es Lex Apponyiana sem rendítette meg a szászokat.

A vallási szervezeten és a nemzeti nyelvű iskolán kívül a nemzeti identitást szolgáló egyesületekről is érdemes szólni. A németek körében különösen a Gustav-Adolf-Verein működése volt hatékony, minthogy szinte az összes német lakta településen sikerült fiilialét létesítenie.

A magyarországi német katocilizmus külön egyházi szervezet hiányában jobban ki volt téve a magyarországi politikai - azon belül egyházpolitikai - küzdelmeknek. Különösen a 90-es évek voltak viharosak ilyen szempontból (a polgári házasság, a kikeresztelkedés, az egyéb alapvető személyiségi jogok kérdéseit vitató parlamenti csatározások következtében).

A magyar politikai elit a liberalizmus jegyében kívánta e kérdéseket eldönteni, míg az ún. "kulturharc" másik táborát a katolikus püspöki kar és az alsó pap-ság által mozgósított tömegek tették ki. Európai és hazai hatások eredőjeként 1895-ben létrehozták a Katolikus Néppártot Zichy Nándor, illetve Esterházy Móric gróf vezetésével. Ezt megelőzően, 1894 elején került sor egy 120 ezres nagygyűlésre, amely élesen kikelt a parlament által jóváhagytni szándékozott egyházügyi törvények ellen. A katolicizmus érdemi ellentámadásához olyan személyiségek kelletek, mint Prohászka Ottokár és mások, akik a szónoki és publicisztikai képességeknek sem voltak híjában. A Néppárt az Alkotmány című hetilap mellett 1896-ban elindította a Christliches Volksblatt című német nyelvű hatilapot is. Kiadójaként Molnár János esztergomi apátplébános szerepelt, első szerkesztője pedig a bácskai német Auer István volt.

A Néppárt 14 pontos programjában az egyik pont a nemzetiségek jogos igényeinek támogatását ígérte, amennyiben azok a magyar állam segítségével és a magyar nemzeti jelleggel összhangban fogalmazódnak meg. Politikai képviselőt a német közül a Néppárt keretében csak a tolnai svábok körében megválasztott Frey János kapott.

A Néppárt megszervezése előtt, már 1891-ben hozták létre a bánáti németek a Südungarische Landwirtschaftliche Bauernverein-t, amely Der Freimütige címmel politikai hetilapot is jelentetett meg. (Temesvárt ekkortájt még két német nyelvű sajtótermék látott napvilágot, az 1871-ben indított Der Landbote és az 1894-ben alapított Der ungarische Landwirt).

1908-ban a német Volksverein für das katholische Deutschland mintájára született meg a Magyarországi Katolikus Népszövetség.

Az Ernszt Sándor, Huszár Károly és Haller István vezette szervezet már az alapítás évében többszáz településről mintegy 140 ezer taggal büszkélkedhetett. A taglétszám 1909-ben elérte a 200 ezret, ebből 124 ezer volt magyar, 43 ezer pedig német nemzetiségű. 33 ezer szlovák és 3 ezer horvát anyanyelvű is csatlakozott hozzá. A szövetség német szekciót működtetett. Ez szerepet játszott a Katholischer Volksverein című havilap, a Katholischer Volksverein-Kalender című évkönyv, nagyszámú röpirat és aprónyomtatvány megjelentetésében. A század eleji vallási szervezetek nagyságrendjét jól érzékeltetheti, hogy 1904-ben 1444 katolikus szervezet létezett.

Ezek mellett különösen hatásos eszköz volt a katolikus nagygyűlések, majd napok évenkénti ismétlése. Az első nagygyűlést ismét csak gróf Zichy Nándor szervezte meg a pesti Vigadóban, ahol az egybegyűlteket Vaszary Kolos hercegprímás üdvözölte. Ez a rendezvény hivatalosan még nem számított bele a katolikus napok sorába, de mindenképpen a nyitányukat jelentette. Az I. magyar katolikus napokat 1990. augusztus 17-19. között tartották Budapesten.

Az 1906-ban rendezett VI. katolikus napok keretében először gyűltek össze külön - a budai Császár fürdőben - a német katolikusok képviselői, mintegy kétezenen. Ez a későbbiekben hagyománnyá vált. A VII. katolikus napokon Pécsen már tízezer német jött össze, főként Tolnából és Baranyából (Schwäbische Tür-

kei) és Bácskából. 1913-ban került sor a XII. és egyben utolsó katolikus napokra. A németek gyűlését a Nemzeti Múzeum melletti régi képviselőházban rendezték.

A századfordulóra a korábbi kiterjedt német népiskolai hálózat összezsugorodott. 1872-ben 1810 német tannyelvű (s további 800 részben német nyelven oktató) elemi iskola működött, 1918-ra csak 417. Az iskolák közül 254 az erdélyi szászokat, 116 a későbbi Burgenland németajkú lakosságát szolgálta. Az ezen felül a "fennmaradó" másfél milliónyi magyarországi németnek mindössze 47 alapfokú iskolája maradt. Még siralmasabban alakult a középiskolai hálózat: az erdélyi szászoktól eltekintve, az 1870-es években működött 18 gimnázium és reáliskola egyike sem élhette meg a világháború kitörésének idejét.

Binder, Ludwig: Deutschtum und Protestantismus in Ungarn im 19. Jahrhundert. + Haltmayer, Josef: Deutschtum und Katholizismus im Königreich Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg. = Südostdeutsches Archiv, 30-31. Bd. 1987-1988. 11-28, 29-39. p.

S. P.

A németajkú anabaptisták története Magyarországon a 16-17. században

A referált tanulmányt Király Ferenc jegyzeteiből és dokumentumgyűjtése alapján Kiss N. István (Budapest) professzor állította össze.

A 16. század első felében a német anabaptisták az elnyomás elől Tirolba és Morvaországba menekültek, majd onnan folytatták útjukat a nyugat- és északnyugat-magyarországi megyékbe (Trencsén, Pozsony, Nyitra). Az ottani nagybirtokosok szívesen látták a jól képzett német kézműveseket.

A 16. század végén a magyarországi vidéki lakosság mintegy 90%-a protestáns hitre tért át, ami ugyancsak megkönnyítette az anabaptisták bevándorlását. Annál vészterhesebbekké váltak a viszonyok a 17. századi ellenreformáció idején.

Az első bevándorlók az 1530-as években tűnhettek fel, s 1548-ban már törvénycikk is foglalkozott velük. Ez az anabaptisták és kálvinisták ellen fogalmazódott, királyi intencióra. A kiűzetést célzó rendelkezések azonban nem teljesülhettek, minthogy 1556-ban ismét hasonló célzatú törvényt fogadtak el, amely a távozásra négy hetes határidőt szabott meg. Ezt követték az 1577. évi, majd a századvégi újabb törvények, amikor is már nem azonnali távozást, hanem a maradás büntetésére kétszeres mértékű adózást írtak elő. A fejkvóta egyre emelkedett: míg 1593-ban havonta 12 dénárt, addig 1595-ben már 50 dénárt kellett fizetni a 15 éves török háborútól kongó kincstárnak (a fejenkénti éves adók elérték egy ökör belföldi értékét).

Az anabaptisták felettébb eredményes missziós tevékenységét azzal próbálták lehetetlenné tenni, hogy egy új anabaptista hitvalló kereszteléséért 500 talérral (130 szarvasmarha értékét) kellett büntetésként lefizetni egy 1635-ben kelt rendelkezés szerint. Ez a fiskális kizsákmányolás folytatódott a későbbi törvény-

kezés keretében is. Így a felekezeti - jóllehet de jure nem ismerték el törvényesnek létezését - de facto az államhatalomnak nem csekély hasznot hajtott.

Ha az államhatalom csak a "kiűzés" vagy az "ideiglenes megtűrés" ellenséges kategóriáiban tudott az anabaptistákról gondolkodni, mi lehetett az a tényező, amelynek köszönhetően hosszú időn át mégis léteztek, s vallásuk mellett nyelvüket, hagyományaikat is megtarthatták. Valószínűleg a nagybirtokosi érdekeltségben lehet erre magyarázat. A Batthyány-család levéltárában például nem ritkán mint orvosok, molnárok, asztalosok fordulnak elő. A zsidókhoz hasonlítható fejadózás kvótái arra utalnak, hogy társadalmi státusuk valahol a nemeseké és a jobbágyoké között lehetett.

A nagybirtokosi védelem végső soron nem csupán a kiűzetést tette kivitelezhetetlenné, de a mértéken felüli állami adóztatást is. Ugyanakkor e védelemért, s azért, hogy saját imaházaikat és iskoláikat megtarthassák, a nagybirtokosoknak még többet kellett fizetniük, mint amennyi az állami törvényekben állt. Helyileg számottevőként említhető a soproni, majd a nagylévárdi, szentjánosi (Pozsony vármegye), a szobotistyei (Nyitra) és a szoblahói (Trencsén) gyülekezet. Az erdélyi anabaptisták nem a nyugat-magyarországiak közül kerültek ki, hanem a morvaországi német közösségekből (itt 1620 körül bukkant fel) jöttek. Észak-Keleten: Ungvárott, majd Sárospatakon a 17. század utolsó harmadában jelentek meg.

Az anabaptista irodalom a Biblia mellett apologetikai és martirológiai művekből, valamint kézirásos krónikákból áll. Néhány ilyen krónika fenn is maradt a magyar levéltárakban. Ezek mellett főként a gazdasági vagy éppen adóösszeírásokból származnak az anabaptistákra vonatkozó szórványos adatok. Ezért nagy jelentőségű adalékokkal szolgál az az eddig még nem vizsgált irattömeg, amely az 1760-1784 között végrehajtott kényszerértékesítés kapcsán keletkezett az udvari kancellárián, s jelenleg a magyar Országos Levéltár gyűjteményében található.

A magyar kancellária feje a király személyes képviselője volt az országban, ezért az itteni iratok elsőrendű jelentőségűek. A 18. századi Magyarország de facto irányítását ez a kancellária végezte. Ennek volt alárendelve a Helytartótanács mint államigazgatási szervezet, mely viszont számos szekcióra oszlott. Ezek egyikeként a Commissio in religionibus, a tekintélyes egyházügyi tanács intézkedett az anabaptisták sorsáról is. A tanács kényszerintézkedéseinek kezdetekor, 1760-ban a három észak-magyarországi megyén kívül még az erdélyi Alvincban voltak anabaptisták. Támogatóiknak számított a Czobor- és a Nyárfamilia (mindkettő grófi). 1759-ben Bécsben letartóztattak egy jómódú, kereskedelemmel foglalkozó anabaptistát, aki engedély nélkül Hollandiában járt, s ráadásul protestáns könyveket is hozott magával.

Ezt követően a jezsuiták nagyszámú anabaptistát hurcoltattak el lakóhelyéről. Az egyházi tanács kiderítette, hogy a négy anabaptista közösség közös püspököt választott, hogy prédikálójik magánházaiknál is megfordultak, hogy levelezésben állnak a Rajna-vidéki mennonitákkal stb. E súlyos bűnökben elmarasz-

taltatott mind az ötszáz magyarországi újrakeresztelő. A döntések megtiltották az eddig egyházszervezet fenntartását, könyveiket lefoglalták, mindenkinek katolikus hitoktatáson kellett résztvennie, katolikus templomot látogatnia. Ám az érintettek nem adták meg magukat. Titokban tovább végezték istentiszteletüket, s szintén titokban Mária Teréziához fordultak támogatásért. 1761-ben a hatóságok negyven huszita bibliapéldányt foglaltak le (ráadásul a német mellett latint és magyart is) náluk. 1762-ben a még mindig ellenállók jó részét bebörtönözték, mások a menekülésben kerestek megoldást.

1763 elején érte el a terror a csúcspontot. Teljes névsorokat állítottak össze az anabaptista családokról, s a gyanúsítottakat nemcsak bebörtönözték, hanem gyakran meg is korbácsolták. Egyes jelek arra mutattak, hogy néhányuknak sikerült az ausztriai tartományokba, vagy Morvaországba szökniük. Az ellenállást az is illusztrálhatja, hogy a kényszerkatolizálást még vagyronvesztés mellett sem vállalták ezek a "szektások", ahogy a hivatalos iratok nevezik őket, minthogy "inkább veszítsenek el mindent, csak a hitüket nem".

1763 nyarán a Helytartótanács győzelemről számolt be: sikerült a szektások többségét rekatolizálni. Ez évben már intézkedések születtek a lefoglalt javak visszaszolgáltatására is. A 70-es években a kérdés a kortársaknak már véglegesen megoldottnak tűnt, mígnem II. József 1781-es türelmi rendelete meglepetésszerűen aktivizálta a 18 éve átkeresztelt anabaptistákat. Az esztergomi érsek emberei féltucat anabaptistát tartóztattak le 1782-ben, jóllehet a császár nem támogatta az erőszakot. A következő években újabb említések történnek kivándorlásukra, például Ukrajna irányába (ahonnan később Kanadába kerültek).

Király Ferenc: Die Geschichte der deutschsprachigen Anabaptisten in Ungarn, 16-18. Jahrhundert. = Südostforschungen, 44. Bd. 1985. 83-98. p.

S. P.

Az erdélyi szászok településtörténete az újabb kutatások tükrében

A történelmi ismeretek, akárcsak más tudományágak tézisei és hipotézisei, állandó változásban vannak. Az utóbbi ötven év folyamán az erdélyi szászok történetírása is számottevő igazításokra kényszerült.

A 16. század első felétől kezdődően az erdélyi német kontinuitáselmélet kialakulásának lehetünk a tanúi. Legelőkelőbb képviselője Melachton volt. A "gót-géta-dák-szász azonosítás" azt jelentette, hogy a (germán) gótók a (trák) gétákkal azonosak, a géták pedig a dákok törzsökös rokonai, egyszersmind az erdélyi szászok ősei.

Az erdélyi szászok, akiknek jogi helyzete II. András magyar király 1224-ben kelt szabadságlevelén alapul, más eredetelmélettel is próbálkoztak, pl. azzal, hogy az avarok szász származású hadifoglyainak leszármazottai lennének, akik állítólag Nagy Károly császár idején Erdélybe vetődtek. Albert Huet (1537-1607) "bizonyította" így, hogy a szászok nem "jövevények, idegenek vagy vendégek",

hanem Erdély őslakosai.

A Huetéhoz hasonló "ősiségi" okokból alakult ki a hun eredetű hangoztató magyar és székely kontinuitásemélet, illetve jóval később, a 18. században, román megfelelője.

A felvilágosodás korában a történelmi feltételezéseket már valós bizonyítékokkal illett igazolni az erdélyi szászok története esetében is. Döntő fordulatot jelentett August Ludwig Schlözer kritikai munkássága. Az erdélyi szász történetíróknak azonban még jó száz éve is sokkal imponálóbb elképzelésük volt elődeik letelepedéséről, mint ma: véleményük szerint kb. 300 000 német érkezett egyszerre Erdélybe, és ez a népcsoport önmaga választotta ki e lakatlan, pusztá országrészben a letelepedésre legalkalmasabb területeket.

A valóság prózaibb és szerényebb volt. Karl Kurt Klein - már 1945 után - más forrásokból kiindulva arra a következtetésre jut, hogy a későbbi Szeben megyébe először csak kb. 500 család, mintegy 2000-3000 személy vándorolt be, mégpedig a magyar király főlhívására, aki településterületet jelölt ki, és bizonyos jogi státuszt biztosított számukra.

Az erdélyi németek letelepítése szorosan összefügg e terület magyar honfoglalásával, amely nem történt egyszerre, hanem több szakaszban az Alsó-Maros völgyétől az északnyugati Meszeshegységig. Egy-egy elfoglalt terület határán tudatosan gyepekot hagytak. Határőrként a magyarok a segédnépeket vetették be (mindenekelőtt a székelyeket, de a besenyőket, az úzokat és a kékkendeket is).

A határsávokat vagy a honfoglaló nemzetségeknek, vagy később a katonai segédnépeknek és a nyugatról érkező telepéseknek ajándékozták. Magyar kutatók - eltekintve az ún. törzsi gyepekűktől - Erdélyben 5-6 ilyen határsávot mutattak ki. A Barcaságot a Német lovagrend számára 1211-ben adták át.

A németek Erdélybe legalább három hullámban érkeztek. A legrégebbi erdélyi német betelepülések kapcsolatban állnak az észak-erdélyi sóbányászat megélénkülésével. "Mégkövesedett maradványként" erről vall a magyar "-németi" elem az észak-erdélyi helynevekben (Szatmárnémeti, Szamosújvárnémeti, Oláhnémeti, Királynémeti). Hozzávetőlegesen ötven évvel később kerül sor arra a bevándorlási hullámra, amelynek települései a "szász" típusú helynevelemeket tartalmaznak. A Nagyszében vidéki szászokat az Árpád-házi II. Géza hívta be az országba. Egy harmadik hullámról is szól a szerző, azokról a német bányászokról, akik az Erdélyi Érchegységben és Óradnán lendítették fel az aranykitermelést, és így hozzájárultak ahhoz, hogy a középkori Magyar Királyság a legjelentősebb európai aranytermelővé vált.

A nyelvjárási kutatások és a legrégebbi erdélyi szász misekönyveknek a "honnanjöttiségre" utaló adatai alapján több kutató feltételezi, hogy a telepéseket a keleti kolonizáció központjaiban eltöltött közbeeső időt követően magyar verbuválók biztatására "toborozták" és ösztönözték Erdélybe vonulásra, mivel ott különösen kedvező jogi státusz vár rájuk.

A nyelvjáráskutatás azt is bizonyította, hogy noha az erdélyi szászok nyelvi

alapjait a Rajna menti és a moselfrank dialektusok alkotják, azonban bajor, valamint alsó- és felsőszász hatások is kimutathatók bennük. Az erdélyi szászok ezért egy jellegzetesen kolonizációs nyelvjárást beszélnek, amely mai változatában tulajdonképpen már Erdélyben alakult ki, és minden helyi különbség ellenére meglepően egységes.

Az erdélyi szászok elődei az Árpád-házi II. Géza felhívását azért követték, mert a magyar király nekik különleges szabadságot biztosított. Azokat az előjogokat, amelyeket II. Géza Szeben és vidéke telepeseinek adományozott, II. Endre kibővítette, és 1224-ben kiállított híres szabadságlevelében megerősítette. Ez a legjobban kidolgozott és a legmesszemenőbb telepési jogokat tartalmazza, amelyeket Kelet-Európa bevándorlóinak valaha is adományoztak. Nem érdemtelenül lett tehát több évszázadon át a Királyföld szász lakosságának alkotmánya.

A nagy magyar uralkodók a középkor folyamán gazdasági indítékokból mindig támogatták Erdély szászok lakta városait. Ennek következtében a Hét- és Kétszék, Beszterce, Brassó és környéke mindinkább rendi szerepet játszott, "rendi nemzeté" vált. Ennek során fontos lépcsőfok az "első testvéri unió" a magyar nemességgel és a székely rendekkel (1437), illetve az "Universitatis Nationis Saxonicae in Transsilvania", vagyis az erdélyi szász nemzet önkormányzati szervezetének megalakulása. E világi alakulaton kívül - a reformációt követően - egy önálló evangélikus (lutheránus) egyház is született a szászok körében.

A nacionalizmus fel-fel törő hullámai gyakorta eltakarják a közös múltat. Újra meg kell tanulni, hogy egy-egy Erdélyben élő népcsoport múltja nem szemlélhetetlenül elszigetelten.

A magyar kutatók gyepűrendszereket feltáró munkássága új ösztönzéseket adott az erdélyi németek településtörténetének kutatásához. Ez megkönnyítette azt a felismerést, hogy a később erdélyi szászoknak nevezett bevándorlók hosszabb folyamat eredményeképpen már új hazájukban fejlesztették ki mai nyelvjárásukat, s egyben jog- és sorsközösséggé ötvöződtek össze. Ezt pedig nem uralkodók ellen, hanem bölcs uralkodókkal való egyetértésben tették.

Wagner, Ernst: Az erdélyi szászok településtörténete az újabb kutatások tükrében. - Új Erdélyi Múzeum, 1. évf. 1990. 1-2. füz. 22-31. p.

H. Z.

Az erdélyi őrmények és a Keresztes család

"Kik az őrmények?" - kérdéssel kezdi dolgozatát a szerző. A Moldovából 320 évvel ezelőtt Erdélybe telepedett mintegy tízezer ember ősei az Ararát déli oldalán valaha virágzó fővárosukból, Aniból útnak induló őrmények magukat hajnak (a Krisztus előtti 14. századi hettita ékírásos szövegekben Hajasa-Azzi törzsszövetségnek) nevezett etnikuma mindig az ütközőállam szerepét játszotta Európa és Ázsia határán. Ezek a mohamedán tengerben élő mesteremberek és keres-

kedők állandóan ki voltak téve a szomszédos és a távolabbi népek támadásainak.

Pusztították őket a perzsák, a bizánciak, az arabok, a szeldzsukok, a grúzok, a kurdok és a vad mongol hordák. Ani elpusztult, lakói a Kaukázusba menekültek, ám a kipcsák tatárok innen is elüldözték őket. Ezúttal a Krím félszigetig sodródtak, ahonnan a törökök kegyetlensége Moldovába (Iasi, Suceava stb. városába) taszította az örmény családok többségét. A szép lakóházakat, még ma is álló templomokat építő, virágzó kisipart és kereskedelmet teremtő népet azonban a moldovai Duca vajda sokáig nem tűrhette, keresztény vallásuk miatt újabb kiűzetés lett a részük. Végül 1672-ben a mintegy 3000 család Apafi Mihály Erdélyben lelt menedéket, és Gyergyószentmiklóson, Besztercén, Csíksomlyón, Szépvízen, Ebesfalván telepedett meg.

Minekutána a szászok Besztercebő kitalították az örményeket, a mai Szamosújvár lett központjuk. A települést néhány évtized alatt virágzó kisvárossá fejlesztették a céhekbe tömörült iparosok és az egész Erdélyre privilegizált kereskedők.

A tanulmány szerzője a továbbiakban bemutatja a "mindenáron elmagyarosodni akaró" örménység testi-lelki gyarapodását, szorgos tevékenységét Ebesfalván, Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen. Kitér arra is, hogy sokan családotól megtelepedtek a mai Békés megye területén. Nem feledkezik meg a magyarországi és az erdélyi helységnevek örmény eredetének felsorolásáról sem (Örménypuszta, Örményzug, illetve Szászörményes, Örmingye). Dolgozatának érveit szaporítja az arab nevű (Amirás, Kozocsa), a görög (Ambrus, Dumitru), a héber (Dávid, Moszisz), a latin (Fikusz, Placsintár), a lengyel (Potoczky), a német (Roth, Szongott), a magyar (Angyal, Csiki, Gyergyai, Örmény, Sánta, Tulok), a román (Bobok, Csobotár, Korbuly), a török (Csausz, Durák), valamint az eredeti örmény családnevek (Ágopcsa, Czetz, Gorove, Tutsek, Cházár, Gál, Meghdesz, Petul, Zádig) leltárba vételével. Megemlíti azokat a forrásmunkákat, amelyek elengedhetetlenek az örménység erdélyi, illetve magyarországi megtelepedésének tanulmányozásához. (Például: Korbuly Domokos Az örmény kérdés a magyar közvéleményben címmel 1942-ben megjelent kötetét, Tarisznyás Márton Gyergyó történeti néprajza című munkáját, Korbuly Domokos és Simon József Záven Budapesten 1983-ban kiadott magyar nyelvű armenológia bibliográfiáját.) Röviden vázolja a szerző az örmény egyház történetét: Krisztus után 301-ben váltak kereszténnyé, 415-ben szakadtak el a pápától, stb.

Keresztes Zoltán természetesen megemlékezik az örmények mártíromságáról, Franz Werfel megrázó regényéről, a török ellen fellázadó maroknyi örmény hősiességéről (Musza Dagh).

A tanulmány zárópasszusában a szerző a saját családján modellálja az örmények történetét, akiknek a számát a világon mintegy hat és fél millióra becsüli. Befejezőként pedig hangsúlyozza: a mai utódok nem örmények, csak örmény származásúak, akik azonban büszkén őrzik örmény származásuk tudatát, még akkor is, ha már sok közöttük a világos bőrű, szőke és kék szemű egyed.

Módszertani kérdések

Mégegyszer: a Kelet-Európa kutatás problémái és feladatai

Az alábbiakban referált dolgozat az Osteuropa 1991. februárjában megtartott szerkesztőségi konferenciáján elhangzottak összefoglalása. Az előzetes vitatézisek és a tanácskozás részeredményei a szóban forgó folyóirat 1991. évi 1-2. és 9. számában jelentek meg.

A Szovjetunió felbomlása nyomán kiformalódó új Kelet-Európa merőben új feladatok elé állítja a kutatást.

Mindenekelőtt: az eddigi kommunizmus- és totalitarizmuskutatás nyilvánvalóan átadja a helyét a totalitarizmus felbomlási, átalakítási folyamatát vizsgáló megközelítésnek. Ehhez az utóbbi évtizedek spanyol, portugál és chilei váltásfolyamatairól nyert tapasztalatok adhatnak szempontokat. Új nézőpontból kell vizsgálni magát az orosz októberi forradalmat is. A nézőpontváltás során kiemelkedően fontos hozzájárulás várható a Kelet-Európából bekapcsolódó politológusoktól.

Felerősödik a regionális szintű vizsgálódás súlya, sőt a kutatási háló elkerülhetetlenül lejjebb merül az orosz által addig háttérbe szorított nyelvek forrásaihoz és szakembereihez.

A kutatás számára is váratlan folyamatok tükrében feltehető a kérdés: eddigi formájában egyáltalán a saját lábán áll-e a Kelet-Európai kutatás, vannak-e megbízható elméleti alapjai. Be kell vallani, hogy ez a kutatás a régió átalakulásának egyes részmozzanatait igazában nem is képes értelmezni, még az NDK vonatkozásúakat sem, tele van üres feltételezésekkel és nyitott kérdésekkel. Az aktuális tematikát illetően a módszeres kutatás eleve a felszíni zsurnalizmus mögé szorul. Sőt: maga az efféle kutatásra irányuló igény gyakran egyoldalú politológiai profilba merevedett, "politikakísérő kutatássá" vékonyult. Hol maradt a sokdimenziós tárgyyszerűség, a Max Weber-i objektivitásigény? Ha itt-ott meg is nyilvánul, legtöbbször megelégszik személyekhez kötődő sémákkal ("gorbacsovi politika" stb.).

Ezért meglehet: a "Kelet-Európa kutatás" nem is önálló diszciplína, csupán különféle diszciplínák formális összefonódásáról van szó benne. Így nézve a dolgot, pl. a közgazdaságtudomány a szocialista Kelet összeomlását nagyon is konkrétan "megjósolta", csak éppen időpontot nem mondott.

Az ideológiai-politikai egységdimenzióból kitorő kelet-európai valóság tárgyyszerűbbé váló képe persze még visszavezetheti a kutatást eddig fel sem tett alapkérdéseire. A Kelet-Európa kutatás "nyomorának" lényege végül is az,

hogy 1945 után, majd főként a hidegháború hatására önhibáján kívül kényszerült a totalitarizmuskutatás útjára. Ebből pedig következik, hogy csak a totalitarizmus felbomlását "túlélve" térhet vissza eredeti kerékvágásába. Innen nézvést indokolatlan az érdeklődés lanyhulása a kutatások iránt.

A koncepciók és módszerek napirenden levő felülvizsgálata nyomán megújuló kutatás tennivaló alapvetően kibővülnek azáltal, hogy az átalakuló övezet országában az eddig elzárt források nyilvánosságra kerülnek. Föltétlenül új területek nyílnak meg pl. az egyházpolitika, a kisebbségi kérdések és a társadalmi mozgások vizsgálata vonatkozásában. Földrajzi közelsége révén különösen a németországi kelet-kutatás érdekelt Kelet- és Dél-Európa nemzetiségi problematikájának szélesebb körű, realisabb vizsgálatában. Az e tekintetben elért számos korábbi eredmény mai szemmel felemásnak minősül. S mivel ezek egy része átkerült a tananyagokba is, máris dezorientál.

A jövő Kelet-Európa kutatását tudatosabban kell építeni az interdiszciplinaritásra, mint eddig, bár a német kutatás tulajdonképpen eddig is így szerveződött. Azzal a szépséghibával persze, hogy összefoglaló profilú központok híján egyes intézetek, munkaközösségek "alaptudományi" törekvéseiben ölthetett csak tesetet. A jövőben e differenciált, egyénített törekvések komparatív erejét kell majd növelni. A prognosztikát célszerű kerülni, viszont nem szabad meghátrálni a hipotézisek kihívása előtt.

Most, amikor a kelet-európai átalakulások nyomán amúgy is felmerül a "van-e tovább szükség a Kelet-Európa kutatásra" kérdésre, sajnos csak a meglevő szűkös erőket lehet csatasorba állítani a tennivalók kiszélesedő frontján. Fájdó hiány van a különböző kisebb kelet-európai nyelveket ismerő szakemberekben. (Ezen a téren Amerika jobban áll.) A helyi körülmények "színről-színre" történő megismerése érdekében kémi kell az új politikai establishmentek segítségét a tanulmányutak, szakember- vagy diákcsereik stb. megszervezéséhez. A szovjet övezet megismerési feladatai mellett azonban a közelebbre eső szomszédság se szoruljon háttérbe. Ebben a vonatkozásban viszont bizonytalanok, részlegesen átfedőek az "övezeti" kategóriák: honnantól meddig tart "Kelet-Európa", "Közép-Európa", Kelet-Közép-Európa", és melyik ország tartozik inkább amabba vagy emebbe?

König, Helmut: Nochmals: Probleme und künftige Aufgaben der Osteuropaforschung. = Osteuropa, 41. Jg. 1991. 12. H. 1218-1226. p.

K. S.

Az etnikai hovatartozás kezelése az amerikai népszámlálások során

Az USA, a bevándorlók országa a népszámlálásnak oly nagy jelentőséget tulajdonít, hogy a rendszeres censusok megtartását az Alkotmány 1. cikkelye írja elő. A censusok régi, máig megoldatlan kérdése, hogy az etnikai hovatartozást "biológiai", azaz faji, kulturális, azaz vallási, az egy-egy nemzethez való kötődést

kifejező 'nationality' vagy nyelvi alapon" kell-e eldönteni.

Az 1790-es első "lakosság-számlálás" (a census szót csak 1800 után kezdik használni) a következő kategóriákkal dolgozott: szabad fehér férfiak 16 év fölött, szabad fehér férfiak 16 év alatt, szabad fehér nők, végül minden egyéb személy (köztük felszabadított rabszolgák és néhány indián). Az indiánokat ugyanis, mint le nem települt lakosokat, "nem-adózó"-ként kezelték abban az időben. Még groteszkebb, hogy a rabszolgákat egészen a polgárháború végéig 3/5 szabad emberként vették számba. Az egyedül őslakos indiánokat rendszeresen csak 1890-től számlálják.

Égészen 1970-ig követhető a népszámlálásoknak az a gyakorlata, hogy a születési hely megkérdezésével tesznek különbséget az USA-ban, illetve a külföldön születettek között. Ebből az eredeti nemzetiségre jól lehet következtetni, ám ezt a törekvést a múlt század végétől kezdve egyre jobban háttérbe szorította a nevezetes "olvasztótégely"-elmélet. (Izrael Zwingli hasonló című színdarabja alapján híresedett el a fogalom.) Az 1873 óta használatban levő nemzeti motó, az "Ex pluribus unum", ugyanezt az egységesítő szellemet tükrözi.

A huszadik századi népszámlálásokban megjelenik az egyes régiók bevándorlói számára szolgáló kvóták kialakításához szükséges nemzetiség szerinti nyilvántartás pontosítása iránti törekvés. E kvóták ugyanis olyan mértékben engedik meg egy-egy országból a bevándorlást, amekkora részt az adott etnikum máris képvisel az USA-ban. Ennek megállapítására a családnévek gyakoriságát kezdték vizsgálni, ez azonban érthető módon igen félrevezető volt. (Azonos családnévek más-más nemzetiségűeknél, elangolosított nevek, családméretek nagysága stb.)

1920-ban a következő megjelöléseket használták: fehér, fekete, mulatt (kevesebb mint 3/4 rész "fekete vér"), kínai, japán, indiai és egyebek. 1930-ban elhagyták a mulatt megjelölést, és a bármilyen kis fekete vérrrel rendelkezők négerként (Negro) kerültek felvételre. Ugyanennek a népszámlálásnak érdekessége, hogy külön kezdték kezelni a mexikóiakat, hacsak nem voltak egyébként négerek, kínaiak, japánok vagy indiaiak. 1940-től kezdve, további 30 éven át, a mexikóiak visszakerültek a "fehér" kategóriába.

A legújabb fejlemények között talán a legfontosabb, hogy a postai kérdőív-rendszer bevezetésével az etnikai önazonosítás került előtérbe. Viszont, ahogyan kutatók panaszoják, ez az önbevallásos módszer teljesen megkérdőjelezte az adatok valóságos voltát, és a Népszámlálási Hivatal (Census Bureau) "elvesztette az ellenőrzési lehetőségét azoknak az etnikai statisztikáknak a megbízhatóságát illetően, amelyeknek készítésére létrehozták". 1977-ben e gondok elosztatására és az adatok országos egységesítése céljából a Fehér Ház Igazgatási és Költségvetési Hivatala egy kötelező standard listát bocsátott ki. Ebben "faj", azaz rassz (fehér, fekete, amerikai indián vagy alaszakai őslakos, ázsiai vagy csendes-óceáni szigetlakó) és etnikum szerinti (hispan vagy nem-hispan, ahol a "Hispanic" elsősorban latin-amerikai spanyol származásra utal) megkülönböztetés szerepel. A Hivatal megenged olyan vegyes faji-etnikai ka-

tegóriákat is, mint fehér (nem hispán), fekete (nem hispán), hispán, amerikai indián vagy alaszki őslakos, valamint ázsiai vagy csendes-óceáni szigetlakó.

Az 1980-as népszámlálás faji-etnikai szempontból teljes körűnek mondható. 14 önazonosító kategória között lehetett választani: fehér, fekete vagy néger, japán, kínai, filippínó, koreai, vietnami, (amerikai) indián, indiai (megj.: angolul mindkettő "Indian", ezért van szükség a megkülönböztetésre), hawai, guam-szigeti, szamoai, eszkimó, aleut. A kérdést nem úgy tették fel, hogy "Faja?" vagy "Nemzetisége?", hanem egyszerűen azt kellett kitölteni, hogy "Ez a személy". Pontosításként megkérdezték az anya hovatarozását, a soros politikai változások miatt pedig a kérdésben felcserélték a néger és a fekete sorrendjét. Rendkívül részletességgel firtatta a kérdőív a különféle hispán vagy spanyol származás változatait. Így például valaki vallhatta magát mexikói-amerikainak vagy csikánónak is. A kérdőív ismét rákérdezett az anya származására és az első vagy második generációs bevándorlók esetében a származási országot is fel kellett tüntetni. Igyekeztek az anyanyelv kérdését is tisztázni azzal, hogy vajon a családban az angoltól eltérő nyelvet használnak-e.

Az 1990-es census ismét visszahozta a faj megjelölését, egyébként azonban a kérdőív, különösen az etnikumhoz való tartozás tekintetében, kevésbé tért el a tíz évvel azelőttitől, illetve csak további pontosítások céljából érdeklődött az előző állampolgárság, a születési ország s az angoltól eltérő nyelvtudás kérdéseiben.

A rendszeres, általános népszámlálások között időszakos kisebb felméréseket is végeznek. Ezek során derült ki, hogy a megengedett válasz az "USA-állampolgár" vagy "amerikai", rengeteg esetben kizárja az etnikai azonosíthatóságot. Ugyancsak zavart okoz az, hogy öndefinícióként a különféle vallási csoportokhoz való tartozást is meg lehet jelölni.

A soron levő feladatokat az a tény határozza meg, hogy míg az első amerikai bevándorlók Észak- és Nyugat-Európából érkeztek, majd őket egy Dél- és Kelet-Európából érkező második hullám követte a múlt század végén, illetve a huszadik elején, jelenleg az összes amerikai bevándorló majdnem fele Latin-Amerikából, egyharmada pedig Ázsiából származik. A pontosabb felmérések feltétele az is, hogy minél több azonosító egyidejű használatával a lehetséges kombinációkra is fényt lehessen deríteni.

Reith, David: U. S. Census Data. Ethnicity and the American Census - Ethnic Forum, 10. vol. 1990. 1-2. no. 98-105. p.

T. A.

Válogatásunk forrás-kiadványai

Alföld

Der Donauraum

Ethnic Forum

Ethnographia

Europa Ethnica

Híd

Hitel

Janus

Kapu

Kortárs

Létünk

Makedonski pregled

Mozgó Világ

Nationalities Papers

Osteuropa

Poetry Wales

Regio

Slovenské pohľady

Südostdeutsches Archiv

Südostforschungen

Südost-Europa

Századok

Társadalomkutatás

Tiszatáj

Új Erdélyi Múzeum

Unio

Wież

A referátumokat készítették

Ch. Gy. - Cholnoky Győző

Cs. A. - Csoboth Attila

F. T. - Futala Tibor

H. Z. - Havasi Zoltán

K. O. - Kovács Olga

K. S. - Komáromi Sándor

S. P. - Sonnevend Péter

Sz. Gy. - Szondi György

Sz. S. - Szabó Sára

T. A. - Tokai András

W. D. - Wildner Dénes

A KÓDEX | a könyv- Könyv- | tárosok áruház | áruháza

Régi helyen, új néven, széles választékkal és szolgáltatásokkal
készséggel állunk a vásárlók és a könyvtárak rendelkezésére

Címünk:

1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthory u. sarok)

Telefon/fax: 132-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvatartás:

Hétfőtől péntekig 9-től 17 óráig

**ÚJ SZOLGÁLTATÁSUNK KÖNYVTÁRAK, INTÉZMÉNYEK,
ISKOLÁK RÉSZÉRE:**

Kívánságukra telefaxon tájékoztatást adunk az Önöket érdeklő
magyar és idegennyelvű könyvújdonságokról, hanglemezekről,
video- és hangkazettákról, oktatási programokról.

A megrendeléseket telefaxon fogadjuk, az anyagokat postai utánvétellel
– a szerződött könyvtáraknak a kért fizetési mód szerint –
azonnal szállítjuk.

Litván és lengyel írók és publicisták találkozója 1991 májusában (Gediminas Vagnorius litván miniszterelnök levele a konferencia résztvevőikhez. - Łossowski, Piotr: Történelem és politika. A lengyel - litván nézeteltérésről. - Litván esélyek és lengyel lehetőségek. Lengyel-litván eszmecsere. - Konwicki, Tadeusz: A Vilnius jelenség)	243
---	-----

Kisebbségi politika

A magyarországi kisebbségek és a biztonságpolitika (Báthory János)	247
Az ámtás minisztériuma - avagy a kisebbségi jog mint a hatalomgyakorlás szolgólánya (Beke György)	250
A soknemzetiségű jugoszláv állam széthullása (Bebler, Anton: A hadsereg és a jugoszláv válság. - Reuter, Jens: Belgrád és Zágráb a háború küszöbén. - Vajdaság: önkormányzat vagy függetlenség)	252
A Pamjaty-mozgalom a Nationalities Papers különszámának tükrében (Dunlop, John B.: Az orosz nacionalizmus ma. - Garrard, John: A Pamjaty manifesztuma. - Dalos György: A "Pamjaty" és az orosz nacionalizmus)	258
Fajgyűlölet, antiszemitizmus és politikai válasz Franciaországban: Carpentras hatása (Mayer, Nonna)	263

Kisebbségi jog

A Párizsi Charta egy új Európáért (Veiter, Theodor)	264
Kisebbségek és kollektív jogok (Biró Gáspár)	267
Elképzelések a "kurdkérdés" megoldásáról a népek önrendelkezési jogának alapulvételével (Hinz-Kardeniz, Heidemarie)	268

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A magyarországi antiszemitizmus: kísérlet egy történeti kérdéskör megközelítésére (Karády Viktor)	271
Két tanulmány a szlovákiai zsidóságról (Kovačevićová, Soňa: A zsidók immigrációs és emigrációs útjai Szlovákiában. - Kovács Éva: Disszimiláció, zsidó azonosságtudat, regionális identitás Szlovákiában (1920-1938)	275
Erdély története három kötetben (Seewan, Gerhard)	280
Adalékok a székelyek korai történetéhez (Benkő Loránd)	282
Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez (Benkő Loránd)	285
Katolicizmus és protestantizmus a magyarországi németek körében a századforduló körül (Binder, Ludwig: Németség és protestantizmus Magyarországon a 19. században. - Haltmayer, Josef: Németség és katolicizmus Magyarországon az I. világháború előtt)	288
A németajkú anabaptisták története Magyarországon a 16-17. században (Király Ferenc)	391
Az erdélyi szászok településtörténete az újabb kutatások tükrében (Wagner, Ernst)	393
Az erdélyi őrmények története és a Keresztes családja (Keresztes Zoltán)	395

Módszertani kérdések

Még egyszer: a Kelet-Európa kutatás problémái és feladatai (König, Helmut)	397
Az etnikai hovatartozás kezelése az amerikai népszámlálások során (Reith, David)	398

SAJTÓHIBA!

Elnézést kérünk a Tisztelt olvasótól, de sajtóhiba miatt sajnos tévesek a szemközti oldalon található tartalomjegyzék oldalszámai.

A kijavított tartalomjegyzék ezen az oldalon található!

Litván és lengyel írók és publicisták találkozója 1991 májusában (Gediminas Vagnorius litván miniszterelnök levele a konferencia résztvevőikhez. - Łossowski, Piotr: <i>Történelem és politika. A lengyel - litván nézeteltérésről.</i> - Litván esélyek és lengyel lehetőségek. <i>Lengyel-litván eszmecsere.</i> - Konwicki, Tadeusz: <i>A Vilnius jelenség</i>)	243
---	-----

Kisebbségi politika

A magyarországi kisebbségek és a biztonságpolitika (Báthory János)	247
Az ámtárs minisztériuma - avagy a kisebbségi jog mint a hatalomgyakorlás szolgálólánya (Beke György)	250
A soknemzetiségű jugoszláv állam széthullása (Bebler, Anton: <i>A hadsereg és a jugoszláv válság.</i> - Reuter, Jens: <i>Belgrád és Zágráb a háború küszöbén.</i> - Vajdaság: <i>önkormányzat vagy függetlenség.</i> - A Pamjaty-mozgalom a Nationalities Papers különszámának tükrében (Dunlop, John B. <i>Az orosz nacionalizmus ma.</i> - Garrard, John: <i>A Pamjaty manifesztuma.</i> - Dalos György: <i>A "Pamjaty" és az orosz nacionalizmus</i>)	261
Fajgyűlölet, antiszemitizmus és politikai válasz Franciaországban: Carpentras hatása (Mayer, Nonna)	267
	272

Kisebbségi jog

A Párizsi Charta egy új Európáért (Veiter, Theodor)	273
Kisebbségek és kollektív jogok (Biró Gáspár)	276
Elképzelések a "kurdkérdés" megoldásáról a népek önrendelkezési jogának alapulvételével (Hinz-Kardeniz, Heidemarie)	277

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A magyarországi antiszemitizmus: kísérlet egy történelmi kérdéskör megközelítésére (Karády Viktor)	280
Két tanulmány a szlovákiai zsidóságról (Kovačevićová, Soňa: <i>A zsidók immigrációs és emigrációs útjai Szlovákiában.</i> - Kovács Éva: <i>Disszimiláció, zsidó azonosságtudat, regionális identitás Szlovákiában (1920-1938)</i>	284
Erdély története három kötetben (Seewan, Gerhard)	290
Adalékok a székelyek korai történetéhez (Benkő Loránd)	292
Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez (Benkő Loránd)	295
Katolicizmus és protestantizmus a magyarországi németek körében a századforduló körül (Binder, Ludwig: <i>Németség és protestantizmus Magyarországon a 19. században.</i> - Halmayer, Josef: <i>Németség és katolicizmus Magyarországon az I. világháború előtt</i>)	298
A németajkú anabaptisták története Magyarországon a 16-17. században (Király Ferenc)	301
Az erdélyi szászok településtörténete az újabb kutatások tükrében (Wagner, Ernst)	303
Az erdélyi örmények története és a Keresztes családja (Keresztes Zoltán)	305

Módszertani kérdések

Még egyszer: a Kelet-Európa kutatás problémái és feladatai (König, Helmut)	307
Az etnikai hovatartozás kezelése az amerikai népszámlálások során (Reith, David)	308

A feldolgozott eredeti szövegekről a szerkesztőség - igényre - xerox másolatot készít.

KISEBBSÉGGUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

A kisebbségek a szociális hálókban (Eichowitz, Gábor)

Szociálmegnyitottság és szociális egyenlőség (Mérnök Károly)

A roma lakó hármival kisebbség helyzete (Gábor, Anna Uta)

Ukrán kisebbség Lengyelországban (Czucz, Miroslaw, Okazaki, Tadeusz Andrzej)

Az ukránok nemzeti tudatának problémái. Az ukrániai orosz kisebbség (Kovács, Bogdan, Okazaki, Tadeusz Andrzej)

Erdélyben az Egyesült Államokban (Hájos, Barnab)

Cigányok Németországban (a Helmut Kohl Papánál közlésére)

Csoportok terettség, ritmizálás, a zsidó-keresztény házasságok dinamikája a vándorlók között (Kovács Vilmos)

Nacionális és multikulturális identitások (Hájos, Walter)

Társas és politikai a magyar kisebbségek egyúttal életem (Ankó Károly)

Vallás és nemzeti identitás Erdélyben a szociológusok (Hájos, János)

A Borsodi Kárpátokhoz való a magyar nyelvhasználat (Lőrincz Károly)

A magyar kisebbség és az országpolitika (Zsigmond Tibor)

